

ДОНЕЦЬКА ФІЛІЯ ЦЕНТРУ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім.ШЕВЧЕНКА
УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЦЕНТР

**ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКА
СЕРЕДНЬОЇ І ВИЩОЇ ШКОЛИ**

**Збірник наукових праць
Випуск 4**

Донецьк
Східний видавничий дім
2007

БК 74.021.5

Проблеми сучасного підручника середньої і вищої школи:
Зб. наук. пр. Випуск 4. - Донецьк: Східний видавничий дім, 2007.
- 164 с.

БК 74.021.5

Редакційна колегія:

Пасько І.Т., кандидат філософських наук, професор; Білецький В.С. (науковий редактор), доктор технічних наук, професор; Оліфіренко В.В., кандидат педагогічних наук (науковий редактор).

Адреса редколегії: 83086, Україна, м.Донецьк, вул. Артема, 45,
Тел. (062) 337-04-80

Набір і комп'ютерна верстка
Коректор

А. Лисенко
Л. Болонова

©Донецька філія Центру гуманітарної освіти НАН України
©Донецьке відділення наукового товариства ім.Шевченка
© Український культурологічний центр
©Колектив авторів, 2007

Підп. до друку 06.07.2007. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Суг. Друк різнографний. Ум. друк. арк. 6,7
Обл.-вид. арк. 4,5. Наклад 100 прим. Зам. 2-07.

Східний видавничий дім
83086, м. Донецьк, вул. Артема, 45
тел/факс (062) 338-06-97, 337-04-80
e-mail: svd@stels.net

ЗМІСТ

Автори випуску	5
Вступне слово	6
Розділ I. МАТЕРІАЛИ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ “ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ СЛОБОЖАНЩИНИ” (2005-2007 рр.)	7
Світлана Оліфіренко. Посібник “Слобожанська хвиля” для школярів-українців і росіян	7
Максим Кирчанів. «Працюємо! Воюємо!»: з українським словом і пам’яттю про Слобожанщину по світу (листування Івана Багряного з Дмитром Нитченком)	18
Вадим Оліфіренко. Слобожанщина і слобожанськість	26
Максим Кирчанів. Євген Плужник і літературний контекст 1920 – 1930-х років: між традиційною українською поетикою і культурою українського модерну	32
Валерій Сиротенко. Молодість душі (слово про нову збірку слобожанського поета)	40
Валерій Сиротенко. Вірність обраному шляху (картинки з поезій про минуле і сучасне Краматорщини, Донбас)	43
Тетяна Остапенко. Поет-слобожанин і донецький шахтар Іван Герасименко (відгук на збірку поезій І.Герасименка „Добром – красою повнить світ” (Донецьк, 1999))	51
Людмила Бикова. Образ учителя у творчості Бориса Грінченка	59
Наталія Лапушкіна. Письменник Донбасу Сава Божко в літературно-публіцистичному житті України	66

Вікторія Ковальова.	
Образ ліричного героя в табірній поезії Миколи Руденка	75
Катерина Бондаренко.	
Русский ученый Иван Гаврилович Прыжов и украинская литература	81
Петро Чалий.	
Слобідська пісня над Розсошшою ллється	92
Віра Просалова.	
Кость Буревій – містифікатор	98
Розділ II. СУЧАСНИЙ ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК І ПОСІБНИК ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ	104
Юрій Жеребецький.	
Українська діаспора в Канаді: національна освіта в плині часу	104
Українська школа в Італії	107
Вадим Оліфіренко.	
Навчальна книжка з української літератури для Поволжя	109
Вадим Оліфіренко.	
Навчальна книжка з української літератури для Далекого Сходу	123
Валентина Соболь.	
Із досвіду написання українських підручників у Польщі	130
Володимир Федчик.	
Вимоги до наукового експерименту в методиці викладання української мови як іноземної	134
Володимир Федчик.	
Узгодження системного і функціонального підходів при моделюванні мови в навчальних цілях	144
Розділ III. РЕЦЕНЗІЇ	151
Феня Пустова.	
Літературна хвиля Північної Слобожанщини (Рецензія на посібник-хрестоматію Оліфіренка В.В. й Оліфіренко С.М. “Слобожанська хвиля”: Навчальний посібник-хрестоматія з української літератури Північної Слобожанщини. -Донецьк, 2005. - 208 с.)	151
Зенон Гузар, Леся Рязанова.	
Вдалих синтез літературної науки і освітянської практики	157

АВТОРИ ВИПУСКУ

Світлана Оліфіренко - вчитель-методист вищої категорії, заступник директора Донецького міського ліцею “Меркурій”, співавтор посібника-хрестоматії “Слобожанська хвиля”

Максим Кирчанів - аспірант кафедри міжнародних відносин і регіональних студій факультету міжнародних відносин Воронежського державного університету

Вадим Оліфіренко – кандидат педагогічних наук, член Національної Спілки письменників України, заступник голови обласного донецького товариства “Україна-Світ”

Валерій Сиротенко - канд. філол. наук, завідувач кафедри слов'янської філології Краматорського економіко-гуманітарного інституту

Тетяна Остапенко - учитель-філолог ЗОШ № 48 м. Донецька

Людмила Бикова - студентка Краматорського економіко-гуманітарного інституту, спеціальність “Українська мова та література, російська мова та зарубіжна література”

Наталія Лапушкіна - пошукач Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка, учитель української мови та літератури ЗОШ №25 м. Краматорська

Вікторія Ковальова - студентка Краматорського економіко-гуманітарного інституту, спеціальність “Українська мова та література, російська мова та зарубіжна література”

Катерина Бондаренко - філолог, м. Донецьк

Петро Чалий - член Спілки журналістів Росії, Спілки письменників Росії, м. Розсош, Воронежська область, Р.Ф.

Віра Просалова - доктор філологічних наук, професор Донецького національного університету

Юрій Жеребецький - Міністерство освіти провінції Саскачеван, Канада

Валентина Соболь - доктор філологічних наук, професор Варшавського університету

Володимир Федчик - старший викладач Донецького державного університету управління

Феня Пустова - кандидат філологічних наук, доцент Донецького національного університету

Зенон Гузар - професор кафедри теорії та історії української літератури Дрогобицького університету

Леся Рязанова - вчитель-методист НВК середньої загально-освітньої школи №2 - гімназії міста Трускавця

ВСТУПНЕ СЛОВО

Четвертий випуск збірника "Проблеми сучасного підручника середньої і вищої школи" присвячений проблемі створення навчальної літератури для середовища української діаспори та окремим питанням літератури рідного краю. Раніше результатом досліджень УКЦентру стало видання посібника з творчості українських письменників Кубані "Козак Мамай" (1998) та "Слобожанської хвилі" (2005) за творчістю українських письменників Північної Слобожанщини. Крім того, під орудою УКЦентру була проведена регіональна конференція "Культурні зв'язки Донеччини з українським зарубіжжям" (Донецьк 2004 р.), на якій розглядалися підсумки взаємин Донеччини з українським зарубіжжям. У 2006 р. презентація "Слобожанської хвилі" проведена у Харківському національному університеті ім. В.Н.Каразіна.

Перший розділ Збірника містить матеріали інтернет-конференції "Творчість письменників-слобожан і вивчення їхньої спадщини у середній і вищій школі", яка проведена на сайті Донецького відділення НТШ за адресою <http://www.iatp.donetsk.ua/~ntsh>. Провідною метою конференції була активізація та узагальнення дослідницької діяльності вчених, вчителів, журналістів та краєзнавців у галузі творчої спадщини українських письменників Слобожанщини та їхніх зв'язків з іншими культурами цього краю. Ця конференція засвідчує результат довготривалої пошуково-дослідницької роботи Українського Культурологічного центру (м. Донецьк) та його структур у галузі актуалізації творчої спадщини українських письменників на землях Слобідської України, східної української діаспори. Сподіваємося, що узагальнений на веб-сторінці конференції і у першому розділі Збірника досвід пошуково-дослідницької роботи стане спільним надбанням як для культури Північної Слобожанщини, так і для України.

Другий розділ присвячений, головним чином, виданим і планованим посібникам і підручникам з української мови та літератури для українців у Росії (Поволжя, Далекий Схід), Польщі, реаліям української школи у Італії, Канаді.

У третьому розділі подані рецензії на навчальну літературу для української діаспори.

Володимир Білецький,
голова УКЦентру, д. т. н., професор Донецького
національного технічного університету,
член оргкомітету інтернет-конференції

Розділ І.

МАТЕРІАЛИ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ “ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ СЛОБОЖАНЩИНИ” (2005-2007 рр.)

ББК 74.261.8

*Світлана ОЛІФІРЕНКО,
вчитель-методист вищої категорії,
заступник директора Донецького міського ліцею
“Меркурій”, співавтор посібника-хрестоматії
“Слобожанська хвиля”*

ПОСІБНИК “СЛОБОЖАНСЬКА ХВИЛЯ” ДЛЯ ШКОЛЯРІВ-УКРАЇНЦІВ І РОСІЯН

У 2005 р. донецький “Український Культурологічний Центр” у співпраці з видавництвом “Східний видавничий дім” випустили у світ посібник-хрестоматію з української літератури “Слобожанська хвиля”, яка опрацьована, підготовлена і надрукована за підтримки Донецької обласної державної адміністрації і на виконання Указу Президента від вересня 2001 р. про Національну програму “Закордонне українство” на період до 2005 р.”. Автори-укладачі “Слобожанської хвилі” – Вадим Оліфіренко і Світлана Оліфіренко, відповідальний за випуск професор Володимир Білецький, голова Українського Культурологічного Центру, голова донецької філії Товариства зв’язків з українцями за межами України “Україна-Світ”.

Книжка вийшла у серії посібників з української літератури для українських та російських школярів у місцях компактного поселення українців, у даному випадку в областях Північної Слобожанщини (Білгородська, Курська та Воронежська області Російської Федерації). Ідея необхідності підготовки і випуску

такої серії посібників, адаптованих до умов проживання і навчання українців поза межами України, зокрема в Росії, Білорусі, Чехії, Словаччині, Польщі, неодноразово висувалася Донецькою філією Товариства “Україна-Світ”.

Як відомо, розвиток української літератури поширюється далеко за межі українських земель. Цей процес є цінним здобутком не тільки власне української літератури, але й культури того народу, на території якого жили і живуть українські письменники.

Разом з тим, на нашу думку, плідною є ідея вивчення школярами-українцями на уроках літератури у місцях компактного проживання наших земляків творчості українських письменників, які мали відношення до краю і відобразили його у своїх художніх творах. Такий літературно-краєзнавчий підхід має важливу навчально-виховну перспективу, не підміняючи, звичайно, здобутків “великої” української літератури, представленої іменами Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Максима Рильського, Володимира Сосюри та інших видатних майстрів художнього слова.

Російські школярі, користуючись названою книжкою, зможуть на уроках літератури рідного краю (такий розділ уведено до програм в загальноосвітніх школах Російської Федерації з кінця минулого століття) побачити різноманітня культурних взаємовпливів російської й української літератур.

Відзначимо, що українські культурні традиції склалися впродовж багатьох століть не тільки в Україні, але й далеко за її межами. Зокрема у східній діаспорі: на Зеленому Клину, Нижній Волзі, Малиновому Клину (Кубань), на Північній Слобожанщині та в ін. краях компактного поселення українства, – успішно розвивалося художнє слово багатьох відомих українських письменників. Їхні імена стали окрасою нашої літератури XVIII, XIX і XX ст. Пригадаймо лише Юсафа Горленка, Миколу Костомарова, Василя Єрошенка, Костя Буревія, Євгена Плужника та ін. Слід також пам’ятати, що мотиви та образи тих земель, де оселились українці, увійшли у творчість письменників Великої України.

Отже, для вивчення у загальноосвітніх школах східної діаспори літературної спадщини українських письменників-земляків є вагомі об'єктивні підстави.

Практика створення відповідних навчальних посібників для здійснення цієї мети вже є. У 1998 році донецьким Українським Культурологічним Центром для школярів середніх класів Кубані було видано посібник-хрестоматію “Козак Мамай” (укладачі В. Оліфіренко (Україна) і В. Чумаченко (Краснодарський край РФ), Київ – Донецьк – Краснодар). До посібника увійшли нариси про А. Головатого, Я. Кухаренка, В. Мови (Лиманського), П. Капельгородського та ін., а також твори цих авторів.

Враховуючи відсутність на Кубані шкіл з українською мовою навчання, нариси про життєвий і творчий шлях письменників та методичний апарат у цьому посібнику подані російською мовою, а тексти художніх творів – українською. Крім того, у книзі є деякі відомості про українську граматику, а також переклади малозрозумілих для учнів слів. Практика впровадження цього посібника на Кубані підтвердила ефективність саме такої його побудови, яка дозволяє застосовувати посібник в існуючих школах РФ (зрозуміло – російськомовних).

Аналогічний підхід до написання посібника-хрестоматії з української літератури Північної Слобожанщини було реалізовано і у видавничому проекті “Слобожанська хвиля”. Методичний апарат посібника, матеріали про письменників подаються переважно російською мовою. Тексти та допоміжний літературно-культурологічний матеріал – українською. Окремий розділ посібника присвячено правилам української граматики, після кожного українського тексту подається невеличкий словничок (переклад на російську мову складних для розуміння слів).

Відомо, що історія Північної Слобожанщини – етнічних українських земель – невідривно пов'язана з історичною долею всієї України. Протягом віків на Воронежчині, Білгородщині і Курщині поселялися сотні тисяч українців, а жива народна українська мова продовжує тут і сьогодні активно функціонувати. На цих землях розгорталася діяльність

українських етнографів і фольклористів І. Дикарева, М. Ертеля, О. Афанасьєва-Чужбинського та ін., а також творчість письменників Г. Сковороди, І. Горленка, М. Костомарова, А. Животка, В. Єрошенка, І. Череватенка, Є. Плужника, К. Буревія, А. Паніва, Г. Михайличенка та ін.

З'ясовано, що вчителі Воронежчини, Білгородщини і Курщини мають практичну потребу у посібнику, який би знайомив школярів із літературними здобутками українських письменників, які народились і жили на Північній Слобожанщині, а також з творчістю тих майстрів українського художнього слова, які певний час перебували на цих землях.

Автори-укладачі посібника-хрестоматії за підтримки “Українського Культурологічного Центру” (Донецьк) і Донецької обласної державної адміністрації влітку 2004 р. здійснили літературну експедицію на Північну Слобожанщину. Подорож була насиченою зустрічами з науковцями Білгородського і Воронежського державних університетів, журналістами місцевих газет, письменниками, краєзнавцями, вчителями, керівниками освіти, частина з яких була запрошена укладачами до участі в створенні “Слобожанської хвилі”.

Метою відрядження став збір фольклорно-літературних матеріалів та цікавих фактів до опису життєвого і творчого шляху українських письменників-слобожан для посібника “Слобожанська хвиля”.

Під час експедиції автори-укладачі посібника зібрали багатий фольклорний матеріал, зробили аудіозаписи українських народних пісень, уточнили деякі біографічні факти таких письменників, як Іоасаф Горленко (єпископ Білгородський), Микола Костомаров, Митрофан Дикарев, Павло Барвінський, Іван Череватенко, Кость Буревій, Євген Плужник, Олекса Коваленко та ін.

Під час зустрічі з єдиним у РФ україномовним письменником, що є членом Співки письменників Росії, Віктором Череватенком (Білгородська письменницька організація), зібрали біографічний матеріал про нього, відібрали його вірші та прозові твори для посібника “Слобожанська хвиля”.

Взяли інтерв'ю у голови письменницької організації Білгородщини Молчанова В.Ю. про сучасний літературний процес у краї, про перспективи розвитку українського письменства на північно-слобожанських землях, про жанрове і тематичне багатство українського письменства на сучасному етапі.

Під час перебування у Білгороді зробили фотографії пам'ятників письменникам, старовинної архітектури тощо. Для уточнення біографічних даних про П.Барвінського і М.Дикарева відвідали краєзнавчий музей у Борисівці.

Недалеко від Старого Осколу знаходиться с. Обухівка, де працює музей письменника Василя Єрошенка, українця за походженням, що став класиком японської літератури. Побувавши у будинку-музеї В.Єрошенка, уточнили деякі факти його біографії, зробили фото музею, з'ясували історію його створення, уточнили витoki творчості письменника, а потім поклали квіти на могилі, вклонилися його пам'яті.

Під час перебування у м. Воронежі відвідали місцевий історико-краєзнавчий музей, ознайомились із станом пропаганди творчості відомих українських письменників М.Костомарова та Є.Плужника, які народилися на Воронежчині, а також з'ясували деякі маловідомі сторінки біографій цих письменників.

У цьому місті відбулася плідна зустріч з членами воронезького українського культурологічного об'єднання "Перевесло". Зробили фото літературних пам'ятників Воронежа, потрібних для посібника "Слобожанська хвиля".

У ході перебування в м. Воронежі виникла необхідність відвідати місто Розсош та прилеглі до нього села, в яких народилися такі письменники, як Іван Череватенко (Розсош), Кость Буревій (Велика Меженка, зараз с. Євстратівка), Микола Костомаров (с. Юрасівка) та Євген Плужник (м. Кантемирівка). Але обмеженість у часі та у коштах, велика кількість зустрічей з цікавими і зацікавленими у нашій справі людьми, інтенсивність пошуків фактичного матеріалу для посібника не дозволили повністю реалізувати цю програму.

Таким чином, експедиція до культурних центрів Північної Слобожанщини – Білгорода, Воронежа, Старого Осколу та інших населених пунктів цього краю – дозволила уточнити і

скорегувати зміст посібника “Слобожанська хвиля”, виявити нові теми, які поглиблюватимуть уяву старшокласників про українські літературні традиції північнослобожанського краю, структурувати весь наявний фактичний та дидактичний матеріал.

Видання посібника-хрестоматії із використанням зібраних під час відрядження матеріалів, на наш погляд, – важлива справа у плеканні патріотичних почуттів молодих мешканців етнічних українських територій РФ та посиленні їхніх духовних зв’язків з культурними надбаннями української культури. Разом з тим, посібник має сприяти зміцненню порозуміння між Українською Державою і Російською Федерацією.

У вступній статті до “Слобожанської хвилі”, звертаючись до школярів, видатний український поет, голова Товариства зв’язків з українцями за межами України “Україна-Світ” Іван Драч зазначив:

“Цей навчальний посібник, що підготовлено вченими-філологами, вчителями-словесниками і журналістами України й Росії, адресовано вам, старшокласникам, шанувальникам художнього слова. В ньому розповідається про українських письменників, які народилися чи певний час жили на Курщині, Білгородщині і Воронежчині.

Ваш край ще з XVII ст. українцями традиційно називається Слобожанщиною чи Слобідською Україною. Звідси і назва посібника – “Слобожанська хвиля”, що символізує найкращі здобутки духовного життя слобожан у фольклорі та в художній літературі. Як могутня хвиля єдиного океану української літератури, котиться від давнини до сучасності художнє слово, пройняте палкими людськими почуттями, мріями та сподіваннями...

Кожний автор, творячи свій неповторний художній світ, широко використовує образи малої батьківщини. Це надає особливого колориту епічним полотнам та ліричним переживанням письменників...

Плине час... Зароджується нове покоління українських письменників, піднімається нова українська літературна хвиля в Російській Федерації. І сьогодні тут створюються десятки проникливих і талановитих творів, у яких бринить душа сучасної

української людини, хвилюючи читача неперебутніми людськими почуттями.

Отже, дорогі друзі, знайомство з книжкою “Слобожанська хвиля” доповнить та поглибить ваші знання про літературу рідного краю, про українських письменників-слобожан, які збагатили світову літературу новими темами, жанрами та ідеями, що хвилюють читачів високою мораллю, любов’ю до людини, до рідної землі”.

Книжка поділяється на розділи, кожен із яких має таку структуру: “Короткий біографічний нарис”, “З творчого доробку” (тексти творів або уривки з них, матеріали із фольклорно-етнографічних зібрань), “Юним краєзнавцям” (есе, нариси, статті сучасних науковців, краєзнавців, журналістів, вчителів), “Для допитливих” (список джерел, рекомендованих для самостійної дослідницької роботи учнів, зокрема адреси Інтернет-матеріалів). Наприкінці посібника для вчителів-словесників подаються рекомендації з використання “Слобожанської хвилі” у навчально-виховному процесі.

У хрестоматійну частину увійшли такі унікальні матеріали, як оповідання Павла Барвінського “Мазепа”, водевіль Івана Череватенка “Чорноморець” (у скороченні), історична драма Костя Буревія “Павло Полуботок” (у скороченні), вірші Олекси Коваленка, казки Василя Ярошенка та ін. Більшість із названих творів була видана або дуже обмеженим накладом і тому загубилась у часі і просторі, або свідомо замовчувалася у радянські часи з ідеологічних міркувань.

Для прикладу згадаємо про деякі факти із біографії драматурга, літературного і театрального критика Костя Буревія. Він народився у 1888 р. у с. Велика Меженка на Воронежчині. Після першої російської революції вступив до партії есерів, тричі був на каторзі. Після 1917 р. виступав проти узурпації влади більшовиками, пропагував ідею національного відродження України. За це його переслідували, обвинувачували в українському буржуазному націоналізмі. Восени 1934 р. він був заарештований, обвинувачений “в організації підготовки терористичних актів” і засуджений до розстрілу.

Хоча у 1957 р. Буревія було реабілітовано, його твори в СРСР не видавалися (він автор театральних ревію, поем, п'єс, ряду монографій про творчість українських поетів, про історію українського театру тощо).

Особливе місце у його творчому доробку займає історична драма “Павло Полуботок” (1928 р.), у якій висвітлено трагічний період в історії України після виступу гетьмана Мазепи проти колоніальної політики Петра I. В Україні цей твір вперше було надруковано лише у 1991 р.

Прикро, але і досі на батьківщині письменника, в його рідному селі Велика Меженка (с. Євстратівка Розсошанського району) про свого талановитого земляка навіть вчителі місцевої школи нічого не чули. Чи справедливо це по відношенню до культури українського народу, що живе у цьому краї? І чи людськи це по відношенню до самого Костя Буревія, доля якого була закорінена саме на цій землі? Автори посібника “Слобожанська хвиля” намагаються виправити цю історичну несправедливість і повернути пам'ять про патріота України Костя Буревія його землякам.

Цікавою сторінкою в літописі літературного життя Північної Слобожанщини є і незаслужено забуте ім'я письменника Івана Яковича Череватенка. Він народився у 1865 році у слободі Розсош Воронежської губернії і прожив лише 28 років. У його творчому доробку були твори різних жанрів: вірші, оповідання, драми, однак зберігся лише один водевіль (“Чорноморець”) та одне оповідання (“Не так склалося, як бажалося”). Помираючи, І. Череватенко заповів тисячу карбованців на українське книговидання. На ці гроші письменник Б. Грінченко започаткував видавництво і надрукував 50 книжок накладом 200 тис. екземплярів, а потім віддав таку ж суму грошей львівській “Провіті” для продовження роботи Фонду І. Череватенка з підтримки української книги.

Легендарною людиною є уродженець Обухівки (Білгородщина) Василь Єрошенко – мандрівник, етнограф, поліглот, класик японської літератури, хоча пишуть про нього нечасто. В чотири роки втратив зір, навчався у Москві та Лондоні, знав 20 європейських та східних мов, довгий час жив у

Японії, Китаї, Бірмі. Користуючись есперанто та японською мовою, він писав в основному легенди та казки, в яких відображав загадковий світ Далекого Сходу. А ще на все життя він зберіг у своїй пам'яті образ рідної землі, чудовий український фольклор, яким так багата Слобожанщина.

Рідна сестра Єрошенка М.Я.Безуглова так відгукувалася про його національну самосвідомість: *“Вася завжди писав про себе “українець”, бо дідусь і батько були українці і завжди вдома розмовляли по-українськи. І на вулицях у селі Обухівці завжди розмовляли простою українською мовою...”*

Духовні шукання Єрошенка співзвучні філософії таких видатних мислителів Сходу, як М. Реріх, Р. Тагор, Лу Сінь. У своїй творчості він звертався до загальнолюдських проблем та цінностей життя. Його ім'я включено до японських енциклопедій, у 1959 р. в Японії було видано три томи творів Єрошенка. Портрет письменника роботи японського художника Накамура Цуне – візитна картка Національного музею сучасного мистецтва у Токіо.

Коли у 1952 р., змучений хворобами, Єрошенко повернувся в рідну Обухівку, він привіз із собою багато книжок і архівних матеріалів. На жаль, всі вони після його смерті були спалені. А ще говорять, що рукописи не горять...

До посібника “Слобожанська хвиля” включено і розділ “Російські письменники-класики Олексій Кольцов і Іван Бунін про Україну”. Обидва вони – уродженці Воронежа, тому їхній талант живила й українська культура, й українська мова, серед яких вони зростали й які любили. В хрестоматійну частину цього розділу ввійшли твори О.Кольцова та І. Буніна, в яких звучить тема України.

Розділ “Вони боролися з фашистами письменницьким словом: А. Малишко, О. Довженко” розповідає про українських письменників на Воронежчині у роки Другої світової війни, подає твори, написані ними у цей час.

Імена, імена, імена... Відомі, маловідомі, зовсім неznані...

Для більш цілісного уявлення про письменників, долі та творчі доробки яких представлено у “Слобожанській хвилі”, подаємо узагальнюючу таблицю.

№	ППП письмен- ника	Рік народжен- ня	Місце народжен- ня	Рік смерті	Місце поховання
1.	Св. Іоасаф Горленко	08.11.1705	м. Прилуки Полтавської губ. (тепер Чернігівська обл.)	10.12.1754	м. Білгород Преображен- ський собор
2.	Сковорода Г.С.	03.11.1722	с.* Чернухи на Полтавщині	09.11.1794	с. Пан- Іванівка (тепер Сковороди- нівка) Золочів- ського р-ну Харківської обл.
3.	Боровиков ський Л.І.	22.02.1808	с. Мелюшки Полтавської губ.	14.12.1889	с. Мелюшки Хорольсь- кого р-ну Полтавської обл.
4.	Костома- ров М.І.	4.05.1817	сл.* Юрасівка Острогозь- кого пов. Воронезької губ.	07.04.1885	м. Петербург (Волкове клад.)
5.	Дикарев М.О.	31.05.1854	сл. Борисівка Валуйського пов. (тепер Волоконів- ський р-н Білгород- ської обл.)	14.11.1899	м. Катерино- дар (тепер Краснодар)
6.	Барвінсь- кий П.Я.	1862	сл. Борисівка (тепер смт Білгород- ської обл.)	21.08.1908	с. Борисівка Білгород- ської обл.

7.	Череватенко І.Я.	21.02.1865	сл. Розсош Острогожського пов. Воронезької губ.	24.11.1893	с. Розсош Воронезької обл.
8.	Коваленко О.К.	10.03.1880	х.* Власове Воронезької губ. (тепер Білгородська обл.)	1927 (дата смерті невідомо)	Невідомо
9.	Буревій К.С.	02.09.1888	с. Велика Меженка (тепер Євстратівка) Воронезької губ.	15.12.1934 (розстріляний у Києві)	Невідомо
10.	Плужник Є.П.	14.12.1898	сл. Кантеми- рівка Воро- незької губ.	02.02.1936	Соловки
11.	Єрошенко В.Я.	13.01.1890	с. Обухівка Білгород- ської обл.	23.12.1952	с. Обухівка Білгород- ської обл.
12.	Кольцов О.В.	14.10.1809	м. Воронеж	31.10.1842	м. Воронеж
13.	Бунін І.О.	22.10.1870	м. Воронеж	08.11.1953	м. Париж
14.	Довженко О.П.	10.09.1894	с. Сосниця Чернігів- ської обл.	25.11.1956	м. Москва (Новодівче клад.)
15.	Малишко А.С.	02.11.1912	с. Обухове Київської обл.	17.02.1970	м. Київ (Байкове клад.)
16.	Будаков В.В.	01.06.1940	с. Нижній Карабут Розсошанського р-ну Воронезької обл.	–	–
17.	Череватенко В.Я.	31.07.1955	с. Лісні Сорочинці Чернігів- ської обл.	–	–

* с. – село, селище; сл. – слобода; х – хутір.

Посібник “Слобожанська хвиля” може бути використаний учнями 9-х, 10-х та 11-х класів російських загальноосвітніх шкіл Північної Слобожанщини і в українських школах цього краю на факультативних заняттях і курсах за вибором.

Зазначимо, що сьогодні в українства існують вагомі культурно-літературні надбання, які пора інтенсивно спрямувати на відродження української духовності в східній українській діаспорі. Один із засобів для вирішення цього завдання – знайомство російської шкільної молоді з досягненнями української літератури, що створювалася і продовжує створюватися на території сучасної РФ.

Саме цими ідеями і проникнута “Слобожанська хвиля” – нове слово у навчальній літературі про здобутки українського красномовства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Оліфіренко В.В., Оліфіренко С.М. Слобожанська хвиля: навчальний посібник-хрестоматія з української літератури Північної Слобожанщини. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. – 280 с.
2. Оліфіренко В.В., Чумаченко В.К. Козак Мамай. Навчальний посібник. – Донецьк: Український культурологічний центр, 1998. – 240 с.

ББК 83.3 (4 Укр) 6

*Максим КИРЧАНІВ,
аспірант кафедри міжнародних відносин
і регіональних студій факультету міжнародних відносин
Воронезького державного університету*

«ПРАЦЮЄМО! ВОЮЄМО!»: З УКРАЇНСЬКИМ СЛОВОМ І ПАМ'ЯТТЮ ПРО СЛОБОЖАНЩИНУ ПО СВІТУ (листування Івана Багряного з Дмитром Нитченком)

Україна була і залишається країною регіонів, і український регіоналізм – феномен більш старий, ніж сама незалежна

українська державність. Він має багато проявів – ми можемо згадати політичний, економічний, релігійний і, звичайно, літературний регіоналізм. Українська література починала розвиватися як література регіональна, українські письменники були розділені адміністративними і державними кордонами. Тому ми можемо аналізувати буковинську, галичанську, наддніпрянську, кубанську чи слобожанську школи в українській літературі. Але в такій ситуації абсолютизувати відмінності між ними не слід – вони мали єдину мову, ідейну і тематичну спрямованість, розвинені внутрішні зв'язки.

Нам слід писати лише про українських письменників кубанського чи, наприклад, слобожанського походження, завжди пам'ятаючи про те, що їх творчість розвивалася як невід'ємна частина українського літературного процесу. З другого боку, доля рідко була прихильною до українських письменників кубанців чи слобожан у ХХ сторіччі, і нерідко вони жили далеко від своєї рідної Слобожанщини – в Західній Європі, в Австралії, в Америці... Але і там вони зберігали, підтримували контакти, були багаторічними партнерами по листуванню. Тому в центрі авторської уваги в цій статті – зв'язки письменника-слобожанина, Івана Багряного, який вів багаторічне листування з іншим письменником, Дмитром Нитченком, який ранне жив на Кубані.

Книга Дмитра Нитченка «Листи Письменників» вийшла в 1992 році в Австралії. Вона є публікацією тих листів, які він одержував від своїх знайомих – письменників українського Зарубіжжя. Ці листи супроводжуються невеликими авторськими зарисовками і нарисами, присвяченими його колегам по письменницькому цеху. Листування Нитченка з Іваном Багряним є цікавим джерелом по історії української діаспори, історії літературного життя зарубіжних українців. З другого боку, ми можемо проаналізувати опубліковані листи в контексті вивчення письменників-слободян, їх біографій і творчих доль.

Перша зустріч Дмитра Нитченка з Іваном Багряним відбулася в Харкові, в 1930 році, роки Нитченко працював секретарем у видавництві «Література і мистецтво». Іван Багрянний тоді був письменником, який починав свою літературну діяльність, а Нитченко, як і він, робив свої перші кроки в

літературі. Описуючи своє знайомство з Іваном Багряним, Нитченко цитує слова з передмови до поеми Багряного «Аве Марія», яку той написав до початку 1930-х років: «Прошу не називай мене поетом, не іменуй мене поетом, бо поети нині – категорія злочинців, до якої я не належав і не хочу належати, не іменуй мене поетом, бо слово поет скорочено стало визначати: хамелеон, проститутка, спекулянт, авантюрик, ледар... я хочу бути тільки людиною, яких так мало на світі, я хочу бути тільки нею». Нитченко цитує саме ці слова свідомо. Він прагне показати ту активну позицію, яку займав в 1920 – 1930-і роки Іван Багрянний, як він прагнув протистояти авторитарній радянській системі, яка ставила під сумнів традиційні цінності і саме право людини бути людиною.

У книзі Дм. Нитченка опублікований 21 лист Івана Багряного. Вони були написані і послані між 1944 і 1963 роком. У першому листі, який за поштовим штампом датується травнем 1944 року, згадується роман Івана Багряного «Тигролови», який пізніше став відомим твором української діаспорної літератури. З другого опублікованого листа ми визнаємо, що Іван Багрянний радив Дм. Нитченку переїхати з Європи до Австралії, указуючи на те, що і там можливе національне українське життя: «Кажете, що Ви записались до Австралії та не знаєте – їхати чи ні. Їхати, пане Дмитре! Нема чого тут гнити й розкладатися. А зберегти себе під оглядом національним і духовним можна прекрасно і в Австралії».

Листи Івана Багряного показові в контексті еволюції політичних переваг українських емігрантів. Якщо раніше вони дивилися на Європу як на свій ідеал, то Багрянний до Європи ставився інакше. Він був далекий від ідеалізації Європи і європейців, він ставився до неї критично, іноді – навіть дуже критично. Іван Багрянний свого критичного і зневажливого відношення до Європи не приховував і писав Дм. Нитченку: «Одне зле – тепер мені всі шляхи закриті на виїзд за океан. Доведеться жити в Європі. А я її ненавиджу, цю дурну, ідіотську, справді і безнадійно таки гнилу Європу разом з нашими гнилими її апологетами». Така ситуація демонструє, що післявоєнна українська еміграція стала менш єдиною і була більшою мірою

схильна до політичних дискусій. З другого боку, українські інтелектуали стали політичними реалістами тому, що Європа, на території якої недавно закінчилася війна, більше не була єдиним зразком для політичної поведінки. У такій ситуації вони перестали ідеалізувати Європу, спробували поглянути на своє положення без ілюзій.

Процес переоцінки своїх європейських переваг і навіть відмова від них була характерна не тільки для однієї української діаспори. Подібну тенденцію пережили, наприклад, і латиські емігранти. Подібно українцям, цей процес відмови від старих цінностей важко переживали письменники й інтелектуали, для яких Європа була духовною батьківщиною. У такому контексті ми можемо згадати роман латиського діаспорного письменника Мартінюша Зівертса «Хтось, кого немає», присвячений духовним шуканням «переміщених осіб», коли перед латиськими емігрантами стає складний моральний і етичний вибір формування свого відношення до себе, світу і інших людей.

Листи Івана Багряного свідчать про те, що в політичному плані він був помірним українським націоналістом – з одного боку, він – супротивник радянської влади і прихильник створення незалежної України, з другого, він був прихильником збереження української ідентичності серед українських емігрантів. Тому, він часто писав про необхідність виховання дітей в українському національному дусі і народних традиціях. Наприклад, в одному з листів, адресованих Дм. Нитченку, згадуючи його дітей, Іван Багряний писав: «посилаю мої найщиріші і найсередечніші побажання, щоб вони на чужині росли міцні, розумні й вірні своїй батьківщині». Багряний указує, що емігранти старшого покоління відповідальні і за те, щоб їх діти залишилися українцями, а «не зденаціоналізувались серед широкого чужого моря».

У цьому контексті можлива паралель між українськими і латиськими емігрантами: вони надавали значну увагу питанням збереження і розвитку ідентичності, мови і традицій. У такій ситуації їх концепти, як правило, базувалися на своєрідній духовній літературній спадщині, пов'язаній з класичними літературними традиціями їх країн, звідки вони були вимушені

емігрувати. Коментуючи таку ситуацію, один з діячів латиської діаспори Юрійс Сіленіекс в 1972 році писав, що емігранти «визнають нашу літературну спадщину, яка розвинена і багата і дає нам можливості для її подальшого розвитку».

Ситуація не сприяла збереженню української національної ідентичності. Тому Іван Багряний писав про численні труднощі, з якими вони стикалися в своїй діяльності. Він писав про брак кваліфікованих кадрів національних активістів, про те, що багато хто вважав за краще виїжджати із зруйнованої війною Європи до благополучної Америки: «Працюємо, воюємо. Тяжко доводиться крутитися в тутешній ситуації, особливо в умовах безперервного виїзду людей і упливання кадрів, але нічого не зробиш... ми залишаємося в Європі... будемо якось крутитися». Але і в такій важкій ситуації він продовжував вести національну політичну діяльність в еміграції. У іншому листі Багряний писав, що політика віднімає багато сил і залишає мало часу для літературної діяльності: «про політичні й громадські справи не пишу, бо те й так багато забирає енергії та нервів і... вбило в мене багато гарних творчих задумів і починань».

Активно займаючись політикою, Іван Багряний не забував і про літературу. У одному з своїх листів Дмитру Нитченку він писав про свої творчі плани написати роман про повстання на броненосці «Потьомкін»: «Можу поділитися з вами секретом: хочу написати роман... про що би Ви думали? Про повстання на панцирку «Потьомкін». Поштовх дала мені фраза, вичитана в одних мемуарах російського автора про те, що повстання почалося с фрази, сказаної «малоросом» Вакуленчуком «помалоросійськи» - та доки ж ми будемо рабами! От ця фраза піддала мені цілу концепцію твору й ідею написання роману в піку росіянам під новим нашим, українським, кутом – як повстання української стихії, колишніх кріпаків Потьомкіна, нащадків Самійла Кішки й цілого українського Запорозжя».

Вибравши саме таку тему, Багряний свідомо йшов на конфронтацію з офіційним радянським каноном сприйняття подій революції 1905 – 1907 років. Багряний зробив спробу націоналізувати ті історичні події, які мали місце на території України, але в офіційній радянській доктрині аналізувалися як

частина історії російського революційного руху. Багрянний ставить під сумнів непохитну істину радянської ідеології і керуючої ролі в революції саме росіян. Спроба інтерпретації революційних подій в національному дусі свідчить про те, що українські інтелектуали у вигнанні намагалися почати полеміку з радянськими авторами і протиставити радянському офіційному канону український опозиційний і національно орієнтований наратив.

У іншому листі Іван Багрянний писав, що планує почати писати нову книгу, ймовірно, автобіографічного характеру. Багрянний згадував, що на початку 1930-х років написав роман «Марєво», який пропав і був втрачений під час його арешту. Вже в еміграції він вирішив написати нову книгу з такою ж назвою. За словами письменника, в ній він спробує поглянути на той шлях, який вже пройшов: «я колись цю книгу напишу, вона буде першою з циклу, який я почну, коли вже обернуся очима назад, бо марєво лишиться позаду, а попереду вже маячітиме зовсім прозаїчний кінцевий пункт».

Деякі листи Івана Багряного цікаві в контексті його творчої історії. З них ми визнаємо, як він сам ставився до літератури і письменницької діяльності. У одному з листів Багрянний признавався, що писати почав в юності, і тоді його творчість мала протестний характер, спрямований проти того, що російські вчителі ігнорували літературні потреби і книжкові сподівання українців: «літературою почав займатися дуже рано... вірші я почав писати по-українські ще в російській школі... з протесту проти вчителя й вчительки, які називали мене «мазепинцем», бо я лічив не так як вони... а так як навчала мати: один, два, три, чотири... шість, вісім, тощо... збірки Глібова та Шевченка я дістав нелегально». Ці відомості – цікаве джерело з історії української політики в Російській Імперії. Багрянний на сторінках своїх листів свідчить про нетерпиме відношення з боку росіян до української культури, особливо – до творчості Шевченка, яка перебувала під заборонаю і в останні роки існування Російської Імперії.

У своїх листах Іван Багрянний згадував і про репресії проти українських письменників. Він писав про те, як був арештований

Головним політичним управлінням і сидів у в'язниці. Він свідчить і про те, як радянська влада намагалася загравати з українськими арештованими письменниками, застосовуючи проти них «політику батога і пряника» - поперемінно загрожуючи їм чи пропонуючи нагороди і привілеї: «при першому арешті ГПУ, по рокові сидіння у камері самотнього ув'язнення, мені пропонували орден, якщо я здамся, засуджу офіційно в пресі своє минуле й всіх своїх соратників, засуджу свою літературну творчість, як клясово ворожу тощо й напишу велику поему про Сталіна. Я все це відкинув геть».

У еміграції Іван Багряний з цікавістю стежив за розвитком української літератури в СРСР. У одному з листів Дмитру Нитченку Багряний писав про київський журнал «Дніпро», питаючи його, чи має він можливість читати цей радянський український часопис в Америці. Багряний писав, що цей журнал має національну спрямованість і в ньому можна знайти і прочитати достовірно художні твори. Багряний, наприклад, особливу увагу надав тому, що в цьому виданні почали публікувати твори Олександра Довженка: «чи маєте Ви змогу діставати там київський журнал «Дніпро»... зверніть увагу на нарис О. Довженка «Зачарована Десна»... знаменита річ... я не сподівався, що Довженко має такий несамовитий літературний хист».

Останній лист Івана Багряного датується 20 липня 1963 р. Багряний писав його, будучи вже смертельно хворим і знаходячись в лікарні. Цей лист відображає явно песимістичний настрій автора, передчуття швидкого кінця: «я ось вже рік не вилажу з лікарень, б'юся з хворобою, підданий різним лікарським маніпуляціям. Серце. Здається, що моя пісенька проспівана». Через місяць, 25 серпня 1963 року, Іван Багряний помер.

Листування двох українських емігрантів, українських письменників, Івана Багряного і Дмитра Нитченка, торкалося широкого кола питань – це листування двох давніх друзів, які писали на політичні і літературні теми. Їх об'єднувало те, що вони були літераторами і у минулому постраждали від радянської влади. У листах Нитченка і Багряного ми спостерігаємо цілий материк української діаспорної культури. Ці листи – цінне

джерело по історії духовного і літературного життя української діаспори. Багрянний був тонким спостерігачем і критиком, його листи передають духовну атмосферу життя українських громад в еміграції.

З другого боку, листування – складний феномен, багатопланове явище, і ми проаналізували лише деякі аспекти цієї проблеми. Тому листи Івана Багряного ще чекають своїх дослідників. Вони можуть виявитися корисними для вивчення його біографії і творчої спадщини. Вони корисні і для коректування наших концепцій та уявлень по історії українського зарубіжжя, української діаспорної літератури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дмитро Нитченко багато писав про Івана Багряного. Див. наприклад: Нитченко Д. Великий майстер літератури (Фрагм. спогадів про І. Багряного) // Дніпро. – 1992. – № 10 – 12. – С. 180 – 183; Нитченко Д. Від Зінькова до Мельборну: Спогади. – Мельбурн, 1990.

2. Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 3.

3. Перший лист Багряного, квітень 1944 р. // Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 6 – 7.

4. Лист І. Багряного, 10.10. 1948 р. // Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 7.

5. Про політичні ідеї Івана Багряного див.: Багрянний І. Боротьба проти московського імперіалізму й Українська Національна Рада. – [б. м.], 1954; Багрянний І. Ганебне проголошення. – Новий Ульм, 1960; Багрянний І. Так тримати. – [б. м.], 1971; Багрянний І. Фарватер п'ятої колони. – [б. м.], 1949; Багрянний І. Фронт брехні і аморальності. – [б. м.], 1954; Багрянний І. Чи розламає нас ворог. – [б. м.], 1952; Багрянний І. Чому я не хочу повертатися до ССРСР?– Вінніпег, [б. р.]; Багрянний І. Чому я не хочу вертатись на “родіну”. – Лондон, 1946.

6. Лист І. Багряного, 10.10. 1948 р. // Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 8.

7. Назва книги латиською мовою – «Kāds Kura Nav».

8. Лист І. Багряного, 29.12.1949 р. // Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 10.

9. Silinieks J. Latvian Literature in Exile // Lituanus. – 1972. – Vol. 18. – No 1.

10. Лист І. Багряного, 29.12.1949 р. // Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 11.

11. Лист І. Багряного, Великдень 1953 р. // Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 14.
12. Лист І. Багряного, Великдень 1953 р. // Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 14.
13. Лист І. Багряного, 07.05.1956 р. // Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 18.
14. Лист І. Багряного, Великдень 1953 р. // Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 15.
15. Лист І. Багряного, Великдень 1953 р. // Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 15.
16. Лист І. Багряного, 10.05.1956 р. // Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 19.
17. Лист І. Багряного, 20.07.1963 р. // Нитченко Дм. Листи Письменників. – С. 30.

ББК 83.3 (4 Укр)

Вадим ОЛІФІРЕНКО,
*кандидат педагогічних наук, член Національної
Спілки письменників України, заступник голови
обласного донецького товариства “Україна-Світ”*

СЛОБОЖАНЩИНА І СЛОБОЖАНСЬКІСТЬ

Для творчості багатьох українських письменників є характерним, а тому і закономірним звернення до образів рідного краю, рідної землі, по якій зробив перші кроки, сказав святе слово “мамо”.

Пригадуєте душевні слова Володимира Сосюри про свій рідний край, Донеччину:

*Які там милі, срібні ріки,
А далі сині, як у сні...
Ні, без Донеччини навіки
Зів’яли всі мої пісні.*

Або відоме висловлювання Лесі Українки про свій рідний край: -”Красо України, Поділля!”-писала вона.

Образи ще одного східноукраїнського краю - Слобожанщини - можна зустріти у творах багатьох

слобожанських митців, які, прагнучи виокремити власну слобожанськість, намагалися оцінити вплив рідного краю на їхнє становлення як людей і митців.

Український філософ Григорій Савич Сковорода називав Лівобережну Україну, або, як він казав, "Малоросію", своєю матір'ю, а Слобідську Україну – своєю рідною тіткою, бо тут він проживав і любив цей край, пояснював його біограф М. І. Ковалинський.

Помер Григорій Сковорода у селі Пан-Іванівка, що на слобожанській землі, там і був похований. В 1926 році за проханням жителів село було перейменовано у Сковородинівку; нині там знаходиться музей видатного українського поета-мислителя. Стала Сковородинівка місцем паломництва саме тих, для кого дорогими є історія та культура України й Слобожанщини.

Народилися на Слобожанщині чи пов'язали з нею свою долю багато українських письменників. Вони, зрозуміло, відтворювали образи краю у своїх творах, збагачували українську літературу темами, образами і героями.

Як же утворилася Слобідська Україна, вона ж Слобожанщина?

Слобідська Україна територіально співпадає з територією 5 Слобідських козацьких полків 17 – 18 ст., напівавтономних формацій у межах Московського царства. Слобожанщина межувала на заході з Гетьманщиною, на півдні з Запорожжям і володіннями Кримського ханства, на сході з Доном, на півночі з Московщиною. Вона обіймала частину Середньої височини й сусідню з нею Донецьку низовину, південно-східну частину Придніпровської низовини і невелику частину Донецького Кряжа. Назва Слобожанщина або Слобідська Україна виникла в першій пол. 17 ст., і її вживали до поч. 19 ст.

Українська колонізація Слобідської України протягом 17 – 18 ст. йшла кількома хвилями. Масового характеру вона набрала в 1630-их рр., коли після поразки козацьких повстань їх учасники переходять московський кордон і дістають дозвіл селитися на Слобідській Україні. (найбільша хвиля – це учасники повстання гетьмана Я. Острянина 1638, які в кількості 900 осіб,

на чолі з Острянином, оселилися поблизу Чугуєва). Ще більшою була колонізація Слобідської України за Хмельниччини, зокрема після Білоцерківської угоди 1651 р.: переселення 1652 козаків Чернігівського і Ніженського полків на чолі з полк. Іваном Дзиковським, у кількості 2 000 чоловік, з родинами й майном, які заснували м. Острогоськ; переселенці з містечка Ставища, Білоцерківського полку, на чолі з Герасимом Кондратьєвим, які заснували м. Суми. Ця хвиля тривала й далі: 1654 р. засновано м. Харків. Події Руїни викликали нову хвилю колонізації, головним чином з Правобережної України в 1670 – 80-их рр.). У 1674 засновано м. Вовче (Вовчанськ), 1681 – м. Ізюм. Дальша хвиля колонізації була пов'язана з ліквідацією «Паліївщини» у 1711 – 14 рр. Остання велика колонізаційна хвиля припадає на 1720 – 30 рр., у зв'язку з відновленням польсько-шляхетського панування на Правобережжі, поразкою гайдамацького руху 1734, а також з посиленням старшинського визиску населення на Гетьманщині.

Заселення краю йшло і з території Московської держави.

Полковий устрій і уряди (полкові й сотенні) були подібні (з невеликими відмінностями) до тих, що існували на Гетьманщині.

Після деяких нових адміністративно-територіальних змін Слобідсько-Українську губернію зліквідовано 1835 р.; більшість її території (південну частину) перейменовано на Харківську губернію, менша, північна, увійшла до складу Воронежської і Курської губерній. Цей поділ Слобідської України на активну в новітній історії України Харківщину і пасивну північну Слобожанщину ще більше закріпився за радянської влади: південна Слобожанщина увійшла до складу УРСР, а північна - до РСФСР.

Географічне розташування Курської, Білгородської та Воронізької областей по відношенню до України надали цим землям назву Північна Слобожанщина. У той же час сьогодняшня приналежність цих територій до Росії позначилась у назві цих земель як частини російського Нечернозем'я.

Про українськість Північної Слобожанщини свідчить маса історичних і етнографічних фактів, які вказують перш за все на значущий внесок в українську культуру українського населення

цих земель: на Північній Слобожанщині народилися і розгорнули свою творчість такі видатні українські письменники, як Микола Костомаров, Олекса Коваленко, Павло Барвінський, Євген Плужник, Іван Череватенко, Аркадій Мізко, Кость Буревій, фольклорист Митрофан Дикареєв, письменники Андрій Панів, Гнат Михайличенко та ін.

З Північною Слобожанщиною щільно пов'язаний життєвий і творчий шлях таких видатних українських майстрів художнього слова, як білгородський священник-письменник Йосааф Горленко, онук полковника прилуцького Дмитра Горленка й гетьмана Д. Апостола, перший український поет-романтик Левко Боровиковський, поет і фольклорист М.Афанасьєв-Чужбинський, Гнат Хоткевич та ін. В українському селі Обухівці (під Старим Осолом) народився відомий і шанований в Японії письменник, українець за походженням, Василь Єрошенко.

Слід сказати, що першу історію української літератури - нарис "Быт Малороссии по памятникам ее литературы с XI по XVIII век" - уклав у 60-і роки XIX ст. у Воронежі російський вчений І.Прижов.

Природа щедро наділила Слобожанщину плодовими деревами та кущами, садками з пасіками. Край був багатий диким звіром: у лісах водилися зубри, ведмеді, вовки, лосі, вепри, багато пушного звіру (соболі, лисиці, куниці, бобри, видри, тощо); у степах - сайгаки й дикі коні. Дикого птаства теж було дуже багато - куріпок, перепелів, бекасів, вальшнів, дрохв, тетерваків, качок, лебедів, журавлів, стрепетів, соколів, кречетів, яструбів, орлів.

Геній українського народу привніс специфічні риси в слобожанське хатобудування, оздобивши хати піддашками із сішками та віконницями і характерним для слобожанського подвір'я палісадником, а слобожанський тип церкви створював особливий колорит селам і містам цього краю. Оригінальною є і слобожанська вишивка із багатоманітною кольоровою гамою рослинного орнаменту. Суттєвою складовою частиною українського усного народна слова є слобожанський фольклор з його чумацькими, козацькими піснями та думами.

Самі слобожани бачать такою історико-етнографічну особливість, можна сказати, слобожанськість своєї землі: “На перехресті російського, українського і козачого укладів виплавлялася народня культура Слобожанщини, - пише журналіст і краєзнавець із Розсоші (Воронежчини) Петро Чалий. - Нехай малою гілочкою, але - самобутньою. Оскільки в тутешні місця переселялися більше “малороси”, тому закономірно в культурі, що склалася, основою стала українська. Особливим сплеском її розвиток відзначений у роки становлення Радянської влади. У нашому краї проводилася «загальна українізація»: в тій же Розсоші українською мовою вчили школярів, випускали газету, готували вчителів в педучилищі, оформляли ділові папери в держустановах. Пізніше це визначалося як крайність. А вже спілкування народів у Радянському Союзі складалося на російській мові, а у світі - на англійській, німецькій, французькій та іспанській мовах”.

Та здобутки предків потрібно зберігати, плекати їх, відстоювати у вік суцільної забудькуватості і попси. Тому зі смутком Петро Чалий продовжує:

- “Впали в іншу крайність: під могутнім натиском космополітизму - глобалізації - почали забувати свої джерела. Мова про старі пісні, що ще не випали остаточно з пам’яті людської. Мова про убрання, що ще не зотліли в бабусиних скринях. Мова про вироби, створені майстровитими руками з пряді і металу, із соломи і лози, з дерева і глини.

Зіштовхнувшись чоло в чоло з так званою масовою культурою, що вбиває людське в людині, дійсні художники слова вдарили на сполох. «Увіруй, що все було не даремно: наші пісні, наші казки, наші неймовірної ваги перемоги, наші старання - не віддавай усього цього за понюх тютюну... Будь людиною!» - чи ледве не лементом кричав наш великий сучасник **Василь Шукшин**. Журналіст вірить у відродження слобожанськості, культури предків. Він завершує свій нарис:

- “Глибинка, не хочеться помилитися, здається вже усвідомлює, що живе народ поки живі його пісні.”

Зрозуміло, що образи краю переносилися творчою уявою митців (на папір – письменниками і на полотно – художниками).

До наших днів дійшли талановиті твори невідомих харківських майстрів пензля – це безліч картин із зображенням улюбленого народного героя - козака Мамає, це й не дивно: адже Слобожанщина - край вільних поселенців-козаків, які де-факто охороняли південні кордони Російської держави. Боротьбі з татарськими завойовниками присвячені картини із зображенням козака Харька - за однією з легенд саме він є засновником Харкова.

Прагнули відтворити краєвиди Слобожанщини харківські художники - представники самобутньої харківської школи живопису, яскравими учасниками якої згодом стали П.А.Левченко, М.С.Ткаченко, Н.С.Самокиш та інші. Далеко за межами України відомий талановитий живописець С.І.Васильківський, який колись у Парижі одержав визнання Французької Академії. Всі три його картини, подані на конкурс, потрапили з успіхом до паризької виставки - випадок вельми рідкісний. Свої найкращі твори “Весна на Україні”, “Козаки в степу”, “По Донцю”, “Ранок”, “Козача левада” Васильківський створював під впливом вражень від історії та пейзажів рідного слобожанського краю.

Особливе місце в українській літературі зайняла Слобожанщина у 20-х-початку 30-х років ХХ ст. На той час Харків став центром усієї України. Тут були зосереджені значні культурні українські сили. Створювались різноманітні об’єднання письменників.

Ряд видатних українських письменників почали свою творчість саме на Слобожанщині в Харкові. Це - Володимир Сосюра, Микола Хвильовий, Іван Багряний, Олесь Досвітній, Майкл Йогансен, Б.Антоненко-Давидович та багато-багато інших.

Треба відзначити, що колишня столиця Слобожанщини Харків притягував до себе й українських письменників із Північної Слобожанщини: Костя Буревія, Євгена Плужника та багатьох інших.

Слобожанщина у письменників-слобожан представлена як місце подій їхніх творів, як їхня рідна земля. Інколи письменники замислюються над особливостями історії і культури рідної землі.

Наша конференція, виступи вчених-філологів, вчителів, студентів несуть у собі елементи дослідження слобожанськості у творах письменників-слобожан. Будемо сподіватись, що ці дослідження додадуть нове слово для шкільної практики і літературознавчої науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Петро Чалий. Пісня над Розсошню леться. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/802/50/>.
2. Використано сайти net/ukrain/culture.htm; <http://www.kobza.com.ua>.

ББК 83.3 (4 Укр) 6-8

*Максим КИРЧАНІВ,
аспірант кафедри міжнародних відносин
і регіональних студій факультету міжнародних відносин
Воронезького державного університету*

СВГЕН ПЛУЖНИК І ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНТЕКСТ 1920 – 1930-Х РОКІВ: МІЖ ТРАДИЦІЙНОЮ УКРАЇНСЬКОЮ ПОЕТИКОЮ І КУЛЬТУРОЮ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНУ

Період 1920-1930-х років був переломним етапом в історії української поезії. Вона вже виробила традиції художньої мови і творчого стилю, що було пов'язане з діяльністю Івана Франка і Лесі Українки, які заклали основи класичної української поетичної культури. Між світовими війнами традиційну поетику розвивала Празька поетична школа. На початку ХХ століття в культурному житті України заявив про себе модернізм, що став результатом приналежності України до європейського культурного простору. Він швидко набув національного характеру і перетворився в одну з найвпливовіших літературних тенденцій.

Найбільш активно дискусії про роль модернізму в формуванні нової української літератури проходили в

Українській РСР. Українські письменники були залучені до масштабного політичного проекту формування нової ідентичності, яка була покликана поєднувати в собі елементи старої національної культури і нового революційного догматизму. Українським інтелектуалам було дозволено оспівувати новий «совєтський» режим рідною мовою, але в строго встановлених цензурних межах. До середини 1930-х років в політиці радянського режиму намітилися тенденції, направлені на придушення активності національної інтелігенції. Багато українських (і не тільки) письменників в такій ситуації стали жертвами радянських репресій.

Українського письменника зі Східної Слобожанщини Євгена Плужника, що прийшов у літературне життя України у середині 1920-х років, чекала така ж доля. Плужник – фігура не менш важлива в історії українського модернізму ніж, наприклад, Микола Хвильовий. Він – найбільший український письменник, виходець з Воронезької губернії, що досяг успіху і визнання в Україні. В українській радянській історіографії модернізм усвідомлювався як реакційна течія, а Плужник підносився як селянський поет, своєрідний «український Єсенін». У сучасній Україні від такої догматичної оцінки дослідники відмовилися, і Плужник знов зайняв своє гідне місце серед українських модерністів. У центрі уваги в цій статті – проблеми поєднання традиційної і нової поетики, архаїчної і модерної української ідентичності в творчості Євгена Плужника.

Модерний компонент був значний в творчості Плужника, що стало результатом того, що поет робив свої перші кроки в літературі під час полеміки між модерністами та традиціоналістами. В роки формування Плужника як поета побачили світло класичні полемічні праці які формували засади офіційного радянського модернізму. Становлення Плужника як автора хронологічно співпало з появами книг Я. Савченка і Д. Загула, де ті критикували романтиків і неокласиків, і прозаїчних творів Миколи Хвильового, які радикально поривали із старою прозою як за стилем, так і за ідейною спрямованістю.

Період 1920-х років був часом, коли українська культура, за словами канадського українського історика Мирослава Шкандрія,

перетворилася на арену боротьби за контроль над творчим дискурсом української інтелігенції і нової радянської держави. У такій ситуації модерністські тенденції українських письменників здавалися вершиною дозволеної свободи, а російські радянські більшовики в Москві і Петрограді/Ленінграді бачили в українізації і модернізмі тільки тимчасові поступки «малороссам». Розуміючи це, українські модерністи прагнули відкинути Росію якнайдалі. Їх поетична і прозаїчна творчість того часу була реакцією на тенденції російської культурної гегемонії.

Тому і Плужник, беручи активну участь в культурному житті України, не міг залишитися поза цими тенденціями. Його поезія стала тим каналом, де він намагався показати своє бачення українського модернізму, демонструвати свою українську ідентичність. Ми можемо згадати декілька дискурсів прояви модерності в поетичних творах Плужника. Перший модерний дискурс представлений революційними мотивами, які були підтвердженнями сучасно-модерної і лояльної орієнтації поезії Плужника. Модерність творчих наративів Плужника поєднується з постійними спогадами про народну культуру. В результаті виникає герой сучасного і народного типу одночасно. Він «як і всі», але його «серце – наган». Нова українська культура виявляється спадкоємицею культурного типу, який будував ще Тарас Шевченко: «мовчки зросте десь новий Тарас» - писав Євген Плужник у 1926 році.

З другого боку, ми можемо констатувати, що, будучи модерною поезією, творчість Плужника була спрямована у майбутнє. Така орієнтованість вперед була характерна для української поезії між двома світовими війнами. Такий своєрідний футуроцентризм супроводжувався прагненням поруйнувати стару художню реальність і на її руїнах побудувати і затвердити нову. У цьому контексті до Плужника близький Василь Чумак, який затверджує крах старого світу під натиском нових революційних змін: «вдаримо гучно ми дзвонами – всесвіт обійде луна – кинемо вільно червоними: владарі світу з коронами, вже непотрібні ви нам».

В такій ситуації Плужник нерідко звертався до нащадків, до майбутніх поколінь читачів. Тому він позиціонував свою

творчість як цікаву більшою мірою для «істориків майбутніх», яким буде складно зрозуміти біль і «рядки холодних слів», викликаних до життя радикальною ломкою старої культури, свідком чого і став поет. Мотиви деструкції старих культурних засад підсилюють мотиви туги і душевного болю Плужника. Руйнування старого світу показане ним не просто як уселенська катастрофа, але і як трагедія окремої людини, яку «уночі вели на розстріл». Проте така загибель деколи і революційно виправдана, оскільки стає своєрідною санкцією на те, щоб в майбутньому мільйони «синіх блюз» будували «нову всесвітню Мекку» - новий світ, протилежний і протистоячий архаїці старого вмираючого порядку дореволюційного життя.

У цьому контексті можлива паралель між Плужником і Елланом-Блакитним: їх герої поступово втрачають свої унікальні риси і зливаються з натовпом – «ми – тільки перші хоробрі, мільйони підпирає нас, ми – тільки крешемо іскри, спалахують мільярди Ми». Українська поезія 1920-х років, яскравими представниками котрої були згадані письменники, показувала, чим небезпечна втрата індивідуальності і заміна на хвилі революційного фанатизму конкретної людини не менш конкретним натовпом. Вони важко переживали, що на зміну традиційній ліриці приходила революційна лірика, що емоції і переживання героя витіснялися «ударами молота і серця» одного великого натовпу, безликої маси.

Опозиція «минуле - майбутнє», дихотомія «нове - старе» характерна для поезії Плужника середини 1920-х років. На тому етапі його літературний нарратив формувався як синтез нових і старих засад, їх постійне зіткнення. Тому плужниковський текст – текст багатоплановий. Він формується як вервечка чітко виписаних образів, образів-символів. Тут і непотрібність людського життя, що стала результатом відходу від традиційних цінностей. Одні його герої, «притулившись до стінки людину» (тобто розстрілявши її – *прим. ред.*), потім віддавалися маленьким побутовим радощам. Вони «їли яєшню с салом, до синців тисли Мотрі груди». Таким чином, дихотомія «старе - нове» трансформується в опозицію: «життя – смерть». Вбивства чергувалися із задоволеннями людських потреб. В такій ситуації

Плужник, як і раніше, апелює до нащадків, показуючи неможливість того, що вони правильно зрозуміють і оцінять вчинки своїх предків на зламі століть: «О минуле! Твоїм васалам і в майбутньому тісно буде». За словами сучасного українського дослідника В. Моренця, така спрямованість творчості Плужника демонструє «моральну катастрофу часу», в якому поетові випало жити.

Творчий стиль Плужника демонструє ліричну течію в українському модернізмі. Якщо Василь Еллан створював нову людину, героя-борця і революціонера, то Плужник намагався його описати лірично, показати, що революційний романтизм не заперечує людяності. Якщо у Еллана людині «треба нервів наче з дроту, бажань як залізобетон, нам треба буряного льоту», то Плужник був схильний бачити її інакше. Хоча Плужник і модерніст, він далекий від різкого еллановського девізу «Сантиментальність! Хай загине». Плужник близький до Майка Йогансена, який намагався знайти людське вимірювання руйнування старого світу. Ліричний герой Йогансена такий «як і всі» Плужника. Тільки не він «ставить до стінки», туди ставлять його, точніше – вішають: «я знаю: загину високий, в повітрі чистім і синім, мене над містом повісять: зорі досвітній в око, в холодне око дивитись».

Дихотомія «життя – смерть» ідентична зіставленню «старий світ – нове суспільство». Тема смерті і загибелі була тоді традиційною для української поезії. Смерть, яка знищує життя, – вже не примітивний біологічний процес, це вже – і новий соціальний порядок, що йде на зміну старому. Герой української поезії знаходить ореол нового мученика – модерного і революційного. Сучасник Плужника О. Слісаренко порівнює людину - революційного борця з євангельськими мучениками: «всі ми розіп'яті на хрестах, всі ми покриті ранами». Ці процеси вмирання описані Плужником на тлі традиційного селянського побуту. Смерть спочатку перериває його, намагаючись знищити, а потім тільки нагадує про себе.

Якщо один герой-селянин гине від випадкової кулі («зустрів кулю за лісом, саме там, де посіяв жито, за яким бісом стільки було прожито»), то інший тільки нарікає на смерть.

Питання про значення життя з'являються у героя випадково, коли той, «косивши на узліссі жито, об жовтий череп косу зазубив», вимушено задається питанням: «Кого й за віщо тут було убито, хто і для кого вік свій загубив». Проте ці питання не мучать його, він живе сучасним: «Йому байдуже... тут на місцю бою таке дорідне жито і густе... косар схилився над річчю дорогою – косою срібною, що череп пощербив, і череп той відкинувши ногою: Порозкидало вас! - проговорив». Ця характерна для Плужника рефлексія над селянськими коріннями підтверджує думку, виказану О. Грищенком про те, що в постреволуційній Україні деякі поети намагалися «інтегрувати народницькі міфологеми та ікони в радянську міфологію». Нагадування про смерть виявляються тільки дратівливими залишками старого колоніального минулого, що для героя безповоротно пішло, і доби визвольної боротьби, до якої він залишається байдужим. Плужник на прикладі цього селянина демонструє нам новий «героїчний тип» літературного персонажу, який добровільно сам відстороняється від ситуації.

Модерні наративи Плужника розвиваються і навколо конструювання образу нової України. Українська РСР предстає як втілення модерних ідеалів і революційних прагнень: «для мене ж досить – певне, не загину, кількох губернь чи округ тепер, що на землі становлять Україну – УСРР». Тут перед нами розкривається пост(анти)колоніальна перспектива українського культурного дискурсу міжвоєнної доби. Українська Радянська Соціалістична Республіка виступає як антипод старому статусу периферії в Російській Імперії. У такому контексті Плужник – антиколоніальний поет, а його творчість, яка розвивалося в умовах українізації і національного будівництва, може бути інтерпретована в категоріях постколоніалізму.

Приймаючи цю тезу, важливо пам'ятати про те, що Плужник – представник першої постколоніальної хвилі в українській культурі. Він поет антиколоніальний, оскільки культурна атмосфера України 1920-1930-х років розвивалася в умовах боротьби проти російської колоніальної спадщини. Він постколоніальний в своїх спробах поетично осмислити і описати сучасність. Проте ні він, ні його сучасники не були

представниками постколоніальної культури в класичному розумінні цього поняття, оскільки майже всі вони лягли жертвами колоніальної реставрації середини 1930-х років. Іншими словами, за змістом його творчість – постколоніальна, а особиста і творча біографія – антиколоніальна.

Таким чином, поетична спадщина Євгена Плужника 1920-х років має модерністський характер. Беручи участь в літературній полеміці і в культурному будівництві в Українській РСР, Плужник з самого початку своєї літературної творчості формувався як модерніст. Модерні наративи розвивалися навколо основних тем плужниковської поезії, найважливішими серед яких були криза старого світу і затвердження нового. За оболонкою революційного романтизму приховані пошуки нової поетики, яка відповідала новому суспільству. Пошуки нового літературного стилю Плужником – це його власна ініціатива, результат участі в культурних дискусіях 1920-х років, коли український літературний дискурс і культурний контекст не були ще підлеглі вимогам радянської ідеології. Коли ж творчість Плужника, як і численних його сучасників, починає не вписуватися в рамки створюваного радянського офіційного канону, він стає жертвою радянських репресій.

У цьому – трагедія українського модернізму, який в радянській Україні добровільно пішов на співпрацю з властями, взяв активну участь в радянзації і українізації, але після посилення радянського режиму і його консолідації був оголошений тимчасовою помилкою дрібнобуржуазних елементів, буржуазно-націоналістичною ідеологією. На такому тлі показова доля Євгена Плужника – українського поета, вихідця з периферії українських етнічних територій, зі Східної Слобожанщини. Те, що виходець з периферії, опинившись в центрі літературних дискусій, приймає модернізм як базис свого художнього методу, підтверджує універсальний характер цієї течії в українській літературі між двома світовими війнами.

І останнє. Спадщина Плужника не обмежується тільки тими аспектами, які проаналізовані в цій статті. Роль і місце Плужника в українському модерністському контексті потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про модернізм і його місце в історії української літератури див.: Гундорова Т. ПроЯвлення слова. Дискусія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. - Львів, 1997.

2. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. - Івано-Франківськ, 2002.

3. Про літературні дебати в УРСР див.: Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. – Київ, 2002; Шкандрій М. Відкриття Карманського // Критика. - 1999. - № 4; Shkandrij M. Russia and Ukraine. Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times. - Montreal-London-Ithaca, 2001.

4. Про Євгена Плужника як поета і письменника див.: Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917 – 1933. – Київ, 2004. – С. 284 – 288; Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. – Київ, 2002. – С. 267 – 273; Токмань Г.Л. Художньо-філософський феномен лірики Євгена Плужника. Автореферат. дис... к.ф.н. – Київ, 1998.

5. Радянська перцепція Плужника як селянського лірика і романтика не подолана остаточно. Наприклад, в 2002 році у Воронежі вийшла книга творів Плужника. Підбірка віршів, представлена у виданні, створює однобічне уявлення про Плужника, культивує його селянсько-романтичний образ. Див.: Плужник Е. Родюча земля. Стихи, поеми, роман / Пер. с укр. В. Беликов и др. – Воронеж, 2002.

6. Див.: Савченко Я. Азіятський апокаліпсис. – Київ, 1926; Савченко Я. Проти реставрації греко-римського мистецтва. – Київ, 1927; Загул Д. Література чи літературщина. – Київ, 1923.

7. Див.: Хвильовий М. Камо грядеши. – Харків, 1925; Хвильовий М. Думки проти течії. – Харків, 1926.

8. Див.: Шкандрій М. В обіймах імперії. Російська і українська література новітньої доби / пер. з англ. П. Тарашука. – Київ, 2004. – С. 329 – 332, 343 – 346.

9. Плужник Є. Я – як і всі // Плужник Є. Дні. – Київ, 1926. – С. 9.

10. Чумак В. Бурями сійтеся, бурями // Вперед. Календар союзу українських робітничих організацій в Злучених Державах. – Нью-Йорк, 1925. – С. 86.

11. Плужник Є. Для вас, історики майбутні // Плужник Є. Дні. – Київ, 1926. – С. 10.

12. Плужник Є. Уночі його вели на розстріл // Плужник Є. Дні. – Київ, 1926. – С. 11.
13. Блакитний В. Удари молота і серця. – Київ, 1920.
14. Плужник Є. Притулив до стінки людину // Плужник Є. Дні. – Київ, 1926. – С. 15.
15. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст. – С. 268.
16. Еллан В. Після Крейцерової сонати // Червоний шлях. – 1925. – Ч. 11 – 12. – С. 7.
17. Йогансен М. Я знаю: загину // Лавріненко Ю. Розстріляне Відродження. Антологія 1917 – 1933. Поезія – проза – драма – есей. – Київ, 2004. – С. 159.
18. Слісаренко О. Пам'яті Гната Михайличенка // Обірвані струни. Антологія поезії поляглих, розстріляних, замучених і засланих, 1920 – 1945 / упоряд. Б. Кравців. – Нью-Йорк, 1955. – С. 170.
19. Плужник Є. Зустрів кулю за лісом // Плужник Є. Дні. – Київ, 1926. – С. 20.
20. Плужник Є. Косивши дядько на узліссі жито // Плужник Є. Рання осінь. – Київ, 1927.
21. Грищенко О. Своя мудрість // Національні міфології та «громадянська релігія» в Україні. – Київ, 1998. – С. 153.
22. Плужник Є. Хай чужина комусь вбирає очі // Плужник Е. Родюча земля. Стихи, поэмы, роман / пер. с укр. В. Беликов и др. – Воронеж, 2002. – С. 80.

ББК 83.3 (4 Укр) 6

***Валерій СИРОТЕНКО,**
канд. філол. наук, завідувач кафедри
слов'янської філології Краматорського
економіко-гуманітарного інституту*

МОЛОДІСТЬ ДУШІ **(слово про нову збірку слобожанського поета)**

Не будемо сперечатися за точність підрахунків одного з літературознавців, що вся світова література нараховує лише тридцять вісім оригінальних сюжетів. Шановний читачу, вдумаймося у цю цифру – лише тридцять вісім! Та й то вони

сформувалися не сьогодні, не вчора, а своїми витокками сягають сивої давнини, античності. То що ж залишається сучасним авторам? Переспівувати вже існуюче, вкотре повторювати раніше сказане? Мабуть, що й так, бо, як проголошує Ліна Костенко:

*Хтось ними плакав, мучився, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди, і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!*

Дійсно так. І рукопис нової збірки краматорського поета Дмитра Комлева переконає в цьому. В ній читач з різноманітними уподобаннями і смаками напевне знайде щось для власної душі і серця. Тут й інтимна лірика (а назовіть хоча б одного Поета, який би не писав про Кохання), і трепетні природно-імпресіоністичні акварелі (Дмитро Порфірович виріс серед чудової природи Ізюмщини, в осередді Слобожанського краю), і воєнна тематика (а чи може бути інакше, коли автор – ветеран Великої Вітчизняної війни, пройшов її від першого до останнього дня), і по-щирому синівське зізнання в любові своїй батьківщині. Здавалося б, усе як у всіх. Але...

Проглянемо кілька віршів із розділу „Подихи війни”. Про що в них? Про війну з її неминучими стражданнями і смертю? Ні. Про життя. Про здатність людини – а це і дало їй можливість пройти через усі воєнні страхіття – зберегти здатність відчувати прекрасне, плекати й оберігати його. Серед вибухів снарядів, виття мін і посвисту куль лунає ... баян („Світилися зорі”):

*Криваві дороги пройшов він з боями
І смерті у вічі дививсь,
В години тривоги
Своїми піснями
Він разом з солдатами бивсь.*

І таких несподіваних поворотів, новознайдених образів у поезіях Д.Комлева чимало. Ось, приміром, „Тополі”. Вони і неодмінні образи-символи в народних піснях, і виразники найрізноманітніших людських настроїв, й одвічні вартові на

солдатських могилах. Однак Дмитро Порфірович зумів побачити у них саму безперервність буття, його нескінченність і вічне оновлення:

*Пливе , пливе пушинка тополина
По вітру, та не має вороття,
А до землі вологої прилине –
У ній нове прокинеться життя.*

Однак мене як читача найбільше вразила інтимна лірика. Читаючи поезії „Оксана”, „У ту зоряну ніч”, „Троянда кохання”, „Де ти?”, „Я люблю”, „Так іноді прикро...”, не можна не дивуватися по-справжньому юнацькій запальності, з якою ліричний герой зізнається у своєму коханні. Для нього зоряні ночі сповнені солов’їного співу і п’янким запахом троянд, а журавлі з вирію неодмінно принесуть незабутню весну почуттів і пристрастей. І все ж таки автор не юнак, хоча йому щасливо вдалося зняти одвічне протиріччя „ах, если бы молодость знала, ах, если бы старость могла...” Уся привабливість інтимного світу Д.Комлева в тому, що в ньому органічно вживаються обидва стани. Роки додали знань, зіркости перспективи, але відбавили емоцій, зробили їх не миттєво вибуховими, а поривчасто стійкими, випробуваними. Звідси беззаперечне переконання, що:

*У бабине літо життєва стежина
Поєднує долі, надії, серця.
.....
В це літо осіннє міцніє кохання,
Ждає стрічати зелену весну.*

Перегорнуто останню сторінку рукопису. Відкривається перша сторінка нової збірки. А з нею відкривається душа слобожанського поета, сповнена віри в людину, в життя, залюблена у свій край, рідну землю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Комлев Д. Я іду по землі (поезія). – Краматорськ: „Тираж - 51”, 2005. – 96 с.

*Валерій СИРОТЕНКО,
кандидат філологічних наук, завідувач
кафедри слов'янської філології Краматорського
економіко-гуманітарного інституту*

**ВІРНІСТЬ ОБРАНОМУ ШЛЯХУ
(картинки з поезій про минуле і сучасне
Краматорщини, Донбас)**

Літературна карта Донеччини, зокрема Слобожанщини, надзвичайно строката. Тут і Слов'янськ, на околицях якого народився класик української літератури поет-романтик Микола Петренко, і Святогірськ, який завдяки своєрідній аурі став своєрідною Меккою для митців (Г.Сковорода, Г.Квітка-Основ'яненко, Ф.Тютчев, І.Бунін, А.Чехов, В.Сосюра, М.Цветаєва), Бахмутчина, на теренах якої народилися і зростали М.Чернявський, М.Шаповал, В.Гаршин. І на цьому славетному полі ніяк не губиться літературний Краматорськ. Його митецько-письменницьку історію можна розпочинати з імен Івана Журбенка, Порфирія Трейдуба, короткочасних „літературних десантів” кінця 20 – початку 30-х років (М.Хвильовий, Ю.Яновський, О.Вишня, І.Ле). Саме на цей період (1934 р.) припадає започаткування літературного об'єднання (С.Борзенко, М.Шарабан, А.Ривлін), коли „будівництво Новокраматорського заводу досягло свого апогею й ентузіазм тих днів виливався у вірші” [2, с. 10]. Однак його злет розпочався з моменту, коли на чолі стає колишній фронтовик, інвалід Великої Вітчизняної війни Микола Рибалко (1954 р.). Через нього пройшли уже нинішні старійшини краматорського поетичного цеху Леонід Горовий, Віктор Пікалов, Микола Сміщенко, Анатолій Мироненко, Леонід Таран, Володимир Виноградов, Олег Плуталов, Анатолій Кибереv, Фелікс Скворцов, а також ті, про кого й зараз можна сказати „я только вышел на удар”: Сергій Шишкін, Олег Максименко, Андрій Шкіль, Аліна Остафійчук. Останні роки у

силу багатьох причин не були сприятливі для поетичного натхнення, але і вони позначилися появою цілого ряду як поетичних збірок (З.Дударчик „3 Кобзареві криниці”, 2001; А.Киберева „Слово-песня о битве-походе князя Игоря свет Святославича, знаменитого внука Олегова: Поэтическая реставрация”, 2001; А.Остафійчук „Прижаться к земле”; В. Пікалов „Круги доброты”, 2002; Ф.Скворцов „Аллея Керн”, 2005; Л.Таран „Дорога до себе”, 2001), так і розвідками про краматорських письменників [2; 4; 5; 7]. У зв’язку з цим ми і зупинимося на останній збірці Леоніда Горового „Пока сердца для чести живы” (2002 р.).

Л.Горовий - автор понад десяти поетичних збірок, але остання по-своєму унікальна. У ній представлені вірші, написані в період з 1953 по 1961 роки. Минули не просто десятиліття, змінилася філософія життя, світоглядні орієнтири, якими визначалися морально-етичні, естетичні цінності тогочасної людини. І треба мати стійкі особисті життєві принципи, переконання, виробити власні духовні орієнтири, щоб насмілитися повідати сучасному читачеві свої колишні (а отже, і нинішні) переживання, настрої, тривоги. Це можливо, коли поет переконаний у правоті висловлених думок, на що, у принципі, вказує у попередньому слові до збірки лауреат Донецької обласної літературної премії імені Володимира Сосюри А.Мироненко: „Леонід Горовий завжди жив життям своєї країни і свого покоління. І як би ми з вами з низин або висот нашого часу не ставилися, наприклад, до часу минулого, поет завжди щиро і чесно відбивав його у свої творах” [3, с. 8]. Тож ми виділимо перш за все твори, мотиви яких нам видаються актуальними, такими, що пройшли перевірку часом, відбили загальнолюдські цінності, чим завжди привертатимуть до себе увагу.

Сьогодні хіба що ледачий не торкався проблеми меркантильності сучасної молоді, її нестримних бажань майже одразу по закінченню школи одержувати солідну платню, мати комфортабельну, добре умебльовану кімнату, поруч з якою у власному гаражі повинна стояти престижна іномарка. Це неодмінна ознака сьогодення, і було б безглуздя заперечувати чисельні телеконкурси краси, вікторини, рекламні

заклики, в основі яких знаходиться фінансово-матеріальне благополуччя. Небезпечне не це, небезпечна девальвація духовного. Покоління Л.Горового ностальгує (і про це він пише у віршах „Молодость”, „Вдали от дома”, „Начало пути”) за роками і днями, коли „наша совесть нас туда бросала, /Где устройство жизни потрудней” [1, с. 27]. Ми не схильні ідеалізувати ті часи, бо надто багато об’єктивних, позбавлених ідеологічного камуфляжу фактів свідчать про далеко не гуманістичні ідеали і прагнення, якими керувалися зверхники компартії та радянської держави. Але вони зуміли так організувати життя суспільства, що пріоритетними в ньому були високі й благородні духовні цілі. І в цьому перевага того покоління молоді над нинішньою. Була віра в ідеали, заперечити які, і ми в цьому твердо переконані, неможливо: порядність, душевна відкритість, безкорисливість, почуття дружби. Вони не заперечують і не відкидають матеріальні успіхи і блага, але вибивають ґрунт з-під типової сучасної моралі ділового успіху, кар’єри, коли, наприклад, у середині 90-х років семикласники у творі-роздумі, що потрібно для успішного бізнесу, відзначали необхідність „криші”, уміння „кинути” партнера, а потім уже друга (бажано у владних структурах). Для ліричного героя Л.Горового існують інші орієнтири:

*Наш веселый старик хозяин.
Улыбается,
Трубкой пыхтит.
И завидует нам, ребятам,
Жизнь которых, как хлеб, проста –
С небольшой,
В обрез, зарплатой,
С биографией в пол-листа. [1, с. 29]*

І це не „совковий” примітивізм, а істинна віра в людину, в її духовність, в її творчі можливості.

Для формування подібних настроїв потрібен певний ґрунт, і його Л.Горовий знаходить у потребі спілкування з людьми. При цьому героями його віршів стають ті, кого прийнято називати представниками народу. Такий вибір не випадковий. По-перше,

ліричний герой, приміром, вірша „Начало пути” – юнак, який тільки починає самостійно пізнавати життя. Для нього важливо спілкуватися, набуваючи стороннього досвіду, звиряти чуже світовідчуття з власним, відчувати увагу до себе. З одного боку, це дозволяє молодій людині почуватися впевненіше, відчувати власну важливість у суспільстві, прийматися самоповагою, а з іншого, і самого примушує виробляти такі норми поведінки, спілкування, щоб не образити оточуючих, у певній мірі висловити подяку за увагу до власної персони:

*Я людскую помощь не отвергну,
Слов тепло навеки сберегу,
Оплачу сторицей и, наверно,
До конца сочту себя в долгу.* [1, с. 41]

По-друге, для художньої манери Л.Горового властиве приглядання до життєвих подробиць. Вони важливі поетові не для зовнішнього колориту, не заради „голового мідяка правди” (О.Довженко), а проникнення у сутність характеру, пізнання життєвої філософії персонажа. Завдяки цьому відбувається художнє відкриття, факт дійсності стає феноменом мистецтва. По суті на це вказує один із рецензентів збірника, керівник Краматорського літературного об’єднання імені Миколи Рибалки, член Національної спілки журналістів України В.Пікалов: „...узявши за основу, здавалося б, усім відоме поняття, заявлену тему, автор видає твір, зробити який під силу тільки великому майстру” [6, с. 18]. Ось і у вірші за буденним діалогом між візником і ліричним героєм вимальовується душа людини зі значним життєвим досвідом, яка широко прагне допомогти молодикові швидше зіп’ястися на ноги. А тому підмічені портретні деталі візника („седоват, в промасленной фуфайке”), небагатослівність у мовленні – ознака авторської поваги до цієї літньої людини, визначення вагомості моральних основ, на які спирається вона у своєму повсякденному житті.

Спілкування з етичним досвідом старшого покоління сприяє тому, що і сам письменник у свої ще молоді роки уміє точно вловити сутність проблеми, відчути її філософсько-буттєву наснаженість. Так, звичайна хлоп’яча розвага – біг наввипередки,

намагання дитини не пасти задніх – завдяки митецькій уяві обертаються у дилему, розв'язувати яку доводиться кожному („Мальчуганов бежала толпа...”). І якщо на початку ми зауважували, що вірші Л.Горового витримали перевірку часом, то у значній мірі мали на увазі й дану поезію. Автор задумується над тим, з чим зустрінеться людина у житті, що буде вести її по життєвій стежі, у чому власне полягає сенс земного буття. Безумовно, що будуть падіння і злети, втома і біль від нездійснених задумів і розчарувань. Треба сказати, що подібні перспективи бачаться не одним Л.Горовим. Для прикладу згадаймо життєві кредо героїв поезій Б.-І.Антонича „Стратосфера” (відсутність бур, борні, втоми фактично означає смерть) та В.Симоненка „На білих конях пронеслися роки...” (оглядаючись назад, герой жалкує, що не зіскочив на коня, який мчить алюром). Л.Горовий вносить свій нюанс у бачення проблеми: коли хлопчик стане дорослим:

*Только б страшного не испытать –
От людей и от жизни отстать.* [1, с. 36]

Однак бути з людьми ще не означає приносити їм користь. У ряді віршів Л.Горового зустрічаємося з антигероями, яким не відмовиш в „умінні жити” („Я старость уважаю”, „Улиткой коротая век...”, „Он, пухленький, в беседе...”). Кожен із цих творів цікавий по-своєму, але ми виділяємо поезію „Я старость уважаю”, оскільки у ній спостерігається досить несподіваний поворот суспільно важливої проблеми – старість людини, на яке ставлення до себе вона має право розраховувати.

Якщо взяти до уваги, що вірш написано у 1958 році, то впадає у вічі „нетиповість” ситуації для радянського суспільства, а відтак сміливість, яку демонструє молодий письменник, звертаючись до неї. У ті часи учасників Великої Вітчизняної війни рідко називали ветеранами, рідко вшановували, але до загиблих у боях і тоді вже було особливе ставлення. Тому мірилом моральності персонажа виступають не прожиті ним роки, сиве волосся, а на це завжди сторонні реагують позитивно, а обстоювані норми поведінки особливо відносно тих, хто загинув за Батьківщину. Автор не приховує, що ця людина для

нього, м'яко кажучи, не симпатична перш за все тому, що, живучи поруч з братськими могилами, „ни цветка / На них на положил”. А отже, і причина старіння – у жадобі.

А цей момент, як нам видається, і перекидає місток у наше сьогодення. Маємо на увазі не бідарське становище уже літніх ветеранів, і не тих, хто у розквіті сил, працюючи на підприємствах, фермах, приватних фірмах, одержує до смішного малу платню. Йдеться про тих, хто відвідує модні магазини, відпочинок проводить на Багамах чи інших островах, має багатокімнатну квартиру чи власний котедж у престижному районі. Це бізнесмен, ділова людина, економічна, політична роль яких уже досить помітна у сучасному суспільстві. Відзначаючи цю верству, ми ні в якому разі не ставимо під сумнів її соціальну необхідність, як і те, що завдяки цим людям в Україні відроджуються благодійництво, меценатство, спонсорство (не будемо називати конкретних імен, щоб не образити інших). Але ж звернімося до фольклору, зокрема анекдотів, серед яких за останні п'ятнадцять – двадцять років чітко окреслилася тема про „новых русских”, „нових українців”. Функціонування і продуктивність будь-якого фольклорного жанру – це ознака актуальності порушеної проблеми, а також рівень етико-естетичних оцінок згідно перевіреної часом шкали моральних цінностей, утверджуваних народом. Герої цих творів – духовні дебіли, для яких культура, пам'ять, людська гідність, пристойність не варті нічого, оскільки замінені кількома нулями на банківському рахунку. Напевне, таких мав на увазі В.Пікалов, переповідаючи власну реакцію на побачене по телебаченню: „Цинічно показують по ТБ репортажі з Іллічівського, Маріупольського, Миколаївського та інших портів, звідки його, таким чином „роздобутий” метал – наше з вами багатство, украдене у нас – відвантажують за кордони десятками мільйонів тонн. У мене сльози накочувалися на очі, коли побачив розкурочені пам'ятники з металу поетесі Марині Цветаєвій, письменнику Миколі Островському, металургові Курако...” [6, с. 19 - 20]. Тому дуже хотілося б, щоб вірш „Я старість уважаю” потрапив би на очі комусь із нинішніх двадцяти – п'ятидесятирічних, і він замислився б над словами:

*И кто мне скажет,
Кто прикажет мне,
Чтоб уважал я
Вот такую старость... [1, с. 46].*

Знайомлячись із віршами збірки, по-особливому зупиняєшся на тих, де змальовуються найрідніші для тебе місця – твоя батьківщина („Река Торец”, „Краматорську”). Та любов і гордість, з якими передано обриси рідного для Л.Горового міста, торецьких краєвидів, дають підставу твердити, що письменник був одним із піонерів у даній тематиці. Адже на той час уся ідеологічна машина активно формувала образ неосяжної Батьківщини, апофеозом чого у 70-х роках стане твердження „Мой адрес – не дом и не улица. Мой адрес – Советский Союз”. Про Л.Горового також можна сказати, що він добре обізнаний із союзною географією: після закінчення Харківського бібліотечного інституту працював заввідділом культури у райцентрі Устилуг на Волині, військову службу розпочинав у Чернівцях, а потім у складі екіпажу транспортно-десантної авіації побував у багатьох військових округах СРСР. А подумки завжди був у рідних місцях. Вони для молодого поета не просто приємний спогад про дитинство і юність, а етичний еталон, „компас”, за якими звіряється правильність обраного життєвого шляху. Так, ліричний герой поезії „Краматорську” зізнається, що „по-твоему строго /Я меряю мысли свои и дела” [1, с. 32]. Як бачимо, у темі батьківщини автор відразу виділив її найважливішу рису – особистість починає формуватися з малого, необхідність пам’ятати і плекати власне родове коріння, пишатися ним. Ці знання і почування неодмінно позначаються на духовних якостях індивіда, зокрема на громадянських позиціях. Не випадково сучасна концепція патріотичного виховання в Україні ґрунтується на неодмінному утвердженні ролі і значимості батьківщини, без яких неможливо успішно вирішувати і наступні виховні завдання. Ми ж можемо констатувати, що зрощене Л.Горовим зерно впало на благодатну землю. Якщо поет у приватній розмові з автором даної статті з неприхованою теплою згадував рідну школу, вчителів, однокласників, а серед них назвемо тільки найвідоміших –

кіноактори Майя Булгакова та Леонід Пархоменко, то у кінці 90-х років інший випускник цієї ж школи С.Шишкін написав:

С чего крутая начинается дорога? –

.....

Седьмая школа.

Еще мы не закончили твой класс.

Так в добрый путь, в урочный час!..[8, с. 54]

Представлені твори – це лише незначна частка, яка не вичерпує всього різноманіття збірки „Пока сердца для чести живы”. Ми прагнули поглянути на поезії, написані понад сорок років назад, через призму сьогодення. Підмічене у них не означає, що остаточно розставлені крапки над „і”, але беззаперечно свідчить про свіжість й оригінальність думки, авторське уміння підмічати суттєве і відтворювати засобами художнього слова. А це беззаперечна ознака майстерності тодішнього молодого письменника, яка пройшла успішно перевірку часом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горовой Л. Пока сердца для чести живы: Ранние стихи. – Краматорск, 2002. – 161 с.
2. Лапушкіна Н. Українське письменство Краматорська. – Краматорськ: Типографія „Тираж - 51”, 2003. – 84 с.
3. Мироненко А. Время выбрало нас // Горовой Л. Пока сердца для чести живы: Ранние стихи. – Краматорск, 2002. – С. 5 – 8.
4. Михайлова А. Особливості малої форми у віршах С.Шишкіна //Слобожанщина: літературний вимір: Збірник наукових праць. Вип. II. – Луганськ: Знання, 2004. – С. 191 – 197.
5. Москвіна Є. Естетичний ідеал сучасного студентства //Слобожанщина: літературний вимір: Збірник наукових праць. Вип. I. – Луганськ: Знання, 2003. – С. 238 – 244.
6. Пикалов В. На широте поезії // Горовой Л. Пока сердца для чести живы: Ранние стихи. – Краматорск, 2002. – С. 9 – 23.
7. Севітов В. Романтико-реалістична стильова тенденція у поезії Ф.Скворцова //Слобожанщина: літературний вимір: Збірник наукових праць. Вип. I. – Луганськ: Знання, 2003. – С. 244 – 251.
8. Шишкін С. Исповедь. – Краматорск, 1995. – 100 с.

**ПОЕТ-СЛОБОЖАНИН І ДОНЕЦЬКИЙ
ШАХТАР ІВАН ГРАСИМЕНКО
(відгук на збірку поезій І.Герасименка „Добром –
красою повнить світ” (Донецьк, 1999))**

Іван Герасименко – слобожанин, шахтар, поет. На заощадження його сім'ї вийшла в світ посмертна і водночас перша збірка нашого земляка „Добром – красою повнить світ ...”. Вона передана бібліотекам та деяким школам Донецька і області.

Світ поезії І. Герасименка щирий, відвертий, гармонійний, оптимістичний. Це світ добра і справедливості. Образ ліричного героя у збірці зливається з образом самого автора, який чутливо, допитливо і пильно ставиться до оточуючого світу: „На все, чим світ мене хвилює – вабить, я в міру сил хотів би одізватися” [1, с. 16]. Але життя, що випало поетові на складні і важкі часи, принесло йому небагато земної радості.

Дати життя І. Герасименка (1922 – 1997) співпадають з нелегкими для історії України часами: голодомором і Великою вітчизняною війною, повоєнною відбудовою, „відлигою” за часів М. Хрущова та „застійними” роками „брежнєвщини”, „перебудовою” М. Горбачова.

Поет народився на Північній Слобожанщині, в слобідці Білій на межі Курської та Білгородської області, а його доросле життя пов'язане з шахтарським краєм, Донбасом. З 1933 року І.Герасименко з матір'ю, шукаючи порятунку від голоду, опиняються на горлівських рудниках. Назавжди запам'ятав поет той шлях, що „в край донецький, славнозвісний Голодну жінку вів з хлоп'ям” [1, с. 13]. І тепер Донбас стає другою батьківщиною поета. Образ матері з сином є наскрізним і в деяких інших поезіях І.Герасименка, в яких він розповідає про своє нещасливе дитинство. Тут приходять на пам'ять рядки вірша

„І Архімед, і Галілей” Тараса Шевченка, в якому той змальовує ідеальний лад, коли справдяться людські мрії:

*Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати
І будуть люди на землі.*

Катаклізми епохи на все життя формують свідомість І. Герасименка:

*Рік тридцять третій – біль душі моєї.
Зо мною ти у снах і наяву.
Під владою жорстокою твоєю
Я і тепер, на старості, живу [Там само, с. 8].*

Трагедію голодомору неодноразово описано в творах української літератури: в повісті У.Самчука „Марія”, в романі І.Стельмаха „Чотири броди”, в романі В.Барки „Жовтий князь”. Мимо цієї теми не зміг пройти й Іван Герасименко. Там, на Курщині, внаслідок голоду втратив він більшу половину сім’ї. Страшна картина вимирання сім’ї, мати, у якої вже не було сліз, бо серце її стало кам’яним, – це згадки далекого дитинства у вірші „То не цвіт...”, намальовані скупі і лаконічно. Понівечена доля народу, що внаслідок політики геноциду „вождів, пророків, мудрих і не дуже”, блукає тепер „у безвісті гнітючій, у смуті” – тема вірша „Біль душі моєї” [Там само]. А найсвітлішими образами в віршах цієї теми є прості і святі серцю кожного українця образи матері і хліба:

*... І знов приснилась мені мати,
І хліб, ще теплий, на столі, -*

читаємо в вірші „ Сон ”. Тому то, мабуть, такі прості, але і загальнолюдські, уявлення автора про щастя:

*Мир і злагода панують
У нашому домі.
Люди з хлібом, і я чую
Їх веселий гомін [Там само, с. 5].*

Ще однією темою збірки є спогади про війну, під час якої Іван Герасименко опинився в німецькій неволі остарбайтером.

У квітні 1945 року його було звільнено. Поет брав участь в Берлінській операції у складі Радянської армії. Тобто і ця сторінка історії теж була знайома йому не з книжок.

В поезіях „Незабутнє”, „Ішов солдат...”, „Імена”, „Післявоєнному поколінню”, „Ромашка” перед нами змінюють одна одну картини часів війни, післявоєнного часу: бачимо очима солдата, що повертається з війни додому, ”людьми занедбану землю” [Там само, с. 11], відчуваємо його прагнення і сподівання щодо оновлення рідного краю, разом з автором читаємо на монументі імена загиблих героїв. Ці спогади „проймають щемом серце чуле” [Там само, с. 13] поета, знов і знов примушують згадувати вже давно минуле, не дають заснути. Саме тут хочеться згадати про поезії-перестороги І.Герасименка, які звучать зараз дуже сучасно. Поет, що бачив в світі багато страждань і руїн і знає ціну миру і спокою, не може не дати нащадкам поради:

*Світ наш прекрасний ... Планета Земля
В космосі барвами грає ...
Тож бережіть її, - мовлю і я, -
Іншої ми ще не маєм [Там само, с. 59].*

А в поезії „Досить” поет нарікає на те, що „Все більше й більше в світі зброї” і в відчаї застерігає, що „...може суд біблейський збутись” [Там само, с. 60] і кара настигне тоді і правих і неправих. У вірші „Світанок”, завмираючи перед красою природи, що просинається, Іван Герасименко промовляє до нас:

*І треба розуму лишиться,
Щоб спелить таку красу.*

Після війни поет працював на шахті імені М.Ізотова в Горлівці. Двадцять два роки спускався він в шахту щоденно. Але людина тонка і вразлива („Мене чарує світ зелений Леля, / Де шум гаїв, де сонячні поля” [Там само, с. 16]), І.Герасименко знав, що народжений він зовсім для іншого („Але я давно вже звик до цього, Хоч і мав натуру орача...” [Там само, с. 41]). М’який поет, проникливий лірик зі спраглою краси душею художника тужливим настроєм наповнює рядки:

*Сьогодні яма й завтра яма,
А десь там світ шумить гаями*

*І котить хвилі буйних трав
В обійми сонячних заграв* [Там само, с. 43].

Тому своєрідна дуальність та „фатум нездійсненності” [2] пронизують багато віршів Герасименка. Ось, наприклад, в вірші „Два світи” читаємо:

*У двох світах живу я разом
Під шум копрів і шум дібровний* [1, с. 38].

Мабуть, ця дуальність і нездійсненність є загадкою життя, глибокого і нерозгаданого в своїх вічних суперечностях. І поет приймає всі прояви свого життя, бо „Усе значне, усе важливе. / І варто в світі таки жити.” [Там само, с. 34]. Згадаймо блоківське: „Узнаю тебе, жизнь, принимаю и приветствую звоном щита”.

Відаючи шахтарській справі багато сил і часу, Іван Герасименко тим гостріше й вразливіше бачить світ. І всі прояви наземного життя після задушливого штрека, як каже поет, в його „стривожено – вразливій душі одізвуться луною.” [Там само, с. 22]:

*Бузок щасливо усміхнувся
До сонця в мене за вікном .
Він ще в замрії, хоч проснувся,
І нам так радісно обом* [Там само, с. 64].

Але поет зовсім не цурається важкої праці, яка є „совісті наказом” [Там само, с. 38], стає частиною його життя:

*Не знаю, чим життя б означив,
Яким би полум'ям горів,
Якби з юнацьких літ не бачив
Оцих закурених копрів.* [Там само, с. 39].

Праця горлівських шахтарів, нелегкий труд героїв „Донбасу полум'яного” стають темою його віршів „Донецькі обрії”, „На роботу іду”, „Шахта”, „ГРОЗи”, „Шахтарський труд” та ін. Поет ставить перед собою завдання „ труд, колись людьми проклятий, Теплом сердечним оповить ” [Там само, с. 52]:

*В руках шахтарських не сопілка грає:
Байдужість надр піснями не проймеш.
Кругом п'тьма , як море неокрає,
А ти у груді б'єш пласта і б'єш* [Там само, с. 50].

Перед нами постають „ мужні друзів лица ” – портрети наших земляків, яких поет знав багато років: „ Скупі на слово, з виду грубувати ” [Там само, с. 51]. Але ж:

*Пласти, що звелися застиглим прибоєм,
Лиш труд визнають, а не красні слова* [Там само, с. 37].

Виключність цієї праці, її героїчність бачимо в таких рядках:

*Наш труд – сумління й мужності злиття,
Де на рахунку не лише робота,
А часто, навіть, і саме життя* [Там само, с. 51].

У віршах про рідний край Донеччина постає перед нами перш за все як шахтарський і індустріальний край („Донецький край”, „Горлівка”, „Донецькі обрії”, „Донеччина”), де „Коприв розсипище високих, / За териконом терикон” [Там само, с. 36], де „варять сталь, кують залізо...” [Там само]. У рідній поетові Горлівці, що стоїть „на сивих горбах, в далині степовій...” працюють незвичайні люди: „Моє товариство, сім’я трудова” [Там само, с. 37].

Найбільш цікава в віршах нашого земляка гуманістична ідея причетності, пов’язаності, всіх і всього в цьому світі:

*За хвилию хвиля ,
За хвилию хвиля ...
Пронизаний ритмами
Всесвіт увесь.
В їх суті доцільність,
Гармонії вияв
І тут, на Землі в нас,
і в безвісті десь* [Там само, с. 56].

І що ж казати про людину з її споконвічними проблемами, коли навіть в засніженій биліні „ простота і мудрість разом. Вони і в єдності й окремо / Живуть доцільності наказом / В речах, істотах і деревах. ” І сам поет

*...теж їх частка невід’ємна.
Стою немовби в центрі кола.
І ясний день, і ніч я темна,
Я все, що бачиться довкола* [Там само, с. 22].

Тобто ритми ці пронизують все живе. А поет, невичерпно цікава людина, завжди ходить із очима, повними задуми й запитань, силкуючись хоча б поставити, якщо не відгадати одвічні загадки існування.

І навіть завершення земного життя в цьому пронизаному ритмами Всесвіті набуває якогось іншого значення. Це перехід в інший стан:

*Я розвіюсь не безслідно –
В інші стани перейду:
В листя, квіти, зав'язь плідну,
Зелень буйну, молоду [Там само, с. 57].*

Відчувається тихий смуток і жаль поета за тим, що „ квапляться літа”, бо він

*...ще не упився світом синьооким,
Не звершив і справ тих,
що собі надумав,
Не наслухавсь в полі
золотого шуму [Там само, с. 81].*

І в вірші „ В дні тривоги на грані віковій ...” І.Герасименко продовжує цю тему:

*Я згорну життя свого сувій
І згублюся безвісти в блакиті [Там само, с. 81].*

Це своєрідна філософія людини-поета, що, розділивши зі своїм народом все, що випало на його долю, не має розчарувань, а сприймає життя у всіх його проявах, до кінця незрозумілих, але мудрих і простих. І, мабуть, тому поет має повне право давати нам таку просту і мудру пораду в вірші „ Живи, не мудрствуя лукаво ”: „ ... радуйсь радістю поета ...” [Там само, с. 62]. Це такий спосіб світовідчуження, пізнання життя засобами художнього освоєння світу.

*У книгах часто пишеться: Земля
Не впорядкована людьми ще як
годиться.
Де сад міг бути, вигін чи рілля –
Пустеля там жагучая куриться.*

*Бескиддя гір, яруги, болота ...
Та я таку, як є, її сприймаю.
Зелений май чи осінь золота –
Дивуюся красі їх і вітаю ...* [Там само, с. 17].

Поет зізнається, що найцінніше благо для нього – це „ Душі постійна рівновага, Думок небесна глибина.” [Там само, с. 68]. Радіти радістю поета – це „... мріять, дивуватися, Кохати синь незвіданих просторів” [Там само, с. 16], „... дивуватись і радіти Красі людській, красі дібров...” [Там само, с. 18], це коли „...мати, Щаслива, дітям осміхнеться.” [Там само, с. 62]. Тобто дивитися на життя очима дитини-філософа. Радіти найпростішим проявам буття, бачити в буденному ті ж „ ритми всюдисуші ”, розуміти, що все не дарма і життя має сенс і прихований зміст, що тікає від звичайного ока.

Так само просто, правдиво і м’яко торкається Іван Герасименко інтимних струн людської душі. Спливають в пам’яті вже немолодого поета пережиті, та не спопелілі ще в душі почуття:

*Сіяли очі, як сузір’я –
Щасливі ми тоді були!
З тих пір минули роки
й роки,
Як ми зустрілись ненароком ...*
[Там само, с. 69-70].

І душа ще відкрита для всього земного, бо „ще плаче в серці струна золота”, хоч, зізнається поет: „Схаменутися сили не маю, на свої оглянувшись літа” [Там само, с. 73]. Слова, з якими поет звертається до свого серця, наповнені задумливою мелодією тихого смутку: „...на порозі Останній присмерк, а тобі все ще ввижаються і досі, Як небо, очі голубі.” [Там само, с. 76]. Але усмішка дівчини, ця „запізніла квітка літа”, дає натхнення на все життя. Одна тільки згадка про пережиті хвилини щастя і поет „...вже віднині радий знову Втішатись, мріяти і жить.” [Там само, с. 75].

Закінчуючи розмову про творчість нашого поета-слобожанина, поета-шахтаря, не можна не сказати про те, що як митець слова Іван Герасименко звертається у своїх поезіях до природи своєї творчості. „На образи химерні я не здатен...”

[Там само, с. 20], „Лише міри добиваюсь, найціннішої з прикрас”
[Там само, с. 23], - пише поет. Так, поезії І.Герасименка прості і легкі, ясні і прозорі, бо живилися вони народною творчістю, живим пісенним словом. До народної пісні з її одвічними прагненнями і сподіваннями добра і справедливості близькі вірші Івана Герасименка.

*Почую пісню – стрепенуся,
В знеможі – духом оживу,
Немов цілющої нап’юся
Води в годину зореву* [Там само, с. 15], –

зізнається поет. З любов’ю і захопленням пише поет про скарби рідної мови в вірші „Рідні слова”:

*І ясні, й дзвінки, й крилаті
Мови рідної слова.
Лиш промов їх – все, що в хаті,
Що надворі – ожива* [Там само, с. 24].

Розкривають перед нами неспокійну, допитливу душу поета такі слова:

*... поки словом не сповімся,
Ходжу бентежний, мовчазний”* [Там само, с. 26]

із вірша „Чого б, здавалось, мордуваться?”. Поезія для нього як відверте сповідання, це засіб освоєння навколишнього, радісний момент творення світу добра і гармонії. Праця шахтаря - „ пітьма і пил, вугільних надр свавілля ...” [Там само, с. 20] - потребує розради витонченій і делікатній душі поета, для якого:

*„... тільки вірш – мандрівка... світом
У розмай фарб, у сонячне проміння.”* [Там само].

Поетичне слово Івана Герасименко продовжує літературні традиції Миколи Чернявського, Спиридона Черкасенка і багатьох інших письменників, для яких тема шахтарської праці стала частиною їхньої творчості. Разом з тим слід відзначити, що Герасименко сприймав свою тему не споглядально, збоку, а безпосередньо, переживаючи шахтарське життя у вибої, у спілкуванні з товаришами-шахтарями. І ще одне: у творчості

поета-шахтаря органічно поєдналася любов до рідного Слобожанського краю із степовою шахтарською Донеччиною. Отже, Іван Герасименко, скажемо відверто- це і донецький і слобожанський поет.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Герасименко І. Добром – красою повнить світ... – Вибрані поезії. – Донецьк, Український культурологічний центр, 1999. - 83 с .

2. Герасименко Т. Іван Герасименко – слобожанин, шахтар, поет. Вступна стаття //Герасименко І. Добром – красою повнить світ ...- Вибрані поезії. – Донецьк, Український культурологічний центр, 1999. – С.3 – 4.

3. Вічна Г . Черпав снагу в прийдешності // Донеччина. – 2002, червень.

ББК 83.3 (4 Укр) 6-8

*Людмила БИКОВА,
студентка Краматорського
економіко-гуманітарного інституту,
спеціальність “українська мова та література,
російська мова та зарубіжна література”*

ОБРАЗ УЧИТЕЛЯ У ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Слово учитель, згідно з даними етимологічних словників, є дериватом лексеми праслов'янського походження учити ← učiti “передавати знання”. І вже цим воно виправдовує усі пізніші нашарування.

Починаючи з другої половини XVI ст., крім успадкованого значення, у пам'ятках писемності трапляється вживання слова учитель з новим значенням – “педагог; особа, яка викладає певний предмет у навчальному закладі”.

Тож слово “учитель” майже тисячу років звучить в устах нашого народу. З прийняттям християнства воно набуло і релігійного відтінку, коли ним назвали Ісуса Христа, святих апостолів. Це, безперечно, покладає на самого вчителя високу місію. Адже він не тільки дає знання з якоїсь наукової галузі, а

насамперед формує людську особистість, доносить до її серця ті духовні цінності, вічні істини, що ними живе наш народ. Саме через це учитель заслуговує особливої поваги, такої ж, як і ті люди, що дали нам життя – батько і мати. Феофан Прокопович у книзі “Первое учение отрокамаъ” висловився так: “А ученики имъ наипаче когда учатся любовь, и честь, и послушание, аки родителямъ” [6, с. 180]. Ця думка, висловлена нашим уже далеким у часі співвітчизником, співзвучна із народними уявленнями, що дійшли до нас із живих уст: шануй учителя, як родителя. І, певно, варто прислухатися до цих мудрих слів, що линуть до нас із глибини віків.

І хоча вчителі були завжди, але на різних етапах розвитку суспільства ставлення до них було відмінне. По-різному втілювався образ учителя і в художній літературі. Але особливо глибоко і яскраво, на нашу думку, розкрито цей образ у творах “народного педагога” Б.Д.Грінченка.

Будучи педагогом–практиком, письменник мав змогу подивитися на систему освіти зсередини, побачити усі переваги та недоліки (а останніх було значно більше) і своїми творами зробити висновок про те, яким має бути вчитель, школа, освіта. Саме це певною мірою й обумовлює актуальність обраної нами теми.

Життєвий і творчий шлях Б.Грінченка, його педагогічна діяльність досить докладно розкриті в багатьох працях дослідників. Так, наприклад, науковець В.О.Мартиненко писав: “Маючи неабиякі здібності, він самостійно досяг такого рівня освіченості, здобув такий науковий авторитет, що Російська імперська академія наук надсилала йому на рецензії праці своїх академіків з етнографії, фольклору, лексики” [7, с. 57].

Нарис же А.Г.Погрібного знайомить читача з життям і творчістю Бориса Грінченка (1863 – 1910), про якого сучасники говорили, що він “більше працював, ніж жив”. На основі маловідомих джерел, архівних матеріалів автор висвітлює літературну та громадську діяльність письменника, відтворюючи складний процес становлення його світогляду, досліджує творчість Б.Д.Грінченка – поета, прозаїка, драматурга, критика, мовознавця, організатора видавничої справи [9].

Привертає увагу і нарис–есе Юрія Єненка “Промінь добра”, побудований на реаліях самого життя. Автор включає у свою розповідь події, факти не лише часів Б.Грінченка, а й свого часу, бачене, відчуте ним у зв’язку з відвідинами місць життя і діяльності великого сина України. Така розповідь розширює наше уявлення про письменника, про його перебування в селі Олексіївці Слов’яносербського повіту на Луганщині, де він учителював з осені 1887 по вересень 1893 року [4].

Значення Б.Грінченка для української педагогіки виразно сформулював С.Волох у роботі “По дорозі до рідної школи”. Дослідник доволі яскраво та емоційно говорить про те, що Борис Грінченко має бути взірцем, зразком. Саме у нього необхідно вчитися жити і працювати. І в цьому, зазначає науковець, особливу роль мають такі його твори, як “На безпросвітній путі”, “Якої нам треба школи”, “Народні учитель і українська школа”, що мають стати настільною книжкою кожного, хто цікавиться народною освітою, першою в бібліотеці вчителя [1].

Усе своє педагогічне життя Б.Грінченко присвятив проблемі створення нової української школи, яка б ґрунтувалася на гуманістичних засадах і привела б український народ до національного відродження. Наприклад, у своїй праці “Якої нам треба школи” педагог робить висновок про необхідність навчання дітей рідною мовою, бо **“діти, що вчаться своєю рідною мовою, розумніші, більше в їх хисту й душею вони моторніші, ніж ті, кому затуркують голову мовою чужою. З чужомовної науки дитина дуже часто стає якоюсь недотепною, важкою на думку”** [6, с.186].

Також педагог наполягав на тому, що нова школа повинна надати освіті розвиваючий, виховуючий характер. Він не вважав, що головним завданням школи є наповнення учнівських голів певною сумою знань. Уся суть народної школи полягає, на думку педагога, у тому, щоб виховати розум дитини, розвинути, зміцнити його, зробити дитину придатною для подальшої діяльності.

Борис Грінченко стояв на тій позиції, що всі знання, які учень набуває у школі, повинні бути засобами для розвитку

розумової сили учнів, і всі предмети її навчального курсу повинні строго відповідати цій меті.

Письменник вважав, що на особі вчителя ґрунтується навчання і виховання. Він хотів бачити педагога високоосвіченою, високоморальною особою, яка досконало знає свою справу, сумлінно виконує вчительський обов'язок, є справедливою, послідовною і цілеспрямованою у своїх діях. Педагог висміює обмежених учителів, які вбивають у дітях прагнення до знань, знущаються над ними морально і фізично. Таким горе-вчителям він протиставляє образи справжніх учителів, які з любов'ю виховують дітей на культурних здобутках попередніх поколінь [6].

Серед творів, в яких можна простежити ці погляди письменника, ми виділили такі: “Екзамен”, “Дзвоник”, “Брат на брата”.

Оповідання “Екзамен” по-новелістичному напружене. Умовно твір можна поділити на дві частини: очікування приїзду інспектора на екзамен та сам іспит. Перша частина композиційно виконує роль надто довгої експозиції. Автор детально змальовує занедбаний вигляд школи, знервованість і учнів, і вчителів. І все це зроблено заради того, щоб передати той страх, який вони відчувають перед приїздом інспектора.

У другій частині центральною постаттю виступає саме інспектор Куценко, який показаний автором з неабияким сатиричним хистом.

Прибувши на екзамен до сільської школи, ця “значна особа”, котра була волосним писарем, а тепер пішла “утору” – стала власником крамниці у повітовому місті, – наганяє страху і на вчителя, що потерпав від “компетентної” перевірки, і, звичайно, на дітей, котрі сиділи “білі як крейда”. Стосовно ж рівня “інтелекту” перевіряючого, то дізнаємося про нього бодай у процесі такого саморозкриття персонажа: “Ну, діти [...], обикновено учітеся, потому що наука... то єсть... потому, що без єї, человек тьомний...” [3, с. 8]. Як бачимо, мовлення пана інспектора характеризується мішаниною російських і українських слів, невмінням правильно будувати речення, алогізмом. Доповнюється сатиричне змалювання персонажа тим,

що він дуже легко переходить від серйозності при виконанні своїх обов'язків до приємних речей: почувши пропозицію батюшки зробити перерву на обід і переконавшись, що там буде й чарочка, інспектор заявляє, що за обіднім столом буде підписано і протокол про екзамен. І від такого малограмотного перевіряючого принизливо залежні вчителі. Цей “бездарний грамотій” також морально тероризує українських школярів, природні здібності яких пригальмовуються навчанням чужою їм російською мовою. Автор показав антипедагогічність цієї практики, залежність учителів від нездар, дурнів, без прикрас зобразив нужденний стан навчальних закладів [8, с. 91].

Уже значно пізніше відірвану від народних джерел, зокрема від рідної мови, систему освіти Б.Грінченко викрив в оповіданні “Дзвоник” (1897). Юна героїня цього твору Наталя відправлена завдяки турботі односельців до міського сирітського дому. Невдовзі, внаслідок зарегламентованості та постійного пригнічування особистості втрачає власну живу душу і перетворюється, по суті, в автомат - настільки було вибито з неї волю та здатність мислити. І характерно, що все це сталося без видимих окриків та знущань, - так безвідмовно спрацьовує методична, здійснювана з дня у день система нівеляції природних, здорових начал у дитини. Символом повсякчасного нагадування про непотрібність усіх поетичних рис, дарованих людині від народження, став в оповіданні... дзвоник.

По шістнадцять разів дзвенить він протягом дня згідно запровадженого у цьому закладові режиму, і Наталі вже здавалося, що “Вона й не живе. Вона слухається дзвоника”, котрий нараз почав уявлятися їй якоюсь живою істотою, що забирає у неї волю. І цілковитого підкорення режиму було досягнуто. Принаймні, коли Наталя, яка повсякчас перебувала в якомусь сомнамбулічному стані, спиталася в “начальниці”, чи можна їй втопитися, відмову останньої сприйняла вона цілком слухняно: її ж бо тільки й навчено було, що автоматично все виконувати, не протестувати [9, с. 210-211].

Цей епізод психологічно гострий, важливий. Читача проймають сльози, співчуття до бідної дівчинки і, водночас, ненависть до вчителів, до тогочасного режиму жорстокості та

антигуманності. Цим оповіданням автор ще раз підкреслює та осуджує антипедагогічну діяльність “спеціалістів”, яка, базуючись на певному жорстокому регламенті, пригніченні, калічить людину, вбиває в ній волю та здатність мислити.

В останній своїй повісті “Брат на брата” (1907) прозаїк також звертається до образу інтелігента. Але, перш ніж говорити про сам твір, слід зазначити, що Борис Грінченко, будучи людиною демократичною, національно свідомою, віддавав значну перевагу моралі села перед міською, вважаючи останнє уособленням жорстокосердя, безлюдності, егоїзму. Йдеться ж у творі про трагедію сільського вчителя Корецького, який, відзначаючись беззастережним демократизмом, усі сили поклав на поширення освіти та культури серед селян, але під час революції 1905 року став жертвою не лише влади, котра його ув’язнила, але й натовпу погромників, серед котрих несподівано виявилися і дехто з його, Корецького, колишніх учнів. Герой твору, який так вірив, що не має сили, здатної знищити посіяні ним зерна політичної і національної свідомості, зі смертельним ризиком вирятовується з села, в якому працював. І дарма, що переважна більшість учнів, з яких він сформував товариство незаможників для протистояння куркульській силі, його не зрадила. Вже від усвідомлення, що один з селян “тією самою рукою, що він, Корецький, вигоїв йому для чесної роботи”, накинувся на нього з ломакою, герой проймається розпачем. Кінцівка твору, щоправда, обнадійлива: учитель виїздить до Києва, вірячи, що погромницький чад мине і знову він повернеться до праці для народу та з народом.

У цій повісті привертає увагу образ поїзда: освітлені вагони чітко виділяються серед темної ночі, являючи собою прогресивність думок, поглядів, сподівання на перемогу демократичних ідей.

У творі виникає своєрідний конфлікт розуму та інстинктів, розв’язання якого ґрунтується на тому, що необхідно керуватися першим, аналізуючи та осмислюючи власні вчинки, думки тощо.

Символом безпросвітності, у якій перебуває народ, виступає розбита під час погрому квартири Корецького статуетка Рафаелевої Мадонни з малим Ісусом на руках. Але розв’язка

повісті відкрита в життя. Корецький обов'язково продовжить свою справу, не покине народ у скрутну хвилину, назавжди залишиться вірним своїм переконанням.

Отже, Б. Грінченко, який присвятив усе своє життя праці для науки, освіти, вірив у те, що систематичність, наполегливість, послідовність просвітительської діяльності можуть принести значні позитивні результати.

Таким чином, можна зробити висновок, що для Б.Грінченка вчитель – це просвітитель, який, ґрунтуючись на демократизмі, національній свідомості, гуманності, має допомогти людині залишитися людиною, сприяє піднесенню свідомості селянина, несучи освіту в маси.

За умов русифікації письменник досліджував проблему школи, мови, якою має вестися навчання. Присвятивши цій проблемі окремі роботи, Б.Грінченко відстоював національну школу з українською мовою викладання, що повинно сприяти природному розвитку учнів.

Зокрема, через ці погляди, суспільно–педагогічні позиції, як, власне і вся світоглядна позиція Бориса Грінченка, у радянські часи визнавалася ідеологічно хибною. Тому лише порівняно недавно його художня спадщина стала предметом прискіпливого літературознавчого дослідження, але не можна стверджувати, що естетичні погляди письменника вповні знайшли поцінування як складова частина світогляду Бориса Грінченка. А не врахувавши всі своєрідності життєвого кредо цієї непересічної особистості, не можна стверджувати, що нам вдалося пізнати у повній мірі педагогічні переконання нашого славетного земляка на підставі їхніх утілень. Саме це повинне і має стати предметом подальших комплексних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волох С. По дорозі до рідної школи. – К.: Вік, 1912. - С.25 – 26.
2. Грінченко Б.Д. Твори: В 2т. – К.: Наукова думка, 1991. - Т.2. - С.300 –340.
3. Грінченко Б.Д. Зернятка: Вірші, поеми, оповідання: Для ст. шк. віку. - К.: Веселка, 1989. – 272 с.

4. Єненко Ю.О. Промінь добра: Нарис–есе. – Луганськ: Редакційно–видавничий відділ облуправління по пресі, 1994. – 64 с.

5. Зелінська О. Учитель: шлях крізь століття // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2001. - № 3. - С.184 – 190.

6. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки. – К.: Інститут змісту і методів навчання МО України, 1998. – С.179 – 184.

7. Мартиненко В.О. Б.Д.Грінченко: 9.12.1863 – 6.05.1910 // Початкова школа. - 1995. – №4. – С.57.

8. Погребенник В. Борис Грінченко //Українська мова та література. – 2004. – № 21-24. – С.86 – 94.

9. Погрібний А.Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості. - К.: Дніпро, 1988. – 268 с.

ББК 83.3 (4 Укр) 6-8

*Наталія ЛАПУШКІНА,
пошукач Луганського національного
педагогічного університету ім. Тараса Шевченка,
учитель української мови та літератури
ЗОШ № 25 м. Краматорська*

ПИСЬМЕННИК ДОНБАСУ САВА БОЖКО В ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Серйозне дослідження літературного краєзнавства Донбасу виявляє проблему: наукові розвідки цього напрямку часто провадилися без урахування історії краю, з використанням некомпетентних чи політично заангажованих джерел. “Дослідники літературного процесу в Донбасі відзначали неодноразові спроби вилучити цей край із загальноукраїнських культурних та історичних процесів” [2, 4-5]. Таким чином, актуальним є об’єктивне дослідження культури та історії краю, розгляд постатей авторів та аналіз творів у контексті загальноукраїнського літературного процесу.

Тому сьогодні нагально постає проблема повернення із забуття цілого ряду імен, які штучно були вилучені з літератури

особливо в 20-30-і рр. ХХ ст. Однією з таких, „незаслужено забутих” постатей був Сава Захарович Божко. Він з тієї когорти митців, яким довелося на собі відчувати проблему „митець і влада”, потрапивши до числа репресованих письменників.

У ситуації 20-х років ХХ ст., коли з року в рік набуває дедалі більшої сили тоталітаризм, українська література постає перед важливою дилемою: або підпорядкуватися режимові, або стати “проти течії”. Відомо, що значна частина літераторів обрала другу позицію. Але далеко не всі митці тоді усвідомлювали необхідність опору, відвертого чи прихованого. Деякі йшли на співпрацю з системою, найчастіше сліпо в неї вірячи. Сьогодні знаємо, яку страшну ціну заплатила наша література за політичну наївність. А що ж говорити про тих молодих і завзятих, які цього часу тільки входили в літературу? Про такі постаті пізніше напишуть, як от Григорій Костюк про Саву Божка у своїй книзі “Зустрічі і прощання”: “Мій колишній друг став одною з багатьох невинних жертв тієї системи й тієї партії, в яку колись, в юнацькі роки, так беззастережно повірив. Мав він неабиякі здібності. В нормальних людських умовах він міг би зробити багато корисного. А так – лише трагічно змарнований талант” [6, 92].

Саме в 20-х роках, у період початку бурхливих і драматичних пристрастей і борінь увійшов у літературу молодий і запальний Сава Божко. Становлення літературного таланту митця тісно пов’язано з журналістською діяльністю. Ще юнаком усвідомивши свій літературний талант, він досить рано почав друкуватися. Вже починаючи з 1917 року його літературно-критичні статті та художньо-публіцистичні нариси з’являлися в республіканських газетах та журналах: “Селянська правда”, “Студент революції”, “Вісті ВУЦВК”, “Культура і побут” та інших виданнях.

Вересневого дня 1921 року Сава їде до Харкова, вступає до столичного Українського університету імені Артема. Навчання в університеті поєднує з активною літературною діяльністю. Спочатку пробує себе в поезії і 1921 р. публікує вірш “Плуг і молот” [5, 3]. Так починається десятиріччя, протягом якого С. Божко сформувався й відбувся як письменник. У свої неповні

22 роки стає автором трьох історичних нарисів: "Козаччина", "Хмельниччина", "Гетьманщина". Талановитого письменника помітили за кордоном. Так, 1924 року Канадським видавництвом "Пролеткульт" було видано Божкову "Козаччину" у місті Вінніпег. У канадських виданнях публікувались і деякі публіцистичні статті С.З.Божка.

2 квітня 1922 року у Харкові народжується перше масове об'єднання творчих сил - Спілка селянських письменників України "Плуг". Її очолить відомий прозаїк, редактор "Селянської правди" Сергій Пилипенко. Він і запросить С. Божка до співробітництва в газету. А 1923 року, закінчивши університет, Сава Захарович вступає до "Плугу", стає активним учасником плужанських вечорів, які на той час вже збирали велику аудиторію. В. Заремба у своїй книзі "Доли" згадує: "Він швидко зійшовся навіть з Василем Блакитним, Миколою Кулішем, Володимиром Сосюрою, Юрієм Яновським. Можна з відповідальністю сказати, що Сава Захарович на Сумській у Харкові прихилив до себе всіх літераторів" [4, 79].

Він перебуває у творчому піднесенні. Сучасники Сави Божка відзначали його неабияку енергію та ініціативність, характеризували його як талановитого й запального у будь-яких починаннях. Свою літературну діяльність встигає поєднувати з викладацькою роботою в Комуністичному університеті імені Артема. Виявляє себе і неабияким журналістом, здібним організатором радянської преси на Україні.

Навесні 1924 року з мандатом від відділу преси ЦК КП(б) України Сава приїздить у Кам'янець-Подільський для створення нової газети прикордонного округу. Цей найбільш яскравий період життя Сави Божка висвітлено в мемуарах Т. Масенка, Г. Костюка, в окремих статтях М.Безуглого, В. Мацька тощо.

Молодий редактор гаряче взявся до роботи, швидко підібрав штат (письменника-початківця Тереня Масенка взяв секретарем газети), виїжджав у глухі села, організовуючи дописи. Газету назвав "Червоний кордон". Про виняткову працездатність та доброзичливе ставлення до колег довідуємося й зі спогадів Т. Масенка, якому Сава Божко пізніше, у 1925 році, поступається своїм місцем на Вищі журналістські курси у Харкові, розуміючи,

що йому вони потрібніші, бо допоможуть увійти до світу публіцистики, а там недалеко й до літератури.

У журналістиці письменник поціновує ефект живої справи, безпосередній зв'язок із проблемами навколишнього життя, можливість бачити й спостерігати явища в динаміці. Це позначалося й на його роботі, і на газетних статтях, і на літературних творах.

Незважаючи на велику зайнятість, Сава Захарович не пориває зв'язку з літературним життям, організовує в Кам'янець-Подільському філію “Плуга”, згуртовує навколо газети літературу молодь. Із творчого середовища цього літературного об'єднання пізніше вийде багато відомих радянських письменників: Володимир Беляєв, Любомир Дмитерко, Терень Масенко, Олекса Кундзіч, Давид Копиця, Марко Кожушний. З Кам'янець-Подільським пов'язаний початок творчої біографії Наталі Забіли, яка в 1924 р. в газеті “Червоний кордон” видала свій перший вірш “Війна війні”. Роль Сави Божка (на той час її чоловіка) у становленні її як української поетеси в цей період була дуже ваговою.

Особливо докладно цей період у житті Божка описує Г. Костюк у своїй книзі спогадів “Зустрічі і прощання”. Він зазначає, що письменник спочатку спробував викладати новітню історію суспільних і революційних рухів у Інституті народної освіти, але досить швидко закінчив свою викладацьку діяльність. А от “як організатор літературного життя, він працю розгорнув швидко й цікаво. З натури товариський і безпосередній, він швидко ввійшов у студентські середовища й з'єднав навколо себе всіх, що пишуть, або люблять літературу” [6, 75]. Наслідуючи традиції Харківського “Плуга”, Божко почав регулярно влаштовувати літературні вечори, які відбувались щосуботи і стали швидко популярними. На них масово почали приходити студенти, учні середніх шкіл, деякі молоді вчителі міста. “Тут відбувались читання нових творів членів філії та доповіді на літературні теми і новини. Були вільні й дружні дискусії. Кожний міг щось своє прочитати чи висловити думку про щойно прочитаний твір” [6, 76]. На засіданнях виступали О. Кундзіч, Т. Масенко, М. Шевченко, сам С. Божко. Усі літературні вечори

закінчувалися співом народних пісень, у чому Сава Захарович був справжнім майстром. Це, безперечно, робило вечори більш яскравими, прищеплювало присутнім почуття єдності, згуртовувало, надихало на творчість.

Повернувшись із міста над Смотричем до Харкова, С. Божко друкує історичну повість “Над колискою Запоріжжя” (1925). Вона виходить у видавництві “Червоний шлях” Спілки письменників “Плуг” (7 тисяч примірників). У житті Сави Божка настав період найвищого творчого злету: він задумав велику художню епопею про буремний час у Донбасі напередодні і в часи революції 1905 року (“В степах”). Переборюючи нестатки (журнал “Плуг” гонорари платив мізерні), письменник викроював кожну копійчину на поїздки по Донбасу, Придніпров’ю, Харківщині. Він доскіпливо збирав матеріали. Пізніше у статті, присвяченій цій книзі, сам Божко розповідав, як він працював над збиранням матеріалу до роману: “Технологію гірництва студіював з підручників, виїздив у Донбас, спускався в копальні, говорив з старожилами Донбасу. Багато доводилося студіювати й вивчати літератури про Донбас...” [2, 79].

Літературне життя того часу в столиці України ставало все більш неоднорідним і суперечливим. Все більше з’являлося нових угруповань: крім “Плугу” і “Гарту” своє існування заманіфестували “Молодняк”, “Трактор”, “Нова генерація”, ВАПЛІТЕ тощо. Конкуренція між цими угрупованнями, яка інколи від творчого змагання переходила й у ворожнечу, все ж сприяла розвитку літератури, посиленню в ній духовних шукань. У той же час гостра й непримиренна дискусія, яка розгорнулася між керівниками “Плугу” та ВАПЛІТЕ привернула особливу увагу влади, що для більшості письменників закінчилося трагічно.

Сава Божко цілком свідомо віддав своє обдарування на службу “атакуючому класові”, на службу революції, а отже, цілком свідомо обмежував і власну творчу свободу. Однак навряд чи молодий письменник, як і його численні побратими, розумів усі можливі наслідки такого самообмеження. Тому відчайдушно відстоював ідеали свого об’єднання, гостро критикував твори письменників супротивних йому угруповань, категорично не

сприймав позицію М. Хвильового. Але, незважаючи на цю хибну віру в систему, талант за найменшого просвітку знову й знову нагадував про себе як про явище до кінця не скорене.

Результатом же творчих пошуків С.Божка стала книжка “Чабанський вік” - перша частина майбутнього роману “В степах”. На твір з’явилася низка рецензій. З-поміж них стаття Андрія Клоччі в “Літературній газеті”, Івана Багмута в журналі “Молодняк”, Г. Костюка в журналі “Життя й революція” тощо. Сам письменник надрукував власну статтю “Біля джерел жовтневої літератури” у часописі “Культура і побут”. Окрилений успіхом, С. Божко квапно готує другу частину роману, якій дає назву “Сполохи”. На жаль, реалізувати свій задум сповна (створити епопею в трьох частинах) йому не вдалося. Твір залишиться незавершеним.

Але у 1930 році роман із двох частин “В степах” трактувався, як визначна подія в літературознавстві, мав близько 20 позитивних рецензій. Відбулися навіть поважні диспути – в Інституті марксизму та в Інституті ім. Шевченка. Розпочавши своїм романом жанрово-тематичне розмаїття творів 30-х років, Сава Божко вважався першим творцем історичного роману в українській радянській літературі. У двох книгах роману „Чабанський вік” та „Сполохи” (до повного видання роману в 1930 році друкувалися окремо) він хронологічно послідовно відтворив події з життя українського села на півдні України та Донбасі, сільськогосподарського та промислового району, де соціальні суперечності, властиві Росії вцілому і Україні зокрема, виявилися найвиразніше. Перетворення села в місто, кілька останніх дореволюційних десятиліть, доля українського селянства, становлення Донеччини як промислово-вугільного краю – ось просторові, часові й подієві параметри твору. Обрана тематика та своєрідність у змалюванні степового Донбасу привертала увагу тих письменників, які бралися за змалювання цього краю пізніше. Так, Терень Масенко у листі до сина Сави Божка Юлія згадував: “Коли працював Олесь Гончар над романом “Таврія”, то критик Степан Крижанівський радив йому почитати роман “В степах”: у Божка були зібрані більші матеріали про той край.

1930 рік знаменувався виходом ще однієї книжки Сава Божка – історико-публіцистичної повісті “Українська Шампань”, матеріал до якої автор зібрав ще в 1929 році, коли вперше відвідав Херсонщину. Як зазначає дослідниця херсонського періоду життя письменника Т. Оказієва, під час першого знайомства з Херсоном, Сава Божко “одразу ж поринув у вир культурного й громадського життя” [1, 107]. Він чимало їздив Таврійським краєм, “Двічі побував в Основі та Британах, і у грудні 1929 року написав повість “Українська Шампань” (своєрідна історія сіл Основа та Британи)”. Тоді ж письменник виступав з матеріалами у херсонській газеті “Наддніпрянська правда”, з якою пізніше тісно співпрацював.

Отже, початок 30-х років був для письменника досить вдалим. Сава Божко продовжує творчу діяльність, пише в газети, журнали, планує завершити роман “В степах”, який з самого початку задумувався, як роман-епопея у трьох частинах. Але час вносить свої корективи. Українська література вступала в присмеркову смугу свого існування. Почалась доба колективізації. *“Критика активно переключилась на вульгарно-соціологічну методу і вишукувала здогадні симпатії автора до капіталістів і куркулів. Вона пригадала, що Божко був учнем професора М. Яворського. Тепер це був уже щойно скинений з п’єдесталу марксистський божок в історичній науці. Значить вигідна антибожкова карта. Тому в романі Божка гуляє “яворщина”. Божко в романі подав розмаїті жіночі натури. Інколи були виразні натяки на еротичні моменти. Все це, звичайно, в міру. Але критичним святенникам було досить, щоб закинути йому сексуалізм”* [6, 89]. Крім того, ситуація в столиці все більш загострюється, в Україні починали розгортатись репресії: самогубство М. Скрипника, оголошення його носієм українського націоналізму, арешт його заступника, довгорічного друга Божка, Євгена Гірчака, арешт і розстріл С. Пилипенка. Тиск починає здійснюватись і на Саву Божка. Його вилучають з партії. Розуміючи своє “хитке становище”, письменник, з великими зусиллями відновивши свою партійність, негайно виїздить до Херсону.

У Херсоні Сава Божко вів активне творче життя. Зі спогадів його другої дружини М.Н. Гаркуші довідуємося, що на Херсонщині її чоловік продовжував літературну діяльність: писав вірші, створив поему “Полтавки”, наполегливо працював над завершенням епопеї “В степах”. Саме тут розпочинає роботу над новим романом “До моря”.

Але творча праця продовжувалась недовго. Кільце репресій навколо нього звужувалось, і ось 14 листопада 1935 року бюро Херсонського міськкому партії розглянуло його справу та виявило, що, працюючи в Харкові, С. Божко „протягував націоналістичні ухили, боротьбу з Хвильовим розцінював як боротьбу за наркомівське місце”. Письменника було знову виключено з партії.

У другій половині 30-х ідеологічну й психологічну кампанію проти письменника було не лише продовжено, але й посилено. Майже три роки Сава Божко жив і працював у надзвичайно важкій морально-психологічній атмосфері, та все ж він продовжував писати. У 1936 році закінчив роботу над романом “До моря”. За словами київського літературознавця П.М.Довгалюка, “рукопис цього роману Сава Божко привіз у кінці 1937 року до Києва й представив у Київське видавництво «ЛІМ» («Література і мистецтво»)”. В обговоренні роману брав участь один з керівників Спілки письменників М.М. Попов, який схвально відгукнувся про твір, рекомендував його до друку. У цьому романі зображувалася історія заселення півдня України після грудневих подій 1825 року у Петербурзі.

Та цей твір так і не з’явився друком. Лише декілька розділів було надруковано в столичній газеті “Вісті”, “Пролетарська правда”. Через кілька місяців після схвалення «До моря» було репресовано як ворога народу М. М. Попова. Через деякий час ця ж участь спіткала і Саву Божка: 27 червня 1938 року його арештували. Під час обшуку було забрано з квартири письменника і рукопис роману “До моря”. Його не знайдено й у видавництві “ЛІМ”, оскільки воно не було евакуйоване в тил, і подальша доля його невідома.

С.З. Божка було засуджено на 5 років ув’язнення у виправно-трудовому таборі. Покарання письменник відбував у м. Ухті.

Про це свідчать і листи, які він писав звідти рідним. В одному з них письменник вислав уривок із поеми “Урал”, написаний російською мовою, адже рідною суворо забороняли писати в’язню з “національними ухилами”.

Після звільнення пішов на фронт, де працював кореспондентом у фронтовій та дивізійній газеті, пройшов із боями аж до Будапешта й повернувся з медалями. Під час війни випадково зустрічається з сім’єю, яку було заслано до Казахстану як родину “ворога народу”, передає дружині вірші та пісні, написані на фронті. Війну закінчено, письменник повертається на Україну. Але повернувшись nereабілітованим у суспільство, де з новою силою вже розгорталася боротьба з “українським буржуазним націоналізмом”, натрапивши на глухий мур людської байдужості й настирливих підозр, письменник потрапляє у страшну безвихідь. Йому не дозволяють оселитися в Києві (хоча й відновлюють у Спілці письменників), Херсоні, тож письменник їде на Донбас, де вдається влаштуватись лише вибирачем породи на шахті. Незважаючи на моральну та фізичну виснаженість, знов розпочинає писати, мріючи закінчити “В степах”. Виїздить у близькі та далекі села, збирає матеріали, третю частину роману назве “Розквітлий Донбас”. Але вона так ніколи й не вийде в світ. Життя С.З. Божка обірветься несподівано, у дорозі до рідного хутору Крутоярівки (нині Межівський район Дніпропетровської області) навесні 1947 року.

І лише через 13 років, 24 серпня 1960 року, рішенням Президії Херсонського обласного суду вирок Особливої наради при НКВС СРСР було скасовано, а справу письменника припинено з однозначним формулюванням: „за відсутністю складу злочину“ [4, 70].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аказієва Т. Документи – свідки трагічної долі українського письменника Сави Божка // З Україною в серці: Збірник статей. – Херсон, 1996.

2. Білогуб І.М. Літературно-краєзнавча Луганщина. – Луганськ, 1993. – Ч. 1 – 68 с.

3. Божко С. До літературних судів над моїм романом “В степах” // Пług. – 1930. – 3 березня.

4. З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій. – К., 1991. – Вип. 1.

5. Заремба В.І. Долі. – К., 2002.

6. Ковтуненко А. Сава Божко і його роман ”В степах” // Божко С. В степах: Роман. – К., 1986.

7. Костюк Г. Зустрічі і прощання. - Кн. 1: Спогади. – Едмонтон, 1987.

ББК 83.3 (4 Укр) 6-8

Вікторія КОВАЛЬОВА,
студентка Краматорського
економіко-гуманітарного інституту, спеціальність
“Українська мова та література, російська мова
та зарубіжна література”

ОБРАЗ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ В ТАБІРНІЙ ПОЕЗІЇ МИКОЛИ РУДЕНКА

Слобожанська земля, безумовно, має свою ауру. Дике поле - це безмежні простори, які здавна приваблювали людину не лише неповторним запахом степових трав, завислими високо над землею жайворонками чи шуліками, а перш за все відчуттям свободи. Не випадково уже у XVI столітті “на слободи” з різних куточків України та Росії потяглися ті, хто не зносив над собою будь-якої наруги, звик покладатися лише на власні сили, вміння, знання. Це були люди, які понад усе шанували гідність, поважно ставилися до інших, але не давали ображати і себе. Такими виростали і нащадки. Напевне, сама енергетика слова “Слобода” (свобода) позначалася на генах спадковості, бо чим же тоді пояснити той факт, що тільки з Донбасу в 60 – 70-ті роки минулого століття вийшла когорта правозахисників і вільнодумців: В.Стус, І.Дзюба, І.Світличний, О.Тихий. І цей список буде далеко не повний, якщо не згадати імені Миколи Руденка.

Його життєвий шлях – це типовий шлях “радянського дисидента”: щире сповідання комуністичної ідеології, спорідненої з природною любов’ю до своєї землі, народу, що, безумовно, і було патріотичним підґрунтям для мільйонів людей у роки Великої Вітчизняної війни. Сам М.Руденко пройшов усю війну, незважаючи на тяжке поранення, одержане на Ленінградському фронті.

Перед ним розкривалися і райдужні літературні перспективи, коли у кінці 40-х років молодих письменників (але колишніх фронтовиків) чиновники від мистецтва намагалися протиставити тим, хто ще у 20-ті роки прагнув відстоювати загальнолюдські цінності. Потрібно було виступити з осудом чи то “українських націоналістів”, чи то “космополітів”. Однак М.Руденко, як член Київського міського КПУ, відмовився підписати негативні характеристики на єврейських письменників. Це був перший, але далеко не останній вияв громадянської принциповості, прагнення критично оцінити будь-які ідеологічні постулати, проявити свою індивідуальність, а не множити безлику масу “людей-гвинтиків”. Саме це примусило М.Руденка глибоко проштудіювати основи Марксового вчення і прийти до висновків у його об’єктивній неспроможності. Однак подібні погляди у Радянському Союзі вважалися крамольними, що і призвело спочатку до короточасного арешту (квітень 1975 року), потім тривалого ув’язнення у таборах Мордовії, Пермської області, Алтаю (1977-1987 рр.) і кількарічної еміграції (1987-1990 рр.). У силу цього все написане до репресій, а особливо у таборі та на засланні, лише останніми роками стало предметом літературознавчих досліджень.

За час перебування на півночі виходить кілька поетичних збірок в Америці. У них автор “постав перед читачем справді на повен зріст. Адже тепер у його тексти не втручалися редакторські ножиці, не гуляв по них червоний цензорський олівець” [10, с. 15]. Тому ми надалі й зупинимось на образі ліричного героя в табірних поезіях М.Руденка.

Життя людини, позбавленої волі, завжди привертає до себе увагу. Адже тюрма навіть у найдемократичнішому суспільстві спрямована на те, щоб принизити людину, знищити в ній опір до спротиву. Це досягається завдяки всіляким обмеженням,

постійним принизливим обшукам у камері. Але М.Руденко не почуває себе зламаним, він залишається духовно і морально здоровим і тому намагається довести свою правоту. Камери, наглядачі, вишки, дроти, ґрати - це характерні атрибути в'язничого світу. Але, незважаючи на це, душа поета не сприймає духовного ярма: “показово, що перебування внутрішньо вільної особистості в замкненому просторі асоціюється в поетичному мисленні автора з відносно вільним існуванням людини, прикутої відчуттями страху та чиношануванням” [1, с.140].

Навіть постійно перебуваючи у чорно-сірій атмосфері, ліричний герой не забуває свіжі кольори квітів, трав, дерев, які на тлі безпросвітного табірної життя сприймаються ще гостріше. Так, у вірші “Цибулина” звичайний пагінець цибулинка підносить дух ув'язненого, дає змогу відчути себе хоч на хвилиночку вільним: “Мов заглянула в камеру нива” [7, с.168]. Пагінець виступає символом воскресіння душі, адже дійство відбувається на Великдень, що вселяє надію і на власне звільнення, додає сил протистояти несприятливим обставинам. Ліричному герою здається, що вони з цибулиною “пов'язані коренем вічним”. Тому герой, як і цибулинка, яка змогла вирости у цих сірих стінах, знаходячись за ґратами, не полишає свої надії на краще і не втрачає чистоту своєї душі, яка навіть у таких умовах не втратила силу радити, здавалося б такій звичайній рослині, як цибуля.

Чистий, дитячий погляд на природу допомагає ізольованій людині зберегти спокій. Наприклад, вірш “В Донецьку” побудований на зіставленні “пам'яті дитини - в'язня” [7, с.169-170]. Окрім реалій життя в шахтарському краї та атрибутів селянського побуту, пам'ять ліричного героя зберегла привабливе лоскотання вітерця, павутиння. В останній строфі вірша завуальована на початку думка знаходить пряме вираження:

*Душа моя стиха співає і плаче:
Єднання із Всесвітом -
Перше, дитяче...
Нараз прокидаюсь - дитинства нема:
Хропе та викашлює смуток тюрма* [7, с.170].

Свідомість ліричного героя наповнюється спокусливими мріями про волю, але сувора дійсність невідворотно нагадує про інше.

У ліричному вірші “Пліч-о-пліч сплю...” вимальовується тюремний світ зі своїми специфічними законами і цінностями. В тюрмі все сплелось в хаотичний клубок, тут часто володарюють абсурд і парадокс:

*Пліч-о-пліч сплю з колишнім поліцаєм,
Що наше військо зрадив у бою,
Частенько він мене частує чаєм -
І дивно: я не відмовляюсь -
П'ю [7, с.182].*

За цими алогічними стосунками стоїть дуже багато складних, а часто і незбагнених речей. По-перше, це різна міра провини. У всі часи зрада Батьківщини, свого народу вважалася найголовнішою і заслуговувала на найсуворіше покарання. Однак це можливе у суспільстві, в якому визнаний пріоритет загальнолюдських цінностей, що цілком допускає наявність в індивіда власної думки. Радянський Союз - це ж своєрідне “задзеркалля”, в якому краще бути катом, убивцею, безбатченком, ніж антисоціальним елементом. Та у цьому і полягає один із езуїтських принципів радянсько-тоталітарної системи, коли за будь-яку ціну слід відбити у людини бажання мати власну точку зору, прагнення до особистості. Зрадник завжди слугуватиме тому, хто “приласкає”, кине подачку, а владі необхідно посіяти ворожнечу між в'язнями, озлобити їх, нацькувати один на одного. Тому поліцей виявляється привілейованою особою, чекісти навіть обдаровують його чаєм (а це найбільші ласощі в тюрмі - “табірний коньяк”).

Здавалось би, колишній офіцер-фронтвик, комуніст (а зміна політичних переконань ще не ознака зради інтересів народу) повинен проймається подвійною ненавистю до подібних співкамерників. Однак ліричний герой зумів піднятися над обставинами і за спланованою абсурдністю дій тюремної адміністрації (і системи в цілому) побачити іншу закономірність, яка, на перший погляд, теж може видатися парадоксальною.

Занурюючись у сутність учення Маркса, М.Руденко відзначає його абстрактність, внутрішню антигуманність, оскільки воно не допускає зближення людей на іншій, крім ідеології, основі. Поет дошукується більш глибинних цінностей на рівні етнічної спільноти, що дозволяє знаходити здавалось би у різних людях підстави для зближення, відчуття єдності. Під час спільного чаювання “співає поліцай полтавську пісню”, що викликає “київську сльозу” в ліричного героя. У цих рядках і трагедія двох людей, позбавлених волі, і трагедія нації, представники якої за різних обставин (і не завжди в узгодженні з бажаннями і прагненнями індивіда) часто опинялися по різні боки барикад, примножуючи і без того негаразди власного народу.

Суворою поезією стають тюремні будні. Герой приглядається до всього, що відбувається в ув’язненні з людиною. Ці спостереження дозволяють твердити, що табірний контингент – це переважно люди зі складними долями, не завжди кримінальними нахилами. Адже, як ми можемо побачити на прикладі самого М.Руденка, до тюрми потрапляють не лише злочинці, а й люди, які насмілилися висловити свою точку зору.

Читаючи поезію опального автора, переконуємося, що журба за свободою не викликає у ліричного героя каяття, зречення обраних ідеалів. Адже, як говорять, доля не посилає більше випробувань людині, ніж та може витримати. У випробуваннях гартується дух людини, і ліричний герой це добре розуміє:

*А я – немов підвішений на дибі,
В щоденних муках провітку нема.
Та знаю: мукам тим скажу спасибі,
Бо доля їх не видає дарма [7, с.22].*

Так, фізичні й душевні муки нестерпні, важко зібратися з силами, щоб їх витерпіти, не впасти у відчай, однак герой твердо переконаний у праведності обраного шляху. І саме це допомагає йому нести свій важкий хрест ув’язненого.

Завершаючи нашу розвідку, ми зауважимо, що торкнулися лише деяких моментів поезій зі збірки “За ґратами”. У підсумку звернемося до слів Р.Харчука: “...не про мордовську тюрму

йдеться у поезії М.Руденка. Поета непокоїть тюрма інша. У ній стіни зі страху, стеля з байдужості, ґрати з браку волі. То тюрма, що її добровільно сама собі вимуровує людина. На кардинальне запитання: чому людина не вберегла душу і “стала її двоногою тюрмою”, - автор дає категоричну відповідь: бо людина вибрала “мати”, а не “бути” [2, с.3].

Дійсно, М.Руденко дав приклад незламності, здатності виходити переможцем, іти до кінця. І ці якості ми відзначили у ліричного героя поезій. Однак у перспективі бачиться потреба зіставити образ ліричного героя “табірної лірики” з творами, написаними в інших умовах, що дозволить виявити генезис певних якостей, сприймати представлений образ у динаміці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бровко О.О. Моделювання світу у в'язничній поезії М.Руденка // Слобожанщина: літературний вимір: Збірник наукових праць. Вип. II. – Луганськ: Знання, 2004. - С. 139 – 146.
2. Власенко І. Двічі народжений // Літературна Україна. – 1995. – 28 грудня. – С. 2.
3. Мусяєнко О. Українські правозахисники: витоки // Літературна Україна. – 1997. – 16 січня. – С. 6.
4. Неживий О.І. Луганщина літературна. – Луганськ, 1993. – 48 с.
5. Пристайко В., Шаповал Ю. “Політичних поглядів, як і правопису, не змінює...” // Літературна Україна. – 1996. – 16 травня. – С. 7.
6. Рапп. І. Життя Українця // Слово Просвіти. – 2004. – 8–14 квітня. – С. 2.
7. Руденко М.Д. Поезії / Передм. М.Ф.Слабошпицького. – К.: Дніпро, 1991. – 413 с.
8. Руденко М. Самосуд //Літературна Україна. – 1996. – 16 травня. – С. 5.
9. Скрипник А. Не стало на землі поета //Слово Просвіти. – 2004. – 8 – 14 квітня. – С.2.
10. Слабошпицький М. Горить його свічка // Дивослово. – 2000. – № 12. - С.14 – 16.
11. Слабошпицький М. Таке довге повернення // Літературна Україна. – 1990. – 20 грудня. - С. 3.
12. Харчук Р. “Невольник той, хто душу не вберіг і став її двоногою тюрмою” // Літературна Україна. – 1990. – 20 грудня. – С. 3.

РУССКИЙ УЧЕНЫЙ ИВАН ГАВРИЛОВИЧ ПРЫЖОВ И УКРАИНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Одним из первых исследователей истории украинской литературы был ученый И.Г.Прыжов (1827-1885), русский по происхождению.

Историю литературы он исследовал в прямой связи с жизнью народа, с его многовековой борьбой за независимость и свободу. Этот подход заставил исследователя изучить мнение народа о событиях и нравах, которые, можно сказать, прежде всего отображались в устном народном творчестве, а позже или параллельно переосмысливались писателями в художественной литературе.

Литературоведческий труд И.Г.Прыжова об истории украинской литературы был непосредственно связан со Слобожанщиной: именно здесь, в Воронеже он жил некоторое время. В 1869 году воронежский журнал «Филологические записки» напечатал работу об истории развития украинской литературы под названием «Малороссия в истории ее литературы с XI по XVIII в.». В том же году она вышла отдельной книгой.

Богатейшая литература украинского народа привлекала внимание исследователей не только украинского происхождения. Она издавна заинтересовывала своим содержанием, красотой, самобытностью и ученых, которые были воспитаны русской культурой.

В один из периодов своей жизни на Воронежчине жил и работал Иван Гаврилович Прыжов – русский историк, публицист, этнограф.

Этот «малоизвестный теперь», как назвал его украинский ученый-филолог С.Ефремов, исследователь был участником

революционного движения 60-х годов. Родился в семье писаря в Москве в 1827 году. В 1848-1850 годах учился в Московском университете. Занимался русской этнографией, фольклором, русской историей. Был женат на украинке. Начал печатать свои работы в 1860-годах. В 1869 году познакомился с С.Г.Нечаевым и стал членом организации «Народная расправа». В том же году его арестовали и в 1871 вынесли приговор: 12 лет каторги и пожизненное поселение в Сибири.

Его перу принадлежит ряд трудов, в том числе посвященных творчеству Т.Г.Шевченко: «Нищие на святой Руси» (1862), «Кобзарь» Тараса Шевченко» (1867), а также «История кабаков в России в связи с историей русского народа» (1868) и другие. В 1861 году в журнале «Воронежская беседа» было напечатано его исследование этнографического характера «Нечто о воронежских пустосвятах и юродивых».

И.Г.Прыжов имел тесные контакты с И.М.Бодянским – известным украинским историком, фольклористом, этнографом – и вел с ним в 60-х годах активную переписку, которая свидетельствует об огромном интересе Прыжова к культуре славянских народов, и прежде всего к их народной поэзии.

Но особенное место в его наследии занимает цикл «Малороссия», из которого сохранился расширенный, дополненный и исправленный автором бесцензурный оригинал исследования по истории украинской литературы под названием: «Быт Малороссии по памятникам ее литературы с XI по XVIII в.» (автограф в 60 листов). В 1869 году воронежский журнал «Филологические записки» напечатал эту работу под названием «Малороссия в истории ее литературы с XI по XVIII в.». В том же году она вышла отдельной книгой.

Это было одной из первых попыток рассмотреть историю украинской литературы в тесной связи с историей ее народа. Как же произошло, что русский по национальности, революционер и народник стал на защиту украинской литературы, языка, культуры и написал работу, которой принадлежит честь постановки украинского писательства на историческую почву?

Заброшенный судьбой на Северную Слобожанщину, в Воронеж, в конце 60-х годов, он проникается величием

украинской нации, ее красотой и встает на защиту ее культурных стремлений.

Необходимо заметить, что заинтересованность Прыжова воронежской культурной и литературной жизнью возникла задолго до эпохальной публикации. В конце 1860-годов вышел первый выпуск журнала «Филологические записки» в Воронеже. Это периодическое издание, посвященное исследованиям и разработке разных вопросов по языку и литературе, было встречено общественностью неоднозначно. Петербургское «Воспитание» (1860, № 12) отреагировало острой критической рецензией. Но в «Московских ведомостях» (1862, № 241) появилась достаточно благожелательная статья «Библиографические известия», которая принадлежала перу И.Г.Прыжова.

Таким образом, печатая в 1869 году в «Филологических записках» свою «Малороссию», он уже был ознакомлен со спецификой литературной жизни Воронежа – тогдашней российской провинции. В примечаниях от редакции журнал высоко оценил эту работу, назвав ее трудом, «в котором собрано и так удачно сгруппировано все, что когда-либо говорилось у нас о литературной деятельности в Малороссии».

Его работу «Малороссия в истории ее литературы с XI по XVIII в.» была встречена в литературных кругах с энтузиазмом, несмотря на то, что цензура сильно приложила к ней руку. Цензурный прессинг обозначился уже на заголовке публикации: Прыжов был вынужден заменить слово «Украина» словами «Малороссия (Южная Русь)». Полностью материалы напечатать было невозможно. И исследователь ограничился тем, что сжатый конспект первых разделов поместил в «Филологических записках», но и это было урезано цензурой. «Захваченный этим, как говорится за живое, Прыжов все урезанное вставил снова в печатный оттиск своей статьи и отослал во Львов для помещения в украинской газете «Правда», - писал ученый в «Исповеди».

Глубоко взволновала «Малороссия» известного украинского писателя И.Нечуя-Левицкого. Он сделал перевод воронежского варианта работы И.Г.Прыжова, а также написал предисловие, где выразил признательность ученому за один из

первых трудов, разрабатывающих научные основы исследования украинской литературы: «Большое спасибо уважаемому господину Прыжову за его искренний взгляд на нашу литературу, за его правдивое, теплое слово о нашем несчастном народе. Его взгляд стает добрым залогом для нас». И в комментариях он высказывает ту же мысль: «Хотя он (И.Г.Прыжов) и великоросс, но он свободен от национального фанатизма, не топчет ногами нашей национальности, говорит правдивое слово о богатой поэзии и литературе нашей».

В 1869 году львовская «Правда» (ч.36-44) напечатала полный, бесцензурный текст этой работы в украинском переводе Н.В.Вахнянина, правда, этот перевод был не лучшего качества: он грешил так называемым «язычием» – смесью украинского, старославянского и польского языков. Но дело изучения украинской литературы на исторической основе сдвинулось с места.

И поэтому можно понять, почему «с такой заинтересованностью читали немногие любители этого предмета в конце 60-х годов изданную на русском языке, теперь совсем забытую книжечку Прыжова, где в общем и впервые дана была история южнорусской письменности!», - писал И.Я.Франко в статье «Профессор Омелян Огоневский».

Михаил Грушевский в первом томе «Истории украинской литературы», перечисляя труды по новой украинской литературе, рядом с работами Н.Костомарова (статьи в «Молодике», 1844), И.Вагилевича («Заметки о русской литературе»), Я.Головацкого («Три вступительных преподавания», 1848-49), Петраченко («Краткий исторический очерк украинской литературы», «История русской литературы», 1861), А.Пыпина («Обзор истории славянских литератур», 1869, «История славянских литератур», 1879) упоминает и вышеуказанную работу Прыжова. Благодаря этим и другим исследованиям материал для цельной истории украинской литературы был подготовлен.

1870 году в журнале «Вестник Европы» была напечатана статья М.П.Драгоманова «Малороссия в ее словесности». Это явилось расширенной рецензией на работу И.Г.Прыжова «Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по

XVIII в.». Она продолжала серию украиноведческих работ Н.Костомарова, А.Пыпина и других. На украинском языке статья была опубликована в первом томе собрания филологической секции научного общества имени Т.Г.Шевченко в 1899 году.

Украинский историк и литературовед М.П. Драгоманов, оценивая труд Прыжова, отмечал: «Наша литература так бедна сочинениями касательно Южной Руси, что уже поэтому нельзя не обратить внимания на очерк г. Прыжова». И далее подчеркивается наиглавнейшая черта труда Прыжова: «Литературная история Южной России как в древнюю пору, так и в XVI-XVIII не представляется у г. Прыжова отдельно от жизни и характера народа и теперь населяющего эту область».

В Сибири у 80-е гг. Прыжов дорабатывает рукопись по истории украинской литературы. Из примечания мы узнаем, что эта работа – лишь конспект первой половины большего труда по истории русской словесности, которую Прыжов планировал доработать, и что в «Филологических записках» ее значительно урезано.

В 1947 году в «Истории украинской литературы» (т.1, ч.1) под редакцией А.И.Белецкого было упомянуто имя Прыжова (впервые в советском литературоведении), воронежский вариант его работы и рецензия М.Драгоманова.

В полном объеме рукопись под названием «Быт Малороссии по памятникам ее литературы с XI по XVIII в.» впервые напечатана в книге: *Мазуркевич А.Р., И.Г.Прыжов. Из истории русско-украинских литературных связей (Киев, 1958).*

М.П.Драгоманов в упомянутой рецензии делает справедливое замечание, что «весьма редко смотрят на Малороссию как на страну, имеющую оригинальные особенности и в то же время общие всему русскому миру, только своеобразного развития черты истории и быта, не будь которых история и даже нынешнее состояние всей Руси было бы далеко не таково, как теперь». «Малороссия» И.Г.Прыжова – одна из попыток утвердить значимость украинской культуры, доказать россиянам, что она самобытна и что без нее трудно представить развитие русской и славянской культуры».

Перевернем страницы «Малороссии».

И.Г.Прыжов делает попытку обозначить место Малороссии в общероссийском этнокультурном процессе и предлагает «моду» на «коренную русскую (южнорусскую) жизнь».

Автор дает достаточно подробный и компетентный осмотр фонетических и морфологических особенностей украинского языка (полтавско-черниговского наречия), называет его самостоятельным и самобытным, а «не простым наречием, как думают рабелепные московские ученые». В доказательство приводит свидетельства компетентных лингвистов (Миклошича, Августа Шлейхера, Ламанского, Срезневского, Лавровского, Максимовича, Головацкого, Бодянского).

Автор указывает, что Русь стала называться Украиной еще у XIII ст.

Киев был ее центром, который связывал другие славянские племена, старшим братом всех славянских племен.

Этот период завершается для Руси «татарским погромом», но Киев и для русского севера остался навсегда «Меккой спасенья».

Переходя собственно к литературе Малороссии с XI ст., Прыжов указывает на следы южнорусского языка в «Изборнике Святослава» (1073), рассказывает историю нахождения «Слова о полку Игореве», доказывает реальность существования «вещего Бояна», подчеркивает, что «Слово» имеет украинские корни. Вспоминается певец Митуса (Волынская летопись, 1241).

Остатки символики древнерусского периода, проявления специфики тогдашней жизни присутствуют в колядках. Память о гибели Киева от татар в 1240 г. осталась в сказаниях о Батые, о Золотых Киевских воротах и о Михайле Семилетке.

Начало киевского Просвещения Прыжов связывает с Феодосием Печерским, вторым игуменом Киево-Печерской лавры (1062-1074). Вспоминает «Поучение» Владимира Мономаха: «Любовь к природе, любовь к своему народу - вот главная черта этого поучения», а также Киево-Печерский патерик, «Житие Бориса и Глеба», Луцкое Евангелие и т.д.

Останавливаясь на вопросе зарождения книгопечатания в Украине, И.Прыжов высказывает мысль, что началось оно намного раньше И.Федорова: первая книга, напечатанная на

русском языке, была «Библия Русска», переведенная доктором Скориной из Полоцка, которая вышла в Праге в 1517-1519 годах в издательстве мещанина Богдана Онькова.

И.Г.Прыжов останавливается на полемике Иоанна Вишенского и сторонников церковнославянского языка (которую защищал Иоанн) и православия, с одной стороны, и «латинянами» и католиками, с другой стороны (позиция Петра Скарги в его книге «О единстве церкви Божией»). Но такие украинские деятели, как М.Смотрицкий, П.Могила смогли соединить в своей борьбе за православие искреннюю веру с латинским и польским языком.

«Насильственные меры в пользу унии привели к преобладанию католицизма и польского языка в дворянстве, усилили реакцию в пользу церковнославянского языка в небольшом числе оставшегося православного духовенства, а национально-сословная вражда к шляхте сблизила их с православной партией в духовенстве, - так что умственное религиозное движение XVI в. сильно сузилось», - отмечал И.Г.Прыжов.

Политическая и социальная борьба с Польшей стимулировала богатое развитие исторической литературы и поэзии, а как следствие – сближение веры и жизни. «Церковь и гражданин соединяются в одно, и монах подает руку воину», – писал И.Г.Прыжов. Монахи и казаки организуют свои школы, изучают историю, занимаются литературным творчеством.

И.Прыжов выдающимися людьми начала XVI ст. называет Петра Конашевича-Сагайдачного и Киевского митрополита Петра Могилу. П.Сагайдачный обновляет Богоявленское Киевское братство, основывает школу Львовского братства.

Развитие художественного слова он непосредственно связывает с обстоятельствами культурной и духовной жизни на Украине.

Гетьман Сагайдачный умер в 1622 году, по этому поводу Касиян Сакович написал стихотворение под названием «Вирш на жалостный погреб Петра Конашевича Сагайдачного».

В 1626 году умер Захария Копистенский, наместник Печерской лавры, в 1631 – киевский митрополит Иов Борецкий.

В 1628 г. лаврским архимандритом стал Петро Могила, сын Симона Могилы, бывшего волошского господаря.

В 1631 году при Печерской лавре Могила основал братскую школу, которая называлась Киево-Могилянская коллегия, уровень знаний ее преподавателей и учеников, а также авторитет этого заведения был так велик, что коллегия называли также «Киево-Могилянскими Афинами». Школа эта позже стала академией. П.Могила занимался литературной, публицистической, богословской и общественной деятельностью: принимал участие в сеймах, писал послания, собирал соборы, планировал составить жития святых.

Наследник Петра Могилы Сильвестр Косов встречает 1 октября 1649 года победителя польской шляхты Богдана Хмельницкого.

Из Киевской академии вышли драма и исторические науки.

Церковная драма переходит в политическую, а иногда и в комедию. Даже вертепная драма, написанная на церковнославянском языке, имеет в числе действующих лиц не только Ирода с компанией, но и представителей простого народа, поляка, казаков. Тут есть и народная песня.

И.Г.Прыжов подробно рассматривает этапы развития украинской словесности. В этот период были созданы драма Феофана Прокоповича «Милость Божия, Украину чрез Богдана Хмельницкого освободившая и возвеличившая» (1728), а также комедии и мистерии М.Довгалевского (1736), в которых выражается решительный протест против крепостного права. В 40-е года XVIII ст. в Киевской академии Варлаам Ланцевский писал трагикомедии. 1747 г. тут была поставлена драма в пяти действиях «Воскресение мертвых», автор которой - «один из лучших людей Южной Руси» Георгий Конисский.

И.Г.Прыжов дает собственные оценки многим литературным явлениям на Украине и в России. Он писал, что малороссийская церковная драма на Севере (в России) не имела успеха. Этому было две причины: желание великороссийского общества пародировать все иностранное и отсутствие какой бы то ни было социальной жизни. Украинская ментальность нашла свое выражение в двух выходах из Южной Руси – Н.Гоголе и

М.Щепкине, - но и они погибли, один – неудовлетворенный бессодержательной жизнью, а другой – огромный драматический талант – по причине отсутствия репертуара.

В те времена между южно- и севернорусской историографией существовал разительный контраст: южнорусская была несравненно богаче севернорусской. И.Прыжов считал неоспоримым фактом то, что научная историческая деятельность вышла из Киевской академии: «Южнорусские историки ... успели отлично обработать историю Южной Руси, им обязана своим существованием и история России».

Прыжов называет в «Малороссии» такие произведения: летопись Самовидца о войнах Б.Хмельницкого, «Диаруш» Самуила Зорко, который не сохранился, но лег в основу произведения Самуила Величко («Сказание о войне казацкой с поляками»), реестры Войска Запорожского, описанные Максимовичем, но вскоре утраченные, летопись Григория Грабянки «Небывалая брань Б.Хмельницкого с поляками», доведенная до 1708 года, записки Марковича, «Диаруш» Ханенко, «Историю Руссов» и некоторые другие. Очень важным фактом есть то, что многие из авторов имели фундаментальное образование, знали общую историю, польские и литовские хроники, русские летописи, западноевропейские трактаты (например, «Историю Германии» Пуффендорфа и т. д.).

В конце XVII-XVIII ст. воспитанники, отмечает И.Г.Прыжов, Киевской академии переходят на Север, неся за собой просвещение, однако новая жизнь не всегда принимала их достойным образом.

Плодом дружбы казаков и народа была богатая народно-историческая поэзия Украины.

Но начало украинской думы «с ее разнообразной манерой стихов, изредка переходящей в лиру» Прыжов ведет от «Слова о полку Игореве» - древнеукраинской героической поэмы XII ст. Заметим тут, что другие исследователи, например, М.Максимович, называли это произведение первой украинской думой. Позднее думы, самые известные из которых были сложены на темы татаро-монгольской экспансии и польско-

шляхетского господства, создавались бандуристами – участниками и современниками описанных в них событий.

Прыжов называет думы: о смерти казака, о Богдане Хмельницком, о татарах и турках, о казацких могилах (о Саур-могиле, могиле трех братьев), об освобождении христиан из неволи; песню “Іхав козак за Дунай”, приписываемую казаку Климовскому (около 1724 г.). В реестре Прыжова есть также поэма размером в 400 стихов о Самийле Кишке, о Дашковиче, о Дмитрие Вишневецком (Байде). Далее думы и песни, видимо, соотносятся с датами исторических событий: 1493 год - песня о Малом Гарее (Менгли-Гирее); 1534 год – песня о Венславе Хмельницком; 1574 год – об Иване Свирговском; 1575 год – о Богданке; 1575-77 года – о Безродном; 1589 год – о Богуславце; 1605 год – о морских битвах при Варне, при Синопе, Трапезунде, 1616 год – о взятии Варны в 1616 году гетманом Сагайдачным. К этому же периоду принадлежат «Дума про втечу трьох братів із города Азова, із турецької неволі», «Про бурю на Чорному морі». Прыжов называет думы и песни исторической летописью украинского народа.

С XVII ст. лишь казачество как военное братство оставалось опорой Руси.

Последние песни в реестре Прыжова касаются событий украинской истории конца XVII ст. (Очаковская битва, события под Хотинем, судьба Измаила, Яниколя, песни о Коломые, казацкое ополчение в 1790 году, война с Польшей 1792 года, уланская вербовка, о Костюке, Потоцком, Пулковском). Далее, считает исследователь, идут «одни лишь песни рекрутские». На этом труд И.Г.Прыжова оканчивается.

Таким образом, в работе Прыжова мы имеем научно обоснованный и довольно подробный обзор украинской литературы «от начал» до XVIII ст.

Благодаря этой научной работе мы называем Ивана Гавриловича Прыжова одним из первых исследователей украинской литературы, которую он считал неотъемлемой от украинской истории и культуры.

«Малороссию в истории ее литературы с XI по XVIII в.», несмотря на некоторые недостатки и цензурное вмешательство,

высоко оценили его современники. Воронежская интеллигенция приняла И.Г.Прыжова как сына.

К сожалению, о воронежском периоде жизни Ивана Гавриловича Прыжова мы имеем мало сведений. Но очевидно, что труду такого фундаментального характера предшествовала кропотливая работа – сбор документов, изучение многочисленных источников – исторических, литературных, культурологических. Во время общероссийского непонимания литературы, искусства, менталитета Украины и ее народа исследователь сделал удачную попытку сломать этот лед равнодушия.

Умер И.Г.Прыжов 27 июля 1885 и погребен на кладбище Петровского Завода (ныне – Петровск-Забайкальский Читинской области), недалеко от могилы декабриста И.И.Горбачевского.

Имя этого русского исследователя украинской литературы должно подняться из забвения, а его научный труд – далее способствовать пониманию между двумя великими славянскими народами – русским и украинским.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Большая Советская энциклопедия. В 30 томах. Т. 23. Гл. ред. А.М. Прохоров. – Москва: Советская энциклопедия, 1976. – 640 с.
2. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 томах, 9 книгах. – Київ: Либідь, 1993. – Т.1. – 392 с.
3. Енциклопедія українознавства. Словникова частина: У 11 т. / Гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович. – Paris – New York. – 1970. – Т. 6. – 2400 с.
4. Енциклопедія українознавства. Словникова частина: У 11 т. / Гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович. – Paris – New York. – 1976. – Т. 8. – 3200 с.
5. Єфремов С.О. Історія українського письменства. - Київ: Femina, 1995. – 687с.
6. Ласунский О.Г. Литературно-общественное движение в русской провинции. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1985. – 210 с.

7. Мазуркевич А.Р. И.Г. Прыжов. Из истории русско-украинских литературных связей. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1950. – 420 с.

8. Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-томах. / Ред. Колегія: Кирилюк Є.П. (голова) та інші. – Київ: Наукова думка, 1986. - Т. 43 – 482 с.

ББК 83.3 (4 Укр) 6

***Петро ЧАЛИЙ,**
член Спілки журналістів Росії,
Спілки письменників Росії, м. Розсош,
Воронезька область, Р.Ф.*

СЛОБІДСЬКА ПІСНЯ НАД РОЗСОШШЮ ЛЛЄТЬСЯ

В четвертий раз проводився 27 листопада 2004 року фестиваль Слобідської української культури, що організують журналісти й актив газети «Розсош» разом з Воронезькою регіональною громадською організацією «Українське товариство «Перевесло». З легкої руки редактора газети і депутата райради Віталія Климова і головного натхненника – депутата райради Олександра Бабешка задумана та здійснюється добра справа: повертається тутешня корінна старовина, відбита в народній культурі Слобідської України.

...Здається, в 1992 році в Києві проходив фестиваль «Всі ми діти твої, Україна». На ньому представляти наш край випало жіночому ансамблю з села Нова Калитва Розсошанського району. «Сталося так, що спізнилися на відкриття. З вокзалу потрапили прямо на концерт, - згадує Марія Григорівна Іващенко. - Художній «голова» Микола Басів переживає: начебто на сцену вже не попадаємо, час вийшов. Все-таки наряджаємося. А щоб заспокоїти себе, пробуємо голоси. Спів почув концертний розпорядник, і нас майже відразу запросили до мікрофону. Зіграли спочатку «У полі береза». Що діялося в залі! Стеля як не впала від оплесків.

А далі переінакшили програму головного концерту на відкритій сцені на Хрещатику. Його довірили починати нам.

Потім співали в Зеленому театрі в парку. Скрізь приймали сердечно. Плакали з радості, признавалися, що в Києві «не чули» таких українських пісень, що зберегли наші бабусі.

Марія Григорівна і її подруги зберігають дипломи лауреатів і «писанки» - дерев'яні фарбовані великодні яєчка...

Нещодавно школярі із села Архипівки того ж Розсошанського району так вдарили «гопака», так станцювали запорізький «повзунець», що скорили своїм мистецтвом і Москву, і Італію. З красивим переможним кубком хлопці разом зі своїми педагогами – хореографами Світланою та Євгеном Шастіними – повернулися з Берліна. Ансамбль «Роздолля» заслужив цей приз на міжнародному «Ганцювальному Олімпі».

Вчетверте до фестивалю готувалися діти і дорослі. Надійшли заявки від фольклорних ансамблів і хорів, від майстрів народного рукоділля не тільки з Розсошанського району, а ще з усієї округи - з Кам'янки і Кантемирівки, з Ольховатки і Богучара, з білгородської Олексіївки...

Фестиваль вже за традицією відкрився гімном «Пісня рідного дому, звучи для Дніпра і для Дону». Лауреатів чекали призи імені знаменитих земляків - близьких за духом історика Миколи Костомарова, поета Євгена Плужника, а також літописця Слобожанщини Дмитра Багалія, митців братів Гончарових, Володимира Цимбаліста...

Років триста тому південні окраїни держави Російської заселялися вихідцями з тодішньої України. Не «сирітська дорога» вела усіх на Дон і Сіверський Дінець. Це було повернення слов'ян на землю рідну, з якої їх вижило насильно в далекі часи ярмо «нерозумних хазар», а потім татаро-монгольська навала украй розтерзала древню Київську Русь.

Тутешні новосели споконвічно були вільними - не поміщицькими, не кріпаками. Вони мали подаровані государем «волі» на безмитні-безподаткові різні промисли за те, що числилися «військовими» і у випадку військової необхідності відразу вставали «до бою» на захист Батьківщини. Поселення з православними храмами іменувалися «слободами». Відрізнялося керування територією: вона розділялася не на повіти, а на слобідські полки. Так на степовій «окраїні-україні» народилася

Слобідська Україна. Так знову освоювалися землі, що нині входять у Воронежську, Білгородську, Курську, Ростовську області Росії, Луганську, Донецьку, Харківську, Сумську області України.

Острогжський козачий слобідський полк - нинішній південь Воронежської області - двічі з 1765 року по 1779-ий, а потім з 1797 по 1802 рік зараховувався до Слобідської української губернії, а потім «остаточно» повернувся у Воронежську.

На перехресті російського, українського і козачого укладів виплавлялася народна культура Слобожанщини. Нехай малою гілочкою, але - самотньою. Оскільки в тутешні місця переселялися більше «малороси», тому закономірно в культурі, що склалася, основою стала українська. Особливим сплеском її розвиток відзначений у роки становлення Радянської влади. У нашому краї проводилася «загальна українізація»: в тій же Розсоші українською мовою вчили школярів, випускали газету, готували вчителів в педучилищі, оформляли ділові папери в держустановах. Пізніше це визначилось, як крайність. Адже спілкування народів у Радянському Союзі складалося на російській мові, а у світі - на англійській, німецькій, французькій та іспанській мовах.

Впали в іншу крайність: під могутнім натиском космополітизму - глобалізації почали забувати свої джерела. Мова про старі пісні, що ще не випали остаточно з пам'яті людської. Мова про убрання, що ще не зотліли в бабусиних скринях. Мова про вироби, створені майстровитими руками з пряді і металу, із соломи і лози, з дерева і глини.

Зіштовхнувшись чоло в чоло з так званою масовою культурою, що вбиває людське в людині, дійсні художники слова вдарили на сполох. «Увіруй, що все було не даремно: наші пісні, наші казки, наші неймовірної ваги перемоги, наше старання - не віддавай усього цього за понюх тютюну... Будь людиною!» - чи ледве не лементом кричав наш великий сучасник Василь Шукшин.

Глибинка, не хочеться помилитися, здається вже усвідомлює, що живе народ поки живі його пісні.

Підтвердженням цьому і фестиваль корінної культури, що з'явився начебто стихійно, «без указівок влади».

Сподіваємося, прийде час, коли літературознавці-критики звернуть погляд на явище «провінційної літератури». Вона заслуговує доброї оцінки. Особливо значима її роль у заощадженні вітчизняної культури «у час смуги і розпусти».

В Розсоші і ближніх до неї селах зараз проживає і працює в «слові» п'ять членів Спілки письменників Росії. Готуються до вступу в нього ще літератори. Навряд чи ще яке районне містечко похвалиться таким фактом. Правда, у творчих справах це може виглядати як хвастощі. Повітовий Острогоськ - столицю слобідського козачого полку - колись називали «воронезькими Афінами». Гріх не продовжити, не кріпити традиції «старовини глибокої». От ми в міру сил, можливостей, відпущеної «іскри божої» трудимося на ниві освіти і морального, духовного виховання земляків. Слово літераторів звучить зі сторінок районних і обласних газет, регіональних журналів і збірників. Виступаємо на місцевому радіо і телебаченні. Часто зустрічаємося зі школярами і студентською, робочою молоддю, з дорослими читачами. Існують творчі клуби і вітальні при бібліотеці і картинному виставочному залі. Випускаємо літературно-художні сторінки - дитячі і дорослі, краєзнавчу «газету в газеті» - «Поле слобідське». За підтримкою місцевих «меценатів» вдається видавати книги нехай навіть невеликим накладом.

Особлива радість - солідний том Євгена Плужника «Родюча земля». У збірнику вперше російською мовою широко представлена творчість талановитого українського поета і прозаїка Євгена Плужника - уродженця слободи Кантемирівки Воронезької губернії. На сторінках журналу «Кольцовский сквер» з'явився переклад плужниковської п'єси «Надворі в передмісті».

Коли в середині травня Ольхів Лог скипає червоним кольором воронця - степової півонії, у Кам'янському районі зустрічають гостей «з усіх волостей». Щорічним стало свято «Воронцовая Русь», яке перетворилося в обласний сільський День поезії. У липні його продовжують «Калитвянський причал»,

а в серпні - «Батько Дон» в Павловську, у жовтні в сусідів на Білгородщині - «Удеревський листопад». Традиційними стали читання, присвячені земляку - російському поету **Олексію Прасолову**, що, до речі, в одному з своїх листів зізнався: «Я Тараса Шевченко приймаю тільки в оригіналі, це був перший поет у моєму житті, що впливав на мене в ранньому віці так, як не впливав навіть Пушкін».

Факт з'ясований. Хлопчиська Олексу влітку 1942 року міг зустрічати на вулицях Розсоші письменник і кінорежисер Олександр Довженко. У щоденнику митець залишив примітний запис:

«Люди отут красиві... Прекрасно, що в Розсоші українську мову чуєш куди частіше, ніж у Києві».

Сьогодні в нас будинки вище, асфальт твердіше. Населення приросло за шістдесят п'ять тисяч чоловік. Промисловий центр півдня Воронежської області, що служить селу. На великому заводі, де випускають мінеральні добрива, трудиться чимало випускників українських вузів. А на шахтах Донбасу вугілля добувають уродженці Воронежського краю, їхні діти й онуки. Не наша провина, що зараз районна, обласна межа стала державним кордоном. Через станцію не ходять більше потяги на Луганськ, Донецьк, Маріуполь, Сімферополь і назад.

Віримо і сподіваємося - так довго продовжуватися не повинно. Хіміки Розсоші зачастили з діловими візитами в луганський Северодонецьк. Вчені Воронежа і Луганська разом створюють агроландшафтну систему землеробства для нинішніх і майбутніх поколінь. З Кантемирівки знову поїхали студенти на навчання в університети Луганська - сюди шлях вполовину коротше, ніж у свій Воронеж.

...В черговий раз у просторому фойє Розсошанського міського будинку культури розмістилися тематичні виставки картин тутешніх художників і вироби умільців - вишивки, мережива, килими, народні костюми, різьблення по дереву, плетиво з лози, навіть дитячі іграшки. Усе це відразу створює атмосферу радісного дізнання-подиву, замилювання, а головне - атмосферу духовної пам'яті.

Далі, вже в концертному залі хоровий і ансамблевий спів, торкають до сліз сольні виступи, запальні танці, жартівливі побутові сценки доставили усім дійсне свято душі.

I, звичайно ж, про лауреатів фестивалю. Оцінка виступів колективів і ансамблів на премії імені Миколи Костомарова. Перше місце журі одногосно присудило ансамблю «Лучинушка» села Шапошниківки Ольховатського району (художній керівник **Галина Локотко**) за розгорнуте на сцені театралізоване дійство за стародавньою піснею «З-під каміння вода летіє». Друге місце було віддано цікавому колективу з Кам'янки «Воронцова Русь», а третіми стали розсошанці з ансамблю народної пісні «Добродія». Спеціальним призом відзначені гості з України – ансамбль «Криниченька» Марківського району Луганської області, а також учасниця ансамблю «Джерела Придоння» Марія Іващенко із села Нова Калитва Розсошанського району за авторство веселих частівок. Оцінка виступів дуетів і солістів на премії імені Євгена Плужника: перше місце за Валентиною Бабуцькою з Ольховатки, друге – Світланою Шапошник із села Шапошниківки Ольховатського району, третє – віддано Валентині Склярів з Кам'янки за прекрасне виконання пісні «Рушник», а четверте – за жителькою Розсоші Любов'ю М'якою. А от у дуетах вели перед представниці Кам'янки Олена Шевлякова і Раїса Полудень з безсмертною «Червоною Рутою». Серед дітей місця розподілилися в такий спосіб: перше – Ольга Ларичева із співучого села Шапошниківки Ольховатського району, 2-е місце за гостею з Харкова Катериною Кретовою, і третє місце у постійної учасниці фестивалю Наталі Тищенко з Ольховатки. Премії імені історика Дмитра Багалія за досягнення в дослідженнях краєзнавчої тематики удостоїлися розсошанці Віктор Беліков і Петро Чалий, Олексій Девятко із села Лізівка Розсошанського району. Оцінка робіт образотворчого мистецтва на премію імені братів Гончарових: журі розподілило в такий спосіб – Коліух В.А., Копань Л.В. і Кветкін І.М. В оцінці робіт декоративно-прикладного мистецтва на премію імені шкільного вчителя Володимира Цимбаліста перше місце зайняв Розсошанський Будинок художніх ремесел.

*Віра ПРОСАЛОВА,
доктор філологічних наук, професор
Донецького національного університету*

КОСТЬ БУРЕВІЙ – МІСТИФІКАТОР

Кость Буревій народився у с. Великі Меженки, що на Воронежчині, і за своє коротке життя (46 років) встиг побувати у 68 царських в'язницях, звідавши й більшовицьких тортур. Ю.Лавріненко назвав його „людиною трьох життів”, маючи на увазі його суспільно-політичну заангажованість і різкі злами долі. „Життєвий шлях Буревія, – підкреслює Н.Миронець, – склався з таких крутих поворотів, що здається нібито пройшли ним зовсім різні люди” [1, 77].

Едвард Стріха завдячує своїм „народженням” Костю Буревію – письменнику, розстріляному в грудні 1934 року за причетність до неіснуючої організації. Кость Буревій знав історію Козьми Пруткова, більше того, зісталявав завдання, які довелося розв'язувати йому і Козьмі. На його думку, Прутков мав літературний орган, де міг би друкуватися, а йому доводилося шукати шлях до читача в чужих виданнях.

Літературна доля Козьми Пруткова (у первісному варіанті – Кузьми, в авторських записах – Косьми), що друкувався у 1854-1859 роках на сторінках „Современника”, виявилася щасливішою, ніж його спадкоємця. Вірші, байки, епіграми, афоризми Пруткова не лишали байдужих: одних вони дратували, іншим дошкуляли, а були й такі, яких лише розважали. Широкий діапазон оцінок зумовлювався злободенністю творів і соціальним розшаруванням у суспільстві.

Козьма Прутков народився завдяки співавторству братів Жемчужникових – Олексія, Олександра і Володимира – та Олексія Толстого, які, збираючись разом, давали волю дотепам, жартам. У невимушеній родинній атмосфері (Олексій Толстой доводився двоюрідним братом Жемчужниковим) і з'явився цей літературний персонаж, „директор пробірної палатки”, чиновник

і поет, що брався повчати інших, завзято маніфестував свої чесноти: „Кто ни перед кем спины не клонит гибкой, – / Знай: это я!.. / В моих устах спокойная улыбка, / В груди – змея!” [2, 31]. Прутков сприймався як реальна особа, що має біографію, дітей, родичів і т.п. У листі до фейлетоніста він, наприклад, так пояснював свої дії: „Забажавши слави, я обрав найвірніший до неї шлях: *наслідування* саме тим поетам, які вже здобули її в якійсь мірі” [2, 29].

Ініціатором співпраці братів був, очевидно, Володимир, що мав неабиякий хист пародиста. Він і намагався оживити діяльність Пруткова. Коли це не вдалося, написав „Передсмертне” – вірш, нібито складений самим Козьмою Петровичем незадовго до його смерті. Імітація стилю „директора пробірної палатки”, що вразив співробітників своїм гучним вигуком „Ах!”, мала надати грі з читачем логічного завершення: донести до його відома „смерть” вигаданого автора.

Едвард Стріха також наділявся біографічною довідкою – для досягнення ефекту достовірності. Він поставав у розімкнутому просторі як дипкур’єр, що вивчив маршрут *Москва – Париж*. Цей персонаж відзначався ерудованістю, поінформованістю про стан літературних справ. Крім того, відбивав риси своєї доби: галасливих заяв представників різних літературних угруповань. За самовизначенням, Стріха – це „тип, що досить поширився в нашій літературі, хоч і не дійшов, може, в дійсності того абсурду, якого доскочив у пародійному жанрі” [3, 193]. Це насамперед „рядовий загонів *геніальних геній*”, тобто кращий із кращих, наділений нарцисистичним егоцентризмом. Сам письменник радів бурхливій реакції сучасників на появу віршів Стріхи, оцінюючи її як „голос того читача, що цілком зрозумів автора, що <...> відчув справжню літературну сатиру” [3, 186-187].

Едвард Стріха став уособленням безпринципного поета, що змінює літературні організації і, відповідно, свої смаки, які, однак, завзято пропагує. Його поява інспірована реакцією на літературну боротьбу, полемікою з численними опонентами, а пародіювання стилю протилежних літературних угруповань мало

помітний резонанс і призвело згодом до публічної автоекзекуції. В інтертекстуальне поле „пародез” потрапили представники різних літературних течій: футуристи, конструктивісти, пролеткультівці, „неокласики”, символісти та інші. Стріха завзято боронив письменство „від Хвильових, Тичин і Рильських” [3, 23]. Відгукуючись на різні естетичні смаки й орієнтацію, він виконував функцію епатажу, пропагував протилежні літературні програми, отже, тим самим приковував пильну увагу спочатку футуристів, потім конструктивістів.

Застосуванням тактики М.Семенка, зумисним наслідуванням його дій К.Буревій досягав подвійного ефекту: позірною навчання у нього і водночас його прихованого розвінчання. Друкуючи у „Новій генерації” вірші дипкур’ера Стріхи, М.Семенко ставив їх за приклад („Пишіть так, як Едвард Стріха, тоді будемо друкувати”) і наче не помічав, що вони спрямовані проти нього. Запізніле прозріння змусило його діяти рішуче, самому вдаватися до містифікації, щоб знешкодити опонента.

У „Новій генерації” за 1928 рік М.Семенко і Гео Шкурупій надрукували, як відзначав М.Сулима [4], не оригінальний текст „Зозендропії”, а свій варіант із присвятою М.Бажану. Очевидно, його вважали автором цього оригінального твору, адже саме Бажан перекинувся до „Вапліте”, тобто зрадив колишніх кумирів, за що вони й „розпікали” його. Підробки „Зозендропії” підтверджували резонанс цього твору, а також спроби спрямувати його вістря в іншому напрямку, щоб відвернути удар від себе. Ряд містифікацій (спочатку К.Буревія, а потім М.Семенка і Г.Шкурупія) передавав ланцюгову реакцію уподібнень і ускладнював можливості розшифрування.

Сюжет „Зозендропії” К.Буревія ускладнений авантюрно-пригодницькими елементами, в основі яких кохання багатії Жозефіни до Стріхи, що став не лише футуристом, а й чекістом, який „на честь чека алітерації на *ч*, на *р*, на *б* черка”, стає „на чолі страшної кари”. Цей персонаж виявився знаковим для доби репресій, знаменував зловіщу для того часу фігуру.

М.Семенко проголосив смерть небажаного імітатора. Публікація ним некрологу почасти нагадувала події 1863 року, коли було надруковано повідомлення про смерть Козьми Пруткова. Проте подальший перебіг літературних подій в Україні мав несподіваний характер. На некролог і лист Олени Вебер, тобто вигаданої М.Семенком вдови покійного, К.Буревій дав гостру відповідь віршем „Кошмаролізація”: „Ти [Семенко. – В.П.] набрехав в „листі” і в „некролозі”, / про смерть мою ти набрехав... / А нам давно не по дорозі: / Ти свій журнал в bagno попхав...” [3, 141]. Таким чином, полеміка набирала відверто опозиційних форм.

Цікаво, що й В.Поліщук не розпізнав тактики К.Буревія, друкуючи в „Авангарді” його антиконструктивістські твори. Сам пародист так мотивував свої дії: „Настановлення було таке, щоб за підписом Едварда Стріхи друкувати тільки пародії – і пародії обов’язково на той літературний напрямок, в органі якого вони друкуються. Це страшенно ускладняло справу. О.Толстой і брати Жемчужнікови мали до своїх послуг журнал „Современник”. Автори Едварда Стріхи журналу в своєму розпорядженні не мали. Треба було все робити тонко і конспіративно. А все ж таки це завдання було виконане...” [3, 179]. Містифікатор орієнтувався на ерудованого реципієнта, спроможного розпізнати за гримом справжнє обличчя, за полістилістикою – певний стиль, за імітацією – джерело. Лише високий рівень міжтекстової компетенції дозволяв читачеві в імітаторських текстах розпізнавати „сліди” раніше прочитаних творів. В „Автопортреті” Стріха не лише вихваляв себе, а й відверто принижував чергового опонента:

А коли

ізнизу

вгору

Поліщук на мене гляне

З точки зору комахні, –

Не побачить він нічого... [3, 15].

Графічною конструкцією, поданою у формі вертикалі, підкреслювався глибокий підтекст: Поліщуку як його опоненту ніколи не вдасться піднятися до вершин його „Я”.

Появу Едварда Стріхи слід розглядати не лише в контексті літературного дискурсу, а й суспільно-політичного, адже ця містифікація мала і політичне підґрунтя. Щоб переконатися у правомірності цієї думки, достатньо згадати вірш „РРРеволюція”. Експерименти зі словом оголювали його сутність, підтверджували смислову спаяність літер: „Візьміть ви слово вітер, / одкиньте ер, – / і стане царський Вітте, / що вже давно помер. // Тепер зробіть те саме / зі словом революція / й одразу бридко стане: / солодка еволюція...” [3, 35]. Значущість сонорного р підкреслювалася його потрошенням і графічним виділенням.

Завдяки „переписуванню” чужих текстів творився новий, протилежний за значенням, полемічний до попередніх. Ті елементи, які порушували закони семантичної узгоджуваності у творі, привертали увагу, змушували читача шукати пояснення, знаходити відповіді шляхом зіставлення. Порівняння з контекстом допомагало відчутти чужі цьому новому тексту елементи і зрозуміти підтекст висловленого. Таке сприйняття можливе завдяки тому, що в пам’яті реципієнта зберігаються сліди раніше прочитаних творів, моделі можливих переосмислень.

Екстралітературний дискурс у „пародезах” проступав виразно, реалізуючись у гротескних формах:

*Зробіть мені квиток партійний:
Навдовжки – кілометр,
Навиширики – кілометр!
І напишіть червоним на вогні:
Це – Стріха Едвард... [3, 34].*

Самоствердження супроводжувалося гучною маніфестацією, перебільшенням своєї ролі у політичній і літературній сферах, надмірною завзятістю у боротьбі з конкурентами. Текст

„Партвिवіски” ніби зітканий із гасел, демагогічних заяв, публічних заповінь. Концепт гри підкріплюється в тексті нараційною технікою, що демонструє наступальність і хаотичність мовлення героя, девальвацію цінностей: „кров – барилами, пожежами – вогонь у собі носить” [3, 34].

Кость Буревій як містифікатор дотримувався конспірації, тому вводив посередника між собою і читачем. Посередництво виконувало функцію інтерпретанти, що описувала його твори як ціле. Проте ця інтерпретанта мала швидше фіктивний, ігровий, ніж прояснювальний, характер, бо підпорядковувалася приховуванню справжнього авторства, що зумовлювалося боротьбою з конкурентами, викриттям негативних тенденцій у літературі. Вигаданий автор, наділений біографічними відомостями, виявлявся, отже, фікцією, що була необхідна для приховування справжніх намірів письменника, який свідомо вступив у боротьбу з графоманами, футуристами, конструктивістами і представниками інших літературних угруповань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Миронець Н. Людина трьох життів (Кость Буревій) // На тлі трагічної історії. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – С.77-79.
2. Сочинения Козьмы Пруткова. – Кострома: Костромское книжное издательство, 1959. – 420 с.
3. Стріха Едвард. Пародези. Зозендропія. Автоекзекуція. – Нью-Йорк: Слово, 1955. – 268 с.
4. Сулима М. Книжниця у семи розділах: Літ.-критич. ст. й дослідж. – К.: Фенікс, 2006. – 424 с.

Розділ II

СУЧАСНИЙ ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК І ПОСІБНИК ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

ББК 74.04 (4 Укр)

Юрій ЖЕРЕБЕЦЬКИЙ,

Міністерство освіти провінції Саскачеван, Канада

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА В КАНАДІ: НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА В ПЛІНІ ЧАСУ

...Українці, які виїхали і живуть в інших країнах світу, звичайно, організувалися з метою збереження своєї мови, культури, національної ідентичності в чужому оточенні. Історію українського переселення до Канади можна поділити на три періоди, три хвилі.

Перша хвиля українських емігрантів до Канади (1891-1914 рр.) поселилася у степових провінціях - в Альберті, Саскачевані і Манітобі. Намагаючись зберегти українську національну свідомість, підвищити громадський освітній рівень, перші поселенці відновлювали ті соціальні структури, з якими були обізнані - релігійні громади, читальні, народні доми, а також створювали нові - рідні школи і студентські бурси.

Друга хвиля (1918-1945 рр.) спричинила надзвичайний розвиток суспільного життя. Були створені різні союзи, об'єднання, братства і культурно-освітні організації. Українська громада активно включилася у канадське політичне і суспільне життя, у тому числі перед урядом Канади було порушено питання збереження політичних і культурних прав українців в Україні.

Третя хвиля (1946-1955 рр.) мала характер воєнних і політичних втікачів. У ній знайшлися представники всіх верств українського суспільства і особливо значна кількість інтелігенції та молодих людей з вищою освітою, в яких була сформована сильна націоналістична ідеологія. Вони мали величезний вплив на українську громаду в Канаді. З часом ці молоді люди,

об'єднавшись у різні структури, утворили єдину організацію, яка сьогодні існує під назвою Конгрес Українців Канади.

Канадці українського походження вже більше ста років будують і розвивають організації та програми, спрямовані на задоволення всіх аспектів свого життя в Канаді. У цій роботі часом мимоволі, а часом свідомо громада відігравала роль неофіційного представника України на світовій сцені й фактично була і залишається чинником утвердження держави Україна у міжнародній спільноті.

***

Зупинемося на освітніх зв'язках провінції Саскачеван (Канада) з Україною.

Освіта завжди була пріоритетом для українців, де б вони не жили. Це поняття яскраво виявляється в освітньо-виховній роботі організацій, створених українцями в Канаді. Із самих початків українські поселенці степових провінцій Канади використовували всі можливості для збереження своєї мови та культури. Цікавим фактом є те, що канадська система освіти дала таку можливість з самого початку. Завдяки унікальним соціально-політичним обставинам у провінціях Манітоба, Саскачеван і Альберта між 1897-1919 рр. у багатьох школах українська мова була мовою навчання поруч з англійською (це були українсько-англійські двомовні школи).

На жаль, зростаюча ворожість до іноземців, особливо під час війни 1914-1918 рр., спричинила відміну урядом двомовних шкіл в 1919 р. Щоб зберегти свою мову і культуру, українська громада взялася до організації приватних освітніх установ.

З відміною двомовного навчання в публічних школах українська громада організувала рідні школи, які швидко зростали. Під патронатом українських церков та громадських організацій рідні, суботні, або парафіяльні, школи займалися навчанням української мови, рідної культури та історії.

У більших містах степових провінцій будувалися бурси, гуртожитки та виховні інститути. Їхньою метою було забезпечити утримання й опіку української позамісцевої середньошкільної та університетської молоді і в той самий час створити середовище, сприятливе для національного виховання.

Усі ці події сприяли підвищенню національної свідомості, стимулювали прагнення запровадити вивчення української мови в шкільній системі.

Завдяки старанням багатьох відданих освітян і підтримці організацій, наприклад Конгресу Українців Канади, у 1945 р. Саскачеванський університет став першим канадським університетом, який створив відділ славістики з викладанням української мови як офіційно визнаного предмету. Ця подія мала позитивний вплив на остаточне рішення Міністерства освіти Саскачевану щодо впровадження в 1952 р. в середніх школах Саскачевану української мови як акредитованого предмету. Згодом подібне рішення прийняли і в сусідніх провінціях - у Манітобі і Альберті.

У 1960-х роках вивчення української мови в школах набуло поширення. Міністерство освіти призначило програмові комітети, які відповідали за створення необхідних навчальних програм, а освітяни розробляли відповідні навчально-методичні матеріали. Все це сприяло відновленню інтересу до своєї мови і культури серед другого та третього покоління канадців українського походження.

У 1971 р. англійська та французька мови були визнані офіційними мовами Канади. У той час запровадження канадським урядом політики багатокультурності дало моральну підтримку вивченню в школах неофіційних мов, зокрема української. Завдяки чималому політичному лобюванню українських організацій були внесені зміни до Шкільних Актів Альберти (1971 р.), Саскачевану (1978 р.) та Манітоби (1979 р.), що дозволило використання української мови як мови навчання до 50% навчального часу.

Це дозволило запровадити українсько-англійську двомовну навчальну програму. З розширенням українських програм в школах українська громада лобювала Міністерство освіти більше підтримувати ці програми і, як результат, до початку 1980 р. міністерствами освіти кожної із степових провінцій було призначено керівників програм, консультантів по нагляду за українськими програмами в державних школах. Одночасно батьківські комітети, вчительські товариства і громадські організації різними заходами пропагували вивчення української мови.

Таким чином, протягом 1980-х років українські програми в Саскачевані і сусідніх степових провінціях були схвалені шкільними законами, заохочені урядовою політикою і зазнали широкої громадської підтримки. Але, на жаль, всі ці надбання не були в силі стримати мовну та навіть культурну асиміляцію. Незважаючи на національну політику багатокультурності (вона визнає канадську етнічну мозаїку), на офіційні заяви про те, що канадці відкидають поняття культурного «перетоплюючого котла», а натомість визнають принцип «єдності всупереч різнорідності», незважаючи на всі вищезгадані досягнення, - асиміляція наступала безжалісно. Однією із багатьох причин була відсутність тривалого контакту з Україною, з мовою, з побутовим життям.

*Матеріал з журналу «Відгукніться». –
Ч. 20. - 2006 р. - С. 7-8.*

ББК 74.03. (4 Укр)

УКРАЇНСЬКА ШКОЛА В ІТАЛІЇ

Заробітчанська еміграція з України у численні країни Європи та замор'я - це сьогодні дійсність. Невесела вона, та й не місце тут розглядати її причини. Люди виїждять у „світ за очі" в пошуках шматка хліба для своїх родин, виїждять не завжди легально. Одні знаходять там те, що шукали, інші потрапляють у руки нечесних людей, що не раз дає трагічні наслідки. Звичайно виїздить одна особа з родини, у висліді цього родини розлучаються на довгий час, відчужуються батьки від дітей, діти часто залишаються без відповідної опіки - ростуть без належного виховання. А ростуть - час не жде...

Буває, що батьки розуміють цю небезпеку і, якщо можливо, беруть дітей з собою. Через те і постає у країнах, куди виїздить багато українців на роботи, питання: як дати цим дітям знання про рідну землю, як не втратити їх для українства.

Так, наприклад, в Італії сьогодні працює біля 220 000 українців, які перебувають там за правовим дозволом, але разом з тими, хто приїхав і працює нелегально - ця кількість зростає до 800000.

Не дивно, що до об'єднання прагнуть і наша Церква, і самі заробітчани, які, будучи розпорошеними по різних околицях, відчують потребу єднатися і розвивати своє громадське життя, в тому числі й українське шкільництво для своїх дітей. Бо в іншому випадку дітям емігрантів загрожує примара винародовлення. А населення України, як знаємо, і так постійно зменшується, і у великій мірі коштом вартісних одиниць, які могли б бути так корисні для розбудови держави. Але знаємо із довголітнього досвіду й інше: при наполегливому старанні можна виховати патріотів України і у країнах поселення - не менш щирих, ніж ті, хто виріс на своїй рідній землі. „Де живуть українці - там живе Україна!"

У журналі Світової Федерації Українських Жіночих Організацій „Українка в Світі" читаємо цікавий звіт про започаткування українського шкільництва в Італії, який подає голова Добровільної Асоціації Українських Жінок в Італії Олександра Фарима. Тут відзначається, що одним з найбільших досягнень Асоціації було відкриття першої експериментальної недільної школи для українських дітей. Школа, яку відвідують близько 50 дітей (6 класів), діє вже другий рік. У ній добровільно працюють 10 учителів. У школі викладається українська мова та література, географія, історія, українознавство, катехизм, хореографія і співи.

Минулого листопада на запрошення Інституту Української Культури та Інституту Слов'янських Культур українська школа, як перша експериментальна чужинецька школа в Італії, взяла участь у Всеіталійській виставці шкіл та інститутів „Експоскуоля", яка проходила в Салерно. Ця виставка, організована Інститутом Мистецтва й Науки Середземномор'я при моральній підтримці більшості італійських міністерств та італійського відділу при Європейському Парламенті, проходить щорічно, починаючи від 2000 року. Експозиція про першу в Італії і взагалі в Європі українську школу мала великий успіх та викликала щире зацікавлення більше ніж 100000 відвідувачів з усього світу, в т. ч. й вихідців з України.

Цього року учні української школи взяли участь у конкурсі письмових робіт „Мій друг", який організувала для дітей-емігрантів італійська асоціація. А нагороди за найкращі твори - від півтори до п'яти тисяч євро. Було оголошено також про

проведення Союзом Українок України міжнародного конкурсу „Мій рідний край”.

Разом з успіхами у своїй роботі українська школа в Італії має і ряд питань, які потребують розв’язання. У зв’язку з цим через посередництво колишнього радника посла України в Італії п. Пономарьова керівництво школи звернулося до Міністерства Освіти України з проханням надати допомогу школі у створенні програм, отриманні підручників та в питанні акредитації вчителів. Три місяці тому із посольства Італії до Міністерства освіти України вийшло також прохання про забезпечення школи підручниками. Але, на жаль, відповіді поки що немає.

Останнім часом введення в дію „санаторії” (закону про легалізацію нелегалів, які працюють на території Італії) дає можливість батькам забрати своїх неповнолітніх дітей та право на освіту цих дітей у Італії. Тому кількість українських дітей у Італії зростає і постає необхідність створення цілої мережі українських недільних шкіл. Крім цього, Асоціація Українських Жінок в Італії подала до міської управи Неаполя прохання - дати дозвіл на відкриття українського дитячого садочка.

*Матеріал з журналу «Відгукніться». –
Ч. 20. - 2006 р. - С. 46-47.*

ББК 74.261.8

Вадим ОЛІФІРЕНКО,
*кандидат педагогічних наук, член Національної
Спілки письменників України, заступник голови
обласного донецького товариства “Україна-Світ”*

НАВЧАЛЬНА КНИЖКА З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ПОВОЛЖЯ

Демократизація суспільного устрою у республіках колишнього Радянського Союзу покликала до життя призабуту і притлумлену владою потребу відкриття у східній діаспорі шкіл з українською мовою навчання для тисяч дітей українського походження.

Намітилося кілька шляхів відродження української освіти в діаспорі : відкриття повнотижневих чи суботніх шкіл, впровадження у школах, де вчать діти українців, класів з українською мовою навчання тощо.

Разом з тим, на нашу думку, плідною в освіті українських дітей у східній діаспорі є ідея вивчення на уроках літератури у місцях компактного проживання наших земляків творчості українських письменників, які мали відношення до краю, відобразили його у художніх творах. Такий літературно-красназничий підхід сприятиме пробудженню національної свідомості та історичної пам'яті українського підростаючого покоління у східній діаспорі, не підміняючи, звичайно, здобутків “великої” української літератури Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Коцюбинського та ін.

Як відомо, українські культурні традиції склалися впродовж не одного століття не тільки в Україні, але й далеко за її межами на Зеленому Клину, на Жовтому Клину (Нижній Волзі), на Малиновому Клину (Кубань) і на Північній Слобожанщині та в ін. краях компактного поселення українства. На цих землях успішно розвивалося художнє слово багатьох відомих українських письменників. Їхні імена стали окрасою нашої літератури у XVIII, XIX і XX ст.

Отже вчити дітей на місцевому краєвому художньому(літературному) матеріалі – стара як світ ідея, що була актуалізована у кінці 80-х років минулого століття, як у школах України, так і в школах Росії у вигляді уроків “літератури рідного краю” або “літературного красназства”.

Цю ідею варто розвивати і сьогодні і допомагати українцям східної діаспори у створенні відповідних посібників, підручників і хрестоматій. Тим паче, що для цього існує ряд важливих підстав.

Так, зокрема, під впливом відродження української духовності на Кубані, першою серйозною заявкою на ознайомлення дітей з українським художнім словом стало включення ще на початку 90-х років Кубанським крайовим управлінням освіти до регіональних програм уроків літератури рідного краю. У багатьох школах почалося вивчення творчої спадщини Т.Шевченка, Марка Вовчка, які були пов'язані з

кубанським краєм життям і творчістю. Крім того, певна увага стала приділятися творчості українських письменників-кубанців, зокрема А.Головатому, Я.Кухаренку, В.Мові (Лиманському), В.Півню, Я.Жарку, М.Канівецькому, М.Дикареву, П.Капельгородському, сучасним українським письменникам Кубані.

Саме під впливом ситуації, що склалася на Кубані, було укладено вченими В.Оліфіренком (Україна) і В.Чумаченком (Краснодарський край) посібник-хрестоматію “Козак Мамай” для школярів середніх класів Кубані. Його було видано 1998р. Донецьким Українським Культурологічним центром (*директор В.С.Білецький*).

Враховуючи відсутність на Кубані шкіл з українською мовою навчання, автори розробили такий методичний шлях укладання навчальної книжки: нариси про життєвий і творчий шлях письменників та методичний апарат подаються російською мовою, а тексти художніх творів – українською. При цьому до художніх текстів додаються переклади важких для сприймання слів. Явище це обумовлене двома мовними факторами: уже згадуваним вище – відсутністю у регіоні шкіл з українською мовою навчання, а також тим, що українська мова для основної маси українських дітей стала другою, часто нерідною мовою, російська ж мова є зрозумілою багатьом школярам у зрусифікованому краї.

Сьогодні у школах козацького краю використовується для навчання “Козак Мамай”.

Аналогічний методичний підхід до вивчення творчості українських письменників-земляків міг би бути реалізований і для інших регіонів Росії та й для інших колишніх республік Радянського Союзу, де живуть сьогодні сотні тисяч українців. А “літературна база”, і достатньо різноманітна, для цього існує.

Особливе місце у розвитку української літератури у східній діаспорі займає творчість українських письменників, пов’язаних з Поволжям, чи Жовтим Клином, як ці землі назвали самі українці, що живуть там здавна.

Ця творчість може стати основою навчальної книжки для українських дітей Поволжя, і ми відповідально вважаємо - для

уроки літератури рідного краю та літературного краєзнавства також у російських та інших школах Поволжя.

Заселення Поволжя українцями та їхні культурні досягнення викладено у краєзнавчих працях українця з Поволжя Олександра Завального “Самарские украинцы и русская революция” - Самара: Изд-во “Самарский университет”, 1997; “Украина в моём сердце” - Самара: Изд-во “Самарский университет”, 2000 та ін.

Олександр Завальний сам і в співавторстві зі своїми колегами за останні роки випустив кілька десятків книжок і збірників різних жанрів на українську тематику: **”Украинские этюды. Страницы истории самаро-украинских отношений”**, видана весною 1996 року. Це видання мало особливе значення для письменника, який народився у російському місті Горькому, сина військового журналіста, що став волжанином не тільки за місцем проживання, але і за вихованням. Під час її створення він мов би повертається до своїх українських коренів, до того, що пов’язувало його не тільки з батьками, але з дідами і прапрадідами.

“Українські етюди“ Олександра Завального узагальнили зібраний ним матеріал про самарських українців, про контакти між регіонами України і Самарською областю РФ. Автор розповів про відомих українських вчених, письменників, артистів, громадсько-політичних діячів, пов’язаних з волзьким краєм.

В українських поселеннях на Волзі в часто несприйнятливих умовах тотальної русифікації українського населення зберігається усна народна творчість.

Нещодавно Волгоградський педагогічний університет приступив до систематичного збирання на Поволжі українського усного народного слова. Цей здобуток частково представлений на сайті “Жовтий Клин” за адресою: http://src.seun.ru/ukrvolga/index_ua.html.

Тут можна познайомитись з українськими побутовими піснями, духовними віршами, колядками і прислів’ями українців нижньоволзьких областей.

Історія українсько-російських літературних взаємин знає багато імен українських письменників, які з успіхом виступали українською і російською мовами.

У Поволжі, у слободі Данилівна під Волгоградом, починаються витоки творчості **ДАНИЛА ЛУКИЧА МОРДОВЦЯ** (Мордовцева) (1830-1905). – одного із найвідоміших письменників ХІХ ст., популяризатора і пропагандиста української культури й українського слова в Росії, етнографа й історика. Помер і похований у Ростові на Дону.

Повне зібрання творів Мордовця, видане в 1901-1915 рр., вийшло трьома серіями і нараховує 60 томів. Тільки невелика частина його творів, особливо історична, написані українською мовою. Однак багато творів російською мовою присвячені українській тематиці (“Гайдамаччина”, “Самозванцы и низовая вольница”, “Сагайдачный”, “Царь и гетман”, “Архимандрит-гетман”, “Тымиш”, “Булава и бунчук” та ін.). Твори Д.Мордовця були у свій час надзвичайно популярні в Росії.

Народився Данило Лукич 7 грудня (за старим стилем) 1830 р. в українському селі-слободі Данилівка, розташованому при впадінні річки Ведмедиці в Дон, у декількох верстах від Царицина (тепер Волгоград). Його батько походив від старовинного українського козацького роду. Уся слобода була заселена переселенцями з України, які втікали від пригнічення і визиску. Звідси у Мордовця на все життя любов до рідного слова, героїчних традицій свого народу, його захоплення українською народно-пісенною творчістю: піснями, легендами, переказами та ін.

Після закінчення Петербурзького університету Д.Мордовець у 1854 р. із сім'єю переїхав до Саратова, де познайомився з Миколою Костомаровим, який перебував у Саратові (1847- 1857) в засланні після судового процесу над членами Кирило-Мефодіївського братства. Обидва письменники швидко зішлись. Мордовець став помічником секретаря Саратовського статистичного комітету. Костомаров був секретарем.

У 1859 році М. Костомаров з Д.Мордовцем видали в Саратові “Малоросійський літературний збірник”, який був укладений із творів обох письменників і етнографічних

матеріалів. Тут уперше була зроблена спроба (Д.Мордовцем) перекласти українською мовою повісті М. Гоголя.

МИКОЛА КОСТОМАРОВ народився 4 травня 1817 року у селі Юрасівка Острогозького району Воронізької губернії у родині поміщика. Мати-селянка виховала свого сина-одинака в любові до рідної української пісні, співучої мови. Вчився у Московському пансіоні, потім у Воронежській гімназії. У 1833 році вступив на історико-філологічний факультет Харківського університету, після закінчення якого деякий час знаходився на військовій службі.

У 1844 році захистив магістерську дисертацію “Про історичне значення російської народної поезії”.

Восени 1844 р. Костомаров переїздить до Києва, де спочатку працює на кафедрі російської літератури Київського університету. Він був активним учасником Кирило-Мефодіївського братства, за це у 1847 році був арештований і посаджений до Петропавлівської фортеці, а згодом був висланий до міста Саратова.

У саратівський період М.І.Костомаров створює тритомну монографію “Богдан Хмельницький”, готує матеріали про “смутий час”, про буржуазну революцію у Франції, про Тадеуша Костюшка, пише історико-белетристичні твори: поему “На руїнах Пантикапея” і повість “Син”. Разом з тим М.Костомаров звертається до проблем місцевої історії. Так, ним були організовані збір і обробка народних пісень, казок, легенд. Значна їхня частина була видана у місцевій пресі, а в 1862 році (разом з А.Н.Пасхаловою-Мордовцевою) – в “Літописах російської літератури і давнини”. Вчений займався також обробкою місцевих статистичних даних, вивчав розвиток виробничих сил краю, написав нариси про міста Вольськ і Петровське, досліджував місцеві архіви. Костомаров створив перший науковий нарис історичного розвитку Саратовського краю, починаючи з періоду входження Нижнього Поволжя до складу Російської держави і до 1825 року. У 1859 році він повертається із заслання і працює на посаді ординарного професора Петербурзького університету.

Літературну діяльність Костомаров почав ще в роки юності. Його поетичні твори друкуються в українських виданнях “Сніп”,

“Молодик” і в інших часописах, а також виходять окремими збірниками. Перу Костомарова належать також літературознавчі дослідження.

Знаходячись у Саратові, М.Костомаров створює художні твори в жанрі балади, продовжуючи традиції Харківської романтичної школи.

Поет звертається до героїчної й історичної тем, причому часто слідуючи за шевченківськими мовно-стилістичними традиціями. Тут було створено такі вірші, як “Спить Україна та руїни”, ”Діти слави, діти слави!”, “На добраніч”, “Ластівка”, “Співець Митуса” та ін.

Тут же , в Саратові, Микола Іванович пише дослідження “Бунт Стеньки Разіна”, яке вийшло у світ у 1858 році.

М.І. Костомаров залишив для нащадків 200 наукових праць. Помер 7 (19) квітня 1885 року в Петербурзі, похований на Волковому кладовищі. Не зважаючи на те, що у зрілому віці на Батьківщині практично не бував, всі свої грошові збереження заповів використати на будівництво школи у рідній Юрасівці. Школа стоїть і досі.

Береги Поволжя освячені перебуванням на них **ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА** під час відправки у солдати і повернення із заслання. Ці два перебування Шевченка на Волзі були відтворені у письменницькому слові Кобзаря, в його Щоденнику (“Дневник” друга подорож), який Шевченко вів з часу повернення у серпні 1857 року на човні із солдатського заслання з Ново-Петрівського укріплення до Астрахані і далі до Новгороду на пароплаві. Крім того, слід відзначити, що Шевченко відобразив Поволжя, його мальовничі береги і міську архітектуру на полотні з допомогою пензля.

Повернення Т.Шевченка із заслання почалося у серпні 1857 року і проходило через Царицин, Камишин, Саратов, Волжськ, Хвалинськ, Самару, Симбірськ, Спаський затон, Казань, Чебоксари, Свіяжськ, Зименки, Нижній Новгород.

У Новгороді Т.Шевченко затримався майже на півроку, оскільки йому виїзд у Москву і Петербург було заборонено.

За зиму 1857-58 рр. Шевченко створив багато портретів, малюнків, редагував і переписував ”Велику книгу” своїх віршів

часів заслання, написав нові поетичні твори: “Неофіти”, “Юродивий”, триптих “Доля”, “Муза”, “Слава”.

У Новгороді Тарас Шевченко захоплювався місцевим театром та подружився з провідною актрисою Піуною.

Одержавши дозвіл на проживання у столиці, 8 березня поет залишив Нижній Новгород і через два дні прибув до Москви. Тут він зустрічається з друзями, знайомиться з діячами науки і культури.

З Саратовим був пов’язаний життєвий шлях **ОЛЕКСАНДРА РУСОВА**(1847-1915), видатного земського статиста, етнографа, фольклориста і громадського діяча, чоловіка Софії Русової.

Закінчивши філософський факультет Київського університету, був учителем гімназії в Києві. Брав участь у діяльності південно-західного відділу Географічного товариства. Під час перебування у Празі 1875-76 рр. видав “Кобзар” Т. Шевченка у 2-х томах. Розвивав статистику у Чернігівській губернії ; очолював оціночно-статистичну роботу в Херсонській і Харківській губерніях.

Русов – автор 40 наукових робіт і багатьох статей. З української фольклористики Русов написав розвідку про Остапа Вересая (“Остап Вересай і використувані ним думи і пісні (1874), “Про торбиністів” (1907)) та ін. Він автор роботи про Миколу Лисенка. Помер у Саратові, куди був евакуйований під час першої світової війни російською владою як викладач 1-го Київського Комерційного інституту.

У Поволжі жив і працював видатний український політичний діяч, історик, письменник **Михайло Сергійович Грушевський**. Він жив у столиці Татарстану Казані. На початку Першої світової війни М.Грушевський покинув Львів і переїхав до Києва, де був арештований царськими жандармами як “пропагандист українського сепаратизму і видний діяч “Української національно-демократичної партії”.

3 вересня 1915 року М.С.Грушевський із сім’єю оселився в Казані на вулиці Воскресенській (нині вулиця Кремлівська 15/25), жив там по 9 вересня 1916 року.

Одним із українських письменників, пов’язаних своїм життям з Поволжям, був **КОСТЬ СТЕПАНОВИЧ БУРЕВІЙ** (псевдоніми – Едвард Стріха, Кость Соколовський, Варвара

Жукова, Нахтенборген). Він народився 2 серпня 1888 року у селі Великі Меженки на південній Воронежчині, тепер Розсошанського району. Кость зумів закінчити тільки сільську чотирикласну школу. Наступну освіту засвоював самотужки. Громадсько-політичній діяльності віддав 15 років свого життя. Активно займався революційною діяльністю. За що багато разів був арештований царською владою і засуджений.

З весни до осені 1917 року знаходився у Воронежі, де виконував обов'язки Голови Ради робочих, солдатських і селянських депутатів, члена губкому ПСР, депутата Всеросійських Установчих Зборів, члена бюро есерівської фракції Зборів. Четвертий з'їзд ПСР у грудні 1917 року обирає його членом Центрального комітету партії соціалістів – революціонерів.

Є також свідчення, що він був членом української Центральної Ради. Активно боровся проти більшовицької диктатури, стає одним із керівників повстання селян на Поволжі (1922). В цей час Буревій - член самарського Комітету Установчих Зборів. У боротьбі з імперсько-реставраторським ухилом ПСР Буревій з однодумцями організовує групу “Меншість ПСР”, яка проіснувала до 1922 р.

Діяльність Костя Буревія на Поволжі ще не досліджена істориками і філологами і залишається білою плямою у його життєписі.

Пізніше письменник жив у Москві, заснував видавництво “СІМ” (Село і Місто”) і пов'язану з харківським театром “Березіль” студію, де читав курс історії театру. Друкувався в журналах “Червоний шлях”, “Авангард”, “Політфронт”, “Літературний ярмарок”. К.Буревій боровся за те, щоб уряд Росії взяв на бюджет культурні заклади українців у Москві, як це робив уряд України для росіян.

Особливе місце у творчості Костя Буревія займає його драма “Павло Полуботок”, яку він закінчив у 1938 році. У ній автор звертається до трагічного періоду української історії, який настав після того, як гетьман І.Мазепа почав боротьбу проти колоніальної політики Москви. Гетьман Полуботок також прагнув бачити Україну рівноправною союзницею Москви. Він у присутності Петра I помирає у тюрмі, але не відмовляється від своїх поглядів.

Цей твір був вперше надрукований в Україні у 1991 році в харківському журналі “Березіль”.

Діяльність К.Буревія у ці роки призвела до його розстрілу комуністичним режимом. Засуджений 13-15 грудня виїзною сесією Військової Колегії Верховного Суду СРСР у Києві за звинуваченням “в організації підготовки терористичних актів проти працівників радянської влади”. Під номером 13 там значиться “Буревій К.С”. І далі: “Приговор приведено до виконання”. Це відбулося 15 грудня 1934 року через 15 днів після вбивства С.Кірова. Реабілітований письменник у 1957 році.

Сплеск діяльності українських письменників Поволжя відбувся у 20-30-х роках минулого століття, коли московський комуністичний уряд орієнтувався на відродження культур народів Росії, зокрема української меншини на території Росії та в інших союзних республіках. У 20-х – початку 30-х років на Поволжі розгорнулася українізація народної освіти та закладів культури. На Поволжі були відкриті українські школи, налагоджено випуск україномовної преси, зокрема, в цей час видавалася українська газета “Ленінові заповіді” (м. Саратов, редактор Розумієнко. Вийшло 56 номерів). У газеті друкувалися твори українських авторів, творчість яких у зв’язку з репресіями радянської влади проти українства згорнулася як в Україні, так і республіках СРСР.

Місцевою владою планувалося відкрити в Саратові пролетарсько-колгоспну секцію українських письменників московської організації “СІМ”, якою керував Кость Буревій. Також планувалося відкриття фундаментальної і пересувної української бібліотеки, Будинку української культури.

Досягнення українських письменників 20-30-х років минулого століття ще чекають на своїх дослідників. Як і осмислення їх доробку науковцями Росії й України.

Під час 2-ї світової війни на Поволжі знайшли прихисток евакуйовані із захопленої фашистами України робітники, колгоспники і відомі українські письменники і діячі українського мистецтва, вчені. У 1943 році в Уфі жили 61 академік і член-кореспондент, 55 докторів наук, АН України у Будинку спеціалістів на вулиці Леніна, 2. Зараз там на цьому будинку висять меморіальні дошки, присвячені відомому вченому П.П.Будникову і поету та вченому **П.Тичині**.

Найактивнішу участь у розташуванні родин українських письменників брав поет С.Кудаш, у квартирі якого знайшли прихисток дві родини - письменника П.Панча і директора евакуйованого заводу.

С.Кудаш писав:

*Сходимся, братаемся мы ныне,
Как путники у общего костра;
Башкирия далекой Украине
Здесь стирает руку, как сестра...
Настанет день - и встретимся мы, братья,
Под сенью мира, в ясной тишине,
И вспомним бури воюющие звуки,
Народный гнев и ран народных боль,
И вновь пожмем по-дружески вам руки.*

Урядом Башкирії були вжиті заходи для забезпечення видавничої діяльності наукових закладів АН України. В Уфі, крім книжок, виходили журнали “Вісник Академії наук України”, “Інформаційний бюлетень”, “Українська література” та ін. У 1943 році обсяг публікацій склав 229 др. арк.

Перебування в Уфі українських філологів стимулювало вивчення історії переселення, мови і фольклору українців Башкирії.

Відділ фольклору (керівник - член-кореспондент АН УРСР П.М. Попов) організував сім фольклорних експедицій в українські села Башкирії. У цих заходах брали участь письменники **П.Панч і А.Копиленко**.

Директор Інституту мови і літератури, видатний український поет, академік П.Г.Тичина займався історією башкирської літератури. З допомогою башкирського письменника і вченого А.Нарисова він за короткий термін вивчив башкирську мову, і тори башкирського класика М.Гафурі читав в оригіналі. Уже в січні 1942 р. на сесії Академії наук він виступив з доповіддю про народного поета Башкирії і в тому ж році написав книжку “Патріотизм у творчості М.Гафурі, яка була видрукувана українською, башкирською і російською мовами. Поет С.Кудаш відзначив, що ця книжка “стала для молодих башкирських літературознавців і критиків прекрасним взірцем в галузі літературознавчих досліджень”.

У складі Інституту суспільних наук у той період працювала велика група українських письменників, композиторів, архітекторів, художників.

В Уфі плідно працювали відомі українські поети і прозаїки М.Рильський, В.Сосюра, І.Кочерга, Н. Рибак та ін. Вони створили тут нові значні доробки, що збагатили культуру українського народу і благотворно вплинули на творчість башкирських колег. За час перебування в Уфі українські літератори переклали рідною мовою немало творів башкирських письменників. Були надруковані вірші і поеми С.Кудаша, Б.Бікбая, Р.Нігматі, Г.Амірі. У свою чергу башкирські письменники перекладали рідною мовою твори М.Рильського, П.Тичини, І.Кочерги, О.Корнійчука.

Перебування у Башкирії в роки війни Амадемі наук України, спілок письменників, композиторів, художників, Державного академічного театру опери і балету України залишило яскравий слід у духовному житті республіки, справило значний позитивний вплив на розвиток культури і науки цього краю.

З Поволжям пов'язаний життєвий шлях видатного українського кінодраматурга **ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**. Так, зокрема, головний герой його кіноповісті “Щорс” Микола Щорс був похований під час громадянської війни в Саратові. Сам же письменник бував на Поволжі у роки Другої світової війни, виступав на антифашистських мітингах перед мешканцями краю.

Існує ще один факт єднання українських і російських письменників: 1980 року був виданий спільний збірник полтавських і куйбишевських письменників “Крізь роки і відстані” (“Сквозь годы и расстояния”), який став свідченням спільних інтересів письменників України і Поволжя.

Зараз на Волзі пишуть свої твори такі українські письменники, як відомий на Поволжі поет-байкар, інженер-хімік з Тольятті, народжений у місті Охтирка Сумської області в Україні Григорій Михайлович Яковенко, який став на початку 90-х років засновником українського земляцтва “Дніпро”, він також став першим редактором відродженої у Поволжі української газети “Думка”.

Літературний доробок Яковенка складають сатиричний цикл віршів-памфлетів “Моя шевченкіана”. У 1997 році вийшов друком у Петербурзі його перший збірник віршів “Тнів і сміх”, в

якому він зібрав частину своїх гуморесок у двох циклах – фрагменти гумористичних ілюстрацій до життєпису Тараса Шевченка і сатирично осмислив російський шовінізм у своєму збірнику “Російський характер”. Головною справою свого життя Яковенко вважає роботу над анекдотичною легендою “Козак Мамай серед монархів” (цей віршовий твір – книжка обсягом 172 стор. (20,4 умовних друкованих аркуші), над якою поет працює кілька десятиліть. Цей твір був надрукований до 135-річчя товариства “Просвіта” у м. Рівному і в тому ж році був поставлений на сцені Рівненського українського музично-драматичного театру.

Легенда “Козак Мамай серед монархів”- плід авторського бачення одного з найпопулярніших героїв української усної народної творчості і народних малярів. У цій дотепно написаній віршовій повісті зроблена спроба оживити мовчазного героя, що завмер на численній кількості народних картин XVII-XVIII століть, які малювали на дверях, стінах хат, скринях, люльках, шафах, полотні та ін. Це – анекдотична легенда про козака Мамаю, про крах і моральне падіння заведених ним у безвихідь монахів і гетьманів типу тетерь, брюховецьких і самойловичів, про яких Великий Кобзар сказав:

*Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття – ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани....*

Працюючи над цією анекдотичною легендою, Григорій Якович відповідно до своїх уявлень прагнув у слові відтворити образ українського Уленшпігеля, Робін Гуда, Ходжи Насереддина або, скажімо, Хитрого Петра, тобто образи, яким, на відміну від святих і канонізованих героїв, завжди притаманні людські недоліки. Хоча “Козак Мамай” є оповіддю про середньовічних монархів, автор повісті нагадує сучасним президентам: якщо вони будуть зловживати владою, їх чекає така ж ганебна доля, як царя, персидського шаха або татарського хана.

Мамай у нього – живий, що мандрує світами і закликає усіх нечестивців до порядку.

На думку деяких філологів, “Козак Мамай” Г.Яковенка може виявитись значним явищем в українській літературі діаспори. Цей твір уже назвали новою Енеїдою (у порівнянні з

першим твором живою українською мовою “Енеїда” І. Котляревського).

У Волгограді пишуть літературні твори поет з питомим козачим прізвиськом Олег Дерипаска, і Раїса Яківна Линькова із села Красний Яр під Волгоградом. З творчістю цих поетів можна познайомитись на сайті “Місто над Волгою”-“Город над Волгой” за адресою:

<http://www.ukrautonomy; narod.ru/ukrainian.txt>.

Свого часу стали відомими казкарями на весь Радянський Союз брати Бондаренки Володимир і Веніамін. Вони із українського села Преображенка Безенчуцького району Самарської області. Брати написали 16 книжок, які вийшли у Москві, Ульяновську і Самарі. Їхні казки видавалися, друкувалися на сторінках дитячих журналів “Мурзилка”, “Весёлые картинки”, “Пионер”, а також у журналах для дорослих “Нева” й “Огонёк”. За казками братів Бондаренків знято 15 мультфільмів, твори письменників перекладались болгарською, німецькою, узбецькою й українською мовами. У змістові казок Бондаренків відбився фольклор українського населення села Преображенки, де брати виростили.

Брати є авторами багатьох віршів, деякі з них покладені на музику. Перу Володимира Бондаренка належить роман “Передгроззя” і збірник повістей “Дикого поля ягоди”.

Казки братів Бондаренків можна прочитати в Інтернеті за адресою:

http://ww.fictionbook.ru/author/bondarenko_vladimir_nikiforovich/skazki_cherepahi_kiri_bum/

Висвітлений у цій статті літературно-красназничий матеріал має безпосереднє відношення до викладання літератури як у школах Ураїни, так і Росії, особливо у Поволжі. Розуміння зв’язку російської й української літератур на землях Поволжя у XIX-XX століттях розкриватиме як українцям, так і росіянам й іншим представикам народів волзької землі духовне багатство рідного краю, значущість спілкування культур різних народів – українців, росіян, татар, башкирів та ін.

Для українців є важливим усвідомлювати, що вони не зайді на цих землях, а мають глибокі культурні корені.

Для шкіл Поволжя значущість російсько-українських зв’язків можуть бути реалізовані на уроках літературного

краєзнавства чи літератури рідного краю, що обумовлюються вимогами регіонального компоненту навчання.

У школах України поволзька тематика може бути реалізована як додатковий матеріал до вивчення творчості таких видатних українських письменників, як В.Сосюра, П.Тичина, О.Довженко, І.Кочерга та ін. Цей матеріал може бути корисним і для уроків позакласного читання.

Крім окремих уроків, можливі й факультативні заняття як у школах Росії, так і України.

Разом з тим необхідно визнати, що без спеціального посібника-хрестоматії, укладеного з нарисів про життєвий і творчий шлях українських письменників і відібраних для вивчення їхніх творів повноцінне вивчення традицій українського літературного процесу на Поволжі не може бути реалізованим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сергійчук В. «Українізація» Росії». - К.: Українська видавнича спілка, 2000. - С.217.

2. Тут використано матеріали сайтів “Кобза” / <http://kobza.com.ua/index.php>; /<http://kobza.com.ua/index.php>.

ББК 74.261.8

***Вадим ОЛІФІРЕНКО,**
кандидат педагогічних наук, член Національної
Спілки письменників України, заступник голови
обласного донецького товариства “Україна-Світ”*

НАВЧАЛЬНА КНИЖКА З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДАЛЕКОГО СХОДУ

Навіть на далеких від України землях Зеленого Клину (Благовіщенськ, Владивосток, Приморський край, Хабаровськ та ін.) існували й існують українські громади, а разом з ними і літературне життя. “Нашого цвіту по всьому світу” – і це, справді так. Мабуть, немає такої країни в світі, де не було б українців. Цікавою і почасти трагічною є історія заселення українцями Далекого Сходу: Приамур’я, Камчатки, тих країв, які традиційно українці називали клином - Зеленим Клином.

Перші спроби опанування Зеленого Клину припадають на першу половину XVII століття. У середині XIX століття починається друга експансія Росії, пов'язана з конкретною подією - відправленням у березні 1883 року з Одеси двох пароплавів з першою партією переселенців, яких налічувалося понад півтори тисячі осіб. Протягом наступних років через Константинополь, Сінгапур та Нагасакі здебільшого за казенний а також і свій кошт на Далекий Схід перебралися десятки тисяч українців, яких приваблювала в першу чергу вільна земля. Найчастіше на кожну родину виділялося по 100 десятин, а хто хотів більше - міг придбати за невелику плату. Перші переселенці, які отримували пільги від царського уряду за освоєння нових земель в Уссурійсько-Ханківській низовині, були переважно з Лівобережної України (Чернігівщина, Полтавщина). Згодом до них приєдналися мешканці Катеринославщини і Херсонщини.

Найбільші міста Далекого Сходу: Хабаровськ, Владивосток, Комсомольськ, Уссурійськ. Загальне господарське значення (включно з експортом) мають видобуток золота і кольорових металів, рибна, лісова промисловість, ловецтво, суднобудування і морський транспорт, з продуктів сільського господарства - соя.

Українці міцно дотримувалися традицій не лише в матеріальній сфері, але з і в духовній, навіть у топоніміці, про що свідчать численні назви сіл, з яких постає далекосхідна географія України: Чернігівка, Полтавка, Київка, Чугуївка, Зіньківка, Ромни, Тараша, Звенигородка, Васильківка, Прилуки, Хорол, Кролевець, Ніжино, Пирятино, Богуславка, Біла Церква, Харківка, Рокитне, Попельня, Тавричанка, Хмельницьке і навіть Хрещатик.

Українське суспільне життя проявилось досить рано, хоч іще вкрай слабо, бо своєї національної інтелігенції українство не мало. Переселялися переважно селяни, здебільшого неграмотні, а інтелігенція, потрапляючи на службу в російські установи, швидко русифікувалася і втрачала рідну мову. Через цензурні умови, введені Емським указом 1876 р., який забороняв саме існування української мови, була відсутня і національна преса. Отож, єдиною можливою тоді формою вияву українського національного життя залишався театр, оскільки на сцені могло,

до певної міри, звучати українське слово, а кращі драматичні твори української літератури ставали відомі широкому загалу.

Тому на Далекому Сході українське слово бриніло тільки зі сцени; початок цьому поклав приїзд 1897 р. сюди першої театральної трупи під керівництвом Перовського. Пізніше приїздили й більші театральні гурти, наприклад, велика трупа Костя Мирославського. Пізніше гурток поповнився місцевими аматорами і розпався на кілька гуртків-спілок. Ці гуртки об'єднували глядачів у громаду й активізували громадське мислення...

Українські артисти й рідне слово нагадували переселенцям про далеку батьківщину. Вистави пробуджували національну свідомість і мали величезний успіх. Вони йшли по всіх містах Далекого Сходу, від Порт-Артура й Владивостока до Благовещеньська, Хабаровська і менших міст.

Бурхливе ХХ століття, доленосні революційні події в Україні на початку минулого століття сколихнули українську свідомість наших земляків на Далекому Сході.

7 січня 1918 р. у Хабаровську відбувся II з'їзд, на який прибуло багато селян. Селяни, які мали погані земельні наділи, підняли питання про повернення в Україну. Для зв'язку з Україною й захисту інтересів місцевих селян, що бажали повернутися, з'їзд ухвалив послати своїх делегатів до Києва. Обрали й новий Тимчасовий комітет.

12 квітня 1918 р. у Хабаровську під проводом голови владивостоцької "Просвіти" Юрія Глушка-Мови відбувся III Далекосхідний український з'їзд. У ньому взяли участь близько 80 делегатів, з яких до 50 осіб були селяни, а решта – міська інтелігенція і залізничники. Українські селяни різко виступили проти руйнівного господарювання радянської влади на Далекому Сході. З'їзд вирішив звернутися до українського уряду в Києві, щоб він вимагав від російського уряду визнати Зелений Клин частиною України на основі самовизначення народу, що чисельно (80% всього населення) тут переважає.

Так, зокрема Маньчжурська окружна рада підтримувала тісні зв'язки з Києвом і після III З'їзду вирішила послати до українського уряду свою делегацію. Делегація прибула до Києва наприкінці травня 1918 р. Після приїзду делегати передали від

імені Маньчжурської окружної ради до Міністерства закордонних справ України таку петицію:

1. Вимагати від російського уряду визнати далекосхідний Зелений Клин частиною України.

2. негайно відкликати з Зеленого Клину всі озброєні російські частини і передати наявну зброю українським властям.

3. Призначити українського старосту на весь край, долучаючи сюди й смугу відчуження Маньчжурської залізниці.

4. Призначити військового начальника краю, за винятком Маньчжурії.

5. Призначити начальника Заамурської округи, який там був і раніше.

6. Тимчасово залишити всі власті, які там були до більшовиків, до особливого розпорядження українського уряду.

7. Утворити при міністерстві в Києві спеціальний відділ у справах Зеленого Клину.

8. Дозволити мати своє власне військо.

9. До Харбіну, як міжнародного міста, призначити українського консула ....

За даними перепису 1926 в Зеленому Клині мешкали 303 тисячі українців (із 315 тис. усіх українців Далекого Сходу), або 24,5% усього далекосхідного населення. В період існування СРСР українське населення регіону зазнало масової русифікації.

За останнім переписом, на Далекому Сході нині офіційно мешкає понад півмільйона вихідців з України. А неофіційно ця цифра набагато більша. Як пише ТІА “Острови”, українці та китайці, які ділять в списку національностей 3 і 4 місця, мігрують на територію РФ найбільшими темпами - по 100 тисяч осіб на рік, і більшість з них стає громадянами іншої країни.

Як живуть наші далекі земляки на Зеленому Клину сьогодні? Що їх хвилює, як вони зберігають свою національну ідентичність?

На це питання досить компетентно і переконливо дає відповідь матеріал, зібраний під час подорожей 2002-2005 рр. делегацією УВКР (Українська Всесвітня Координаційна Рада), очоленою головою УВКР, відомим громадським і політичним діячем Михайлом Горинем. Членами делегації зафіксовано ряд

сумних і трагічних фактів духовного життя українців на Далекому Сході. Ось деякі з них:

“..загалом самосвідомість та активність українців Далекого Сходу (за винятком колишніх репресованих) низька, українською мовою володіють одиниці, молоді в організаціях майже немає. Українці, які в четвертому чи п'ятому поколінні живуть в цих краях, добре інтегровані в російське суспільство, але уявлення не мають про сучасну Україну. А якщо й мають, то сформоване російськими ЗМІ та представниками влади, які досі мислять категоріями СРСР і не хочуть визнавати суверенної України, говорять про її незалежність як про тимчасове явище, знову згадують слов'янське братство. Як сказав на “круглому столі” в Хабаровську юрист Андрій Кобець, предки якого майже сто років мешкають на Далекому Сході в містечку Переяславка, російські ЗМІ розповідають про Україну, як про країну катастроф: то літак збили, то діти голодують у дитячому будинку. А про інше - повний вакуум. Така однобока інформація і сприяла тому, що абсолютна більшість росіян і значна кількість українців Україну уявляють країною негарздів, сала і гопака.

Треба додати, що до Зеленого Клину тягнуться також українські **літературні зв'язки**. Достатньо згадати далекосхідні описи відомого есперантиста й українського письменника Василя Ярошенка, кілька десятків його оповідань і новел, написаних в Японії, Китаї та в інших східних країнах, де письменнику довелося подорожувати і жити. В оповіданнях письменника зустрічаються описи Владивостока і прилеглих до нього земель.

Відомі в літературі кілька творів В.Потапенка і Д.Мордовця про переселення тисяч українців у кінці XIX і поч. XX ст. на Далекий схід, їхній побут на нових землях.

Пригадується і творчість відомого українського письменника М.П.Трублаїні, який відвідав цей край у першій пол. XX ст.

Не слід забувати також, що видатний український письменник Іван Багряний відтворив картини та образи українських людей цього далекосхідного краю у своїх романах “Тигролови” та “Сад Гетсиманський”.

Як відомо, письменник, як втікач з радянських концтаборів, переховувався серед українських переселенців в Учанському і

Буреїмському районах Приморського краю. А в Хабаровську він написав вірш, присвячений рідній мові, в якій він знаходив підтримку і розраду у своїх трагічних поневіряннях.

Рідна мова

*Мово рідна!
Колискова
материнська ніжна мово!
Мово сили й простоти, –
Гей, яка ж прекрасна Ти!*

*Перше слово – крик любови,
Сміх і радість немовляти –
неповторне слово “Мати” –
Про життя найперше слово...*

*Друге слово – гімн величній,
Грім звитяг і клекіт орлій, –
Звук “Вітчизни” неповторний
І простий і предковічний...*

*Ну, а третє слово – “Мила” –
Буря крові, пісня рвійна
І така, як пах любистку,
І така, як мрійка мрійна...*

*Перейшов усі світи я,
Є прекрасних мов багато,
Але першою, як Мати,
Серед мов одна лиш ти є.*

*Ти велична і проста.
Ти стара і вічно нова.
Ти могутня, рідна мово!
Мова – пісня колискова.
Мова – матері уста.*

Хабаровськ, 1937.

Врешті художні здобутки наших сучасників письменників Олега Орача (“За білим перевалом”, Донецьк, 1969) та Михайла

Шевченка (поетичний цикл “Зелений Клин, “Вітчизна”, 1990, №7) ще раз засвідчили невмирущість українського життя у далекосхідній діаспорі, а також необхідність осмислення його новими поколіннями українців.

В Україні, в Бердянську, живе дитячий письменник Володимир Шаповалов родом з Далекого Сходу. У його багатьох оповіданнях Уссурійський край постає як образ далекого дитинства, де жив він, маленький хлопчик, його батько, який не відцурався рідної української мови в російськомовному оточенні, а також розбурхане море тайги: дивного казкового світу зі своїми звичаями і законами високого рівня моральності, як серед людей, так і природи.

І ще одне - про українські літературні традиції на Далекому Сході. Респектабельний літературно-художній та аналітичний хабаровський журнал “Екумена” очолює наш земляк з Макіївки Олександр Лозиков. На сторінках часопису ведеться розділ “Амурська хвиля”, де друкуються твори наших донецьких письменників, нещодавно там виступили Леонід Талалай, Іван Дзюба, Василь Марсюк, Вадим Оліфіренко, Павло Куц , Юрій Доценко, Іван Білий, Олег Зав’язкін та інші українські письменники-донецчани.

О.Лозиков досліджує творчість українських письменників, які народилися на Зеленому Клину, або пов’язали з ним своє життя. Він збирається видавати український громадсько-політичний і художній журнал для українців Далекого Сходу, планує висвітлювати в журналі події в рідному краї, в Україні і українське життя на Далекому Сході і літературний процес у великій українській літературі і в українському літературному русі на Далекому сході. Назва цього журналу “Далекосхідна хвиля”.

Крім того, Олександр Лозиков перекладає на українську мову твори нанайських письменників, зокрема Георгія Бельди.

Нарешті, слід згадати ще один з напрямків української духовності, яка активно проявляється на землях Амуру – усну народну творчість, привезену і розвинену українськими поселенцями. Уснопоетичне слово живе понад Амуром і Тихим океаном і про це свідчить видання “Народні пісні українців Зеленого Клину в записках Василя Сокола” (Львів, 1990 р).

Отже, сьогодні існують в українства вагомі культурно-літературні надбання, які вже пора б спрямувати на відродження української духовності серед українських дітей в далеких східних поселеннях. А прецедент такій практиці вже створено – це посібники-хрестоматії “Козак Мамай” та “Слобожанська хвиля”. Хто наслідує цей приклад? Українські діти давно чекають на таку книжку як на Далекому Сході, так і в Україні.

ББК 74.261.8

Валентина СОБОЛЬ,
*доктор філологічних наук,
професор Варшавського університету*

ІЗ ДОСВІДУ НАПИСАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПІДРУЧНИКІВ У ПОЛЬЩІ

У Польщі працюють 5 шкільних комплексів: найбільш знані - Білий Бір, Бартошиці, Лігниця. Українську мову, яка є рідною для учнів, в них вивчають 893 учні. Крім того, в 103 місцевостях Польщі функціонують пункти навчання української мови, що охопили властиво цього року 2083 учнів. Таким чином, у школах та спеціальних осередках рідну мову вивчають 2976 учнів [1]. Але подана вище інфорація буде неповною без таких даних: працюють ще 7 шкіл, в яких майже 200 учнів мають уроки регіональної – лемківської мови. Водночас існує й така проблема: за твердженням Марка Сирника, від 30 до 40 відсотків українських дітей у Польщі не вивчають своєї мови в організованій формі власне через відсутність такої можливості. І хоча у вищій школі відсоток тих українців, які не вивчають рідної мови, значно більший, але водночас зросла кількість вищих навчальних закладів на території Польщі, в яких функціонує напрямок україністики (окрім кафедр у Ягеллонському, Варшавському та Люблінському університетах, україністичні осередки є в Щеціні, Перемишлі, Катовіце, Познані).

Основною проблемою шкіл з українською мовою навчання та додатковим предметом “українська мова” є досить незначна

кількість дітей. Як наслідок, дослідники цієї проблеми констатують недостатнє їх фінансування. “Алгоритм, за яким ті кошти нараховуються, - відзначає М.Сирник, - (т. зв. “шкільна вага”), інший для загальних шкіл, інший для художніх, ще інший для спеціальних закладів, інший теж для шкіл національних меншин... Художні, спеціальні чи нацменшинні заклади самі собою дорожчі, бо зараховують своїх учнів лише до певної (а не загальної) категорії.”

Від 2005 року діє нова програма Міністерства освіти Польщі з вивчення мови, літератури, культури національних меншин. Згідно з цією програмою й було написано підручник з історії української літератури IX-XVIII ст. “До джерел” – для I класу загальноосвітнього ліцею з українською мовою навчання, рекомендований міністерством освіти Польщі.

Концепція підручника “До джерел” (Історія української літератури IX-XVIII ст.) ґрунтується на базі документу *Informator maturalny od 2005 roku z języka ukraińskiego jako język mniejszości narodowej*. Зразком послужили (певною мірою) серійні видання “Barwy epok” (підручник та порадики для вчителя), а також новочасні напрацювання в методиці викладання давньої української літератури в середній та вищій школі в Україні. Завданням автора було створення такого підручника, який би не лише інформував, а й полегшував самостійне осмислення учнями поставлених проблем. Зважаючи на незначну кількість годин, призначених на вивчення давньої української літератури, пропонуємо ряд давньоукраїнських творів, котрі визначають дух певної доби, на самостійне опрацювання та осмислення в контексті архітворів світової літератури, культури.

Стародавня українська література – то самобутня сторінка української і світової духовної скарбниці. Доцільним методом її вивчення бачиться міжпредметна інтеграція. Окремі теми можуть бути поглиблені через інтернет. Але головна роль відводиться учителю з його вмінням переконати своїх учнів у стратегічній значимості предмета вивчення – курсу літератури найдавнішого періоду, замовчувальне ставлення до котрого за часів тоталітарного режиму було напряму залежне від політики денационалізації. Сигнал тривоги лунає і сьогодні, бо існує загроза прогресуючої денационалізації. На жаль, не втратили своєї

актуальності слова Ю.Липи, котрий на початку минулого століття у своїй праці *“Бій за українську літературу”* з гіркотою зауважував: “Донедавна боролися навіть із самою назвою “Україна”, тепер борються з найменшим виявом української гордості” [2].

Юрій Липа наголошував, що велика нація, якою він вважав українців, не має права на брак “внутрішньої ієрархії почувань, **на брак органічного зв’язку з джерелами духовної сили”** [3] (підкреслено нами. - В.С.). Такими джерелами духовної сили були і залишаються вершинні твори давньоукраїнської доби.

Українські програми по-різному підходять до періодизації курсу. У трьох діючих сьогодні варіантах програми загальноосвітньої школи з української літератури (1995) різняться навіть назви періодів давністики. Так, у **програмі Міністерства освіти** та Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України вживаються два терміни:

- 1) X-XII ст. - “давньоруська література”;
- 2) XIII-XVIII ст. - давня українська література.

Програма Інституту літератури ім. Шевченка подає три терміни:

- 1) До нашої ери – IX ст. – “початки художньої творчості”;
- 2) IX-XIII ст – “давня українська література”;
- 3) XIV - XVIII ст.- “стара українська література”.

Програма Київського Національного університету ім. Т.Шевченка пропонує один термін “давня українська література” (від дохристиянських часів до XVIII ст. включно). Вважаємо такий підхід найбільш вдалим. Водночас для зручності можна умовно виділити два підперіоди, як то робить автор посібника *“Давня українська література в школі”* [4] Б.Степанишин: він пропонує виокремити два історико-літературні періоди:

- 1) від дохристиянських часів – до кінця XIII ст. – “прадавня українська література” або література Княжої доби;
- 2) XIV - XVIII ст. – “давня українська література”. Така умовна періодизація бачиться можливою і легкою для запам’ятовування учнями.

І сьогодні ще можна зустрітися із запереченнями щодо того, щоб вважати початком історико-літературного процесу

нашого народу доісторичні часи і навіть I тисячоліття нашої ери. Але звернімося до концепції Михайла Грушевського, який початком державного життя України вважав VII-VIII століття. Вчений не зазначає точну дату початку нашого письменства, але наголошує, що його концептуальна засада дає підстави “починати історію української словесності – літератури з її праоснови - фольклору” [5].

“Теперішнє українське письменство – продукт народної творчості за ціле тисячоліття нашої історії” [6].

Афористичне висловлювання Адама Міцкевича про те, що “українські простори є столицею ліричної пісні Європи” можуть стати для викладача тим “золотим ключиком”, який приведе до відкриття загадкових світів – пісенних, казкових, легендарних. Є глибокий сенс у тому, щоб сприймати їх не як додаток до літератури, а як повноправну її, літератури, частину. Мають рацію ті дослідники, а особливо ж вчителі-методисти, котрі вважають, що фольклор мав би бути окремим предметом у школі, як то, приміром, маємо у вузі.

У світлі вищесказаного логічним бачиться той момент, що і в Матуральному інформаторі від 2005 року з української мови, яка вивчається як мова національної меншини [7], і в Хрестоматії з української літератури IX-XIX століть Богдана Гука [8] відводиться певне місце творам народнопоетичної творчості. Водночас залишається неспростовним і той прикрий факт, що на вивчення саме давньоукраїнської літератури відводиться дуже обмежена кількість годин. На цю обставину нарікають як науковці, так і викладачі-практики в Україні. Так, Борис Степанишин справедливо зауважує, що на 200 років нової літератури (1798-1998) припадає понад 40 монографічних тем (Котляревський, Квітка-Основ'яненко, Шевченко, Франко, Леся Українка, Максим Рильський та ін.), а на тисячоліття прадавньої і давньої української літератури – всього три (“Слово о полку Ігоревім”, Іван Вишенський, Григорій Сковорода). Така прикра диспропорція дійсно зводить тисячоліття нашого письменства майже до загального історико-літературного огляду. Тому в підручнику “До джерел” була здійснена спроба подати бодай окремі теми повніше (у виділеній кольором частині “Розширений рівень” та запропонованому нами додатковому розділі “Для

допитливих”). Було враховано також польський контекст: так, “Повість временних літ” на польську мову переклав Франтішек Селіцький, а “Слово о полку Ігоревім” – Юліан Тувім. Існує й суто філологічний переклад цієї пам’ятки, який здійснили Антоніна Обрембська-Яблонська та Зімовіт Федецький. За порадою акад. Д.С.Наливайка шукаю можливості для перевидання підручника (розширеної та доповненої версії) в Україні. А праця над підручником для 2 класу ліцеїв (орієнтовна назва “Іскра Прометея”) чіткіше прокреслила проблеми і перспективи в царині створення підручників для ліцеїв у Польщі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сирник М. Українська освіта в Польщі // Наше слово. – Вашава. - 9 липня 2006 року.
2. Липа Ю. Бій за українську літературу. – Варшава, 1935. – С. 147.
3. Липа Ю. Бій за українську літературу – Варшава, 1935. – С. 3.
4. Степанишин Б. Давня українська література в школі. – Київ, 2000. – С.8.
5. Грушевський М. Історія української літератури. – Київ, 1993. – Т.1.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. – Київ, 1995. – С. 70.
7. Informator maturalny od 2005 roku z języka ukraińskiego nauczanego jako język mniejszości narodowej. – Warszawa, 2003.
8. Гук Б. Хрестоматія. Українська література ІХ-ХІХ століть. Для першого класу загальноосвітнього ліцею. – Варшава, 2002.

ББК 74.261.4

*Володимир ФЕДЧИК,
старший викладач Донецького державного
університету управління*

ВИМОГИ ДО НАУКОВОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

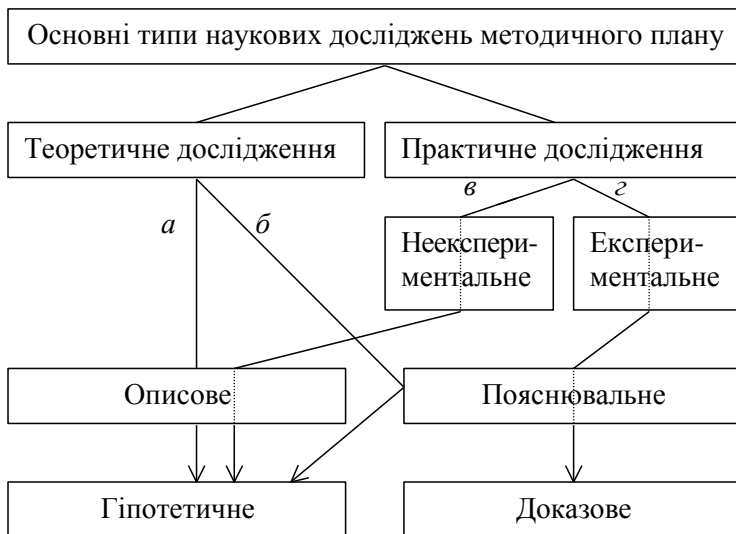
Майже всі дослідження, спрямовані на вдосконалення методики викладання української мови як іноземної, містять експеримент. Експеримент має складну структуру: гіпотеза → формулювання предмета експериментального дослідження →

розробка програми експериментального дослідження → розробка методики (вибір методичної схеми, визначення тривалості) і розробка плану створення експериментальних ситуацій (вибір об'єктів, визначення послідовності процедур) → реалізація програми (створення експериментальної ситуації, спостереження і контроль) → аналіз результатів (отримання сумарного результату, факторний аналіз результату, оцінювання реального і пізнавального результатів). Отже, в дослідженнях з методики викладання української мови як іноземної формулюються та в експериментальному навчанні перевіряються ті або інші припущення-гіпотези, робляться висновки, які далі кладуться в основу практичних рекомендацій. Чи завжди запропоновані гіпотези науково коректні, проведені експерименти доказові, а висновки і рекомендації, зроблені на їхній основі, надійні? Нам здається, що на це запитання ми не можемо поки що дати позитивної відповіді.

Експеримент – це найскладніший з усіх видів наукових досліджень, найтрудомісткіший, але водночас найкорисніший і найточніший. На шляху здійснення експерименту трапляється багато проблем і труднощів, які доводиться долати. Але без нього в методиці обійтися неможливо, оскільки в ретельно продуманому і коректно проведеному експерименті – і тільки в ньому – можна одержати практично найкорисніші, науково найдоказовіші результати.

Завдання цієї статті – не аналізувати помилки, допущені у вже проведених експериментальних дослідженнях, а, узагальнивши їх, розглянути основні вимоги, що пред'являються до науково-практичного експерименту, способи подолання труднощів, які виникають під час підготовки і проведення експерименту. Почнемо із найзагальнішого визначення експериментального методу. Експеримент – це особливий вид дослідження, спрямованого на перевірку наукових гіпотез – припущень імовірнісного характеру, які потребують доведення. Без гіпотез немає експерименту, як немає його і без доведення, що відповідає вимогам логіки наукового мислення. Експеримент передбачає таку організацію дослідження, яка забезпечує валідність і надійність одержуваних висновків. На рис.1

схематично зображені основні типи і види наукових досліджень у галузі методики викладання української мови як іноземної, показане місце, яке займає серед них експеримент.

Рис 1. Основні типи наукових досліджень методичного плану.

З рисунка видно, що існує два основних типи наукових досліджень методичного плану: теоретичні і практичні. Останні, у свою чергу, розподіляються на чотири види, зображені на рис. 1 системою блоків, з'єднаних стрілками: а) теоретичні, описово-гіпотетичні; б) теоретичні, пояснювально-гіпотетичні; в) практичні, неекспериментальні, описово-гіпотетичні; г) практичні, експериментальні, пояснювально-доказові. З усіх чотирьох названих видів досліджень тільки експеримент дозволяє остаточно відповісти на важливі для практичної методики питання «як?» і «чому?». Всі інші дослідження дають на них лише здогадні відповіді, що потребують додаткової перевірки. Таку властивість експеримент має тому, що в ньому дослідник

може систематично і цілеспрямовано змінювати умови і точно фіксувати те, що в результаті цього відбувається.

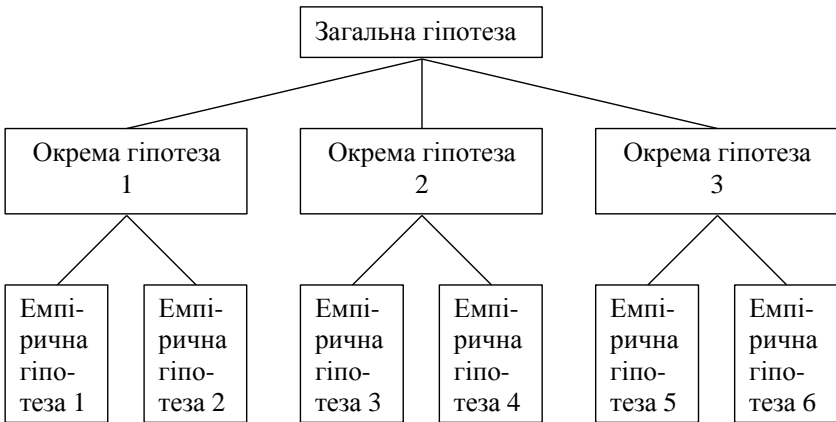
Під час підготовки, організації і проведення експерименту особлива увага повинна бути звернена на гіпотези, точність визначення належних до них понять, логіку доведення і побудови експерименту. Яким вимогам усе це повинне відповідати, щоб можна було одержати достовірні результати? Які типові помилки, що знижують цінність експерименту, зустрічаються тут?

Розроблення і формулювання гіпотез. Наукова гіпотеза завжди виходить за межі простої реєстрації фактів, служить їх поясненню і прогнозуванню. Гіпотеза утворює якусь думку і вважається нетривіальною, якщо протилежне їй за змістом судження до експериментальної перевірки настільки ж правдоподібне, як і сама гіпотеза. Вимоги, що утворюють умови наукової спроможності гіпотези, такі: 1) гіпотеза повинна пояснювати все коло явищ, включених до обсягу і змісту належних до неї понять; 2) вона повинна бути принципово перевірюваною, тобто довідною експериментальною; 3) формулювання гіпотези повинне бути максимально простим, не містити в собі невизначених або неоднозначно трактованих термінів.

Точне формулювання гіпотез - найважливіша фаза наукового дослідження. Помилка в гіпотезі може звести нанівець результати всього експерименту. У ретельно продуманому експерименті звичайно є не одна, а декілька супідрядних гіпотез, що утворюють ієрархічно побудовану систему (рис.2).

Верхній щабель в ієрархії займає загальна гіпотеза, що безпосередньо впливає з теорії і містить нове теоретичне твердження, сформульоване в узагальненому вигляді. За загальною гіпотезою йдуть окремі, що розкривають її зміст. З окремих гіпотез, у свою чергу, впливають емпіричні, тобто безпосередньо в досвіді перевірені наслідки. В експерименті повинні бути присутні гіпотези всіх трьох зазначених рівнів, і їх наявність – одна з ознак коректно проведеного експерименту. Особливо важливо, щоб обсяг і зміст понять, використаних у формулюваннях емпіричних гіпотез-наслідків, відповідали

аргументам, які дослідник має намір одержати і застосувати для доведення запропонованих гіпотез.

Рис.2. Ієрархічно побудована система супідрядних гіпотез.

Мова, якою формулюються гіпотези, повинна бути конкретною, стислою і ясною. Якщо дослідник змушений користуватися багатозначними термінами, поняттями повсякденної мови або новими, то він повинний перекласти їх мовою науки, визначити відповідно до вимог логіки через уже відомі, однозначні і точні поняття.

Визначення понять. Поняття – це сукупність суджень, ядром якої є думки про найзагальніші й у сукупності найістотніші ознаки означуваного об'єкта. Воно не зводиться до дефініції, тобто до стислої вказівки тільки істотних ознак. Визначення поняття являє собою логічну операцію, за допомогою якої оцінюються обсяг і зміст поняття. Уміння точно визначити поняття є одним із найскладніших, має величезне значення для долі експериментатора.

Вивчивши сотні і тисячі правильних визначень, логіка встановила прийоми визначення поняття, що дозволяють розкривати його істотні ознаки, не вдаючися до перерахування їх усіх. Основним із таких прийомів є визначення поняття через найближчий рід і виду видмінність. Це означає, що для кожного

поняття, яке підлягає визначенню, насамперед треба знайти ширше – родове. Але відшукування роду – це тільки початок визначення. До кожного роду входить декілька видів. Для того щоб з'ясувати зміст певного виду, що відповідає означуваному поняттю, необхідно знайти ту істотну ознаку, яка відрізняє цей вид від усіх інших, що входять до зазначеного роду.

В експериментах часто застосовуються так звані операційні визначення. Вони полягають у понятійному виділенні тих або інших об'єктів через опис специфічних для них оцінних або вимірювальних процедур.

Існує шість основних вимог визначення поняття, включаючи головне, назване вище: 1. Всяке поняття повинне бути визначене (якщо воно не операціональне) через найближчий рід і видову відмінність. 2. Визначення повинне бути розмірним, тобто обсяги означуваного і означального поняття повинні бути однакові. 3. Видовою відмінністю є ознака або група ознак, властивих тільки певному поняттю і відсутніх в інших поняттях, що належать до того ж роду. 4. Визначення не повинне містити логічного кола, тобто означуване поняття не може визначатися за допомогою такого поняття, що саме стає ясным тільки через означуване поняття. 5. Визначення не може бути тільки негативним. 6. Воно не повинне містити в собі логічної суперечності.

Нечіткість у визначенні понять, використовуваних в експерименті, зазвичай дуже утруднює, а іноді робить просто неможливим практичне використання його результатів. До речі, розпливчастість ознак – одна з основних помилок у визначенні понять, які знижують наукову і практичну цінність експерименту. Іншими типовими помилками є такі: неповне ділення обсягу понять, занадто велике ділення, перехресне ділення і стрибок у діленні. Неповне ділення обсягу поняття – це таке явище, коли при перерахуванні видових ознак деякі з них пропускаються. Занадто велике ділення полягає в тому, що в обсяг подільного поняття вводяться види, які у ньому самому не містяться. У такому разі сума обсягів видових ознак перевищує обсяг подільного, означуваного поняття. Помилка перехресного ділення полягає в тому, що в процесі ділення обсягу поняття береться декілька підстав для ділення. Стрибок у

діленні – помилка, викликана порушенням правила безперервності ділення.

Доведення. Всяке доведення в експерименті складається з трьох частин: гіпотези, аргументів, і демонстрації того, як справедливість гіпотези впливає з цих аргументів. Аргументи являють собою думки, істинність яких уже перевірена або доведена. Внаслідок цього вони можуть наводитися з метою обґрунтування істинності або хибності гіпотези. Демонстрація – це система логічних міркувань, у процесі яких із фактів і аргументів виводиться справедливість або хибність гіпотези.

Для того щоб доведення було переконливим, необхідно додержувати певних правил. Одне з основних правил доведення стверджує: гіпотеза, аргументи повинні бути судженнями, ясно і точно визначеними. Будь-який опонент, який бодай трохи знає логіку, може використовувати у своїх інтересах кожне слово, виражене недостатньо ясно, точно і конкретно, і тим самим спростувати доведення.

Доводжувана гіпотеза повинна залишатися тотожною, тобто тою самою протягом усього доведення. Порушення цього правила веде до того, що гіпотеза залишається недоведеною. У цьому разі відбувається логічна помилка, називана підміною тези. Така підміна означає, що, почавши доводити одну гіпотезу, автор через якийсь час, сам того не помічаючи, переходить до доведення по суті вже іншої гіпотези, із ширшим або вужчим обсягом понять, які містяться в ній.

Аргументи, що наводяться на підтвердження гіпотези, не повинні суперечити одні одним. Необхідно також суворо стежити за тим, щоб дотримувалося таке правило: аргументи, що наводяться на підтвердження гіпотези, самі повинні бути істинними, такими, що не піддаються сумніву, перевіреними на практиці.

Помилка, що часто зустрічається в доведенні, полягає в тому, що експериментально встановлена послідовність подій або їх статистично достовірний зв'язок приймається за причинно-наслідкову залежність між ними. Наприклад, із того, що за подією А завжди незмінно настає подія Б, нерідко роблять висновок про те, що А і є причина Б; із того, що подія А статистично значуще корелює із подією Б, роблять висновок про

те, що одна з них є причиною іншої. Такі приклади показують, що це не завжди так:

Приклад 1. При зміні пір року за літом завжди йде осінь. Але це не означає, що літо є причиною настання осені.

Приклад 2. Людина, що народилася і прожила тривалий час у якійсь країні, звичайно непогано знає мову, якою в цій країні говорять. Проте звідси не випливає, що факт її народження в цій країні є причиною знання нею відповідної мови.

В обох наведених прикладах є справжні причини подій і фактів, зазначених по порядку другими, але вони приховані. У першому прикладі – це зміна температури атмосфери внаслідок видалення Сонця від Землі; у другому – навчання мови в процесі спілкування з людьми. Застосування методів математичної статистики і встановлення достовірних залежностей не є гарантією з'ясування причинно-наслідкових зв'язків. Тільки ретельно продуманий і правильно поставлений експеримент спроможний дати відповідь на питання, що є причиною, а що наслідком.

Схеми організації експерименту, спрямованого на виявлення причинно-наслідкових залежностей. Всякий експеримент організується і проводиться за певним планом, який є не що інше, як логічна схема доведення, перенесеного в план практичних дій. Основна логічна схема експерименту доволі проста. Вона включає дві групи досліджуваних: експериментальну і контрольну. Виділяється й в експериментальній групі цілеспрямовано варіюється гадана причина досліджуваного явища, а в контрольній групі під час експерименту нічого не відбувається. Потім оцінюються і порівнюються в експериментальній і контрольній групах гадані наслідки. Якщо в експериментальній групі вони істотно відрізняються від контрольної, то робиться висновок про те, що причина знайдена точно.

Існує декілька варіантів практичної реалізації цієї загальної схеми:

1. Метод єдиної відмінності.

(а, б, в, г) (г, д)

(а, б, в, г+) (г, д+)

Між експериментальною і контрольною групами в цьому випадку фіксується єдина відмінність за ознакою «г», яка після завершення експерименту приводить до єдиної відмінності за ознакою «д». На цій підставі робиться висновок, що «г» є причиною «д».

2. Метод супутніх змін (узагальнений варіант методу єдиної відмінності).

(а, б, в, г) (г, д)

(а, б, в, г+) (г, д+)

(а, б, в, г++) (г, д++)

(а, б, в, г+++) (г, д+++)

Якщо, варіюючи в одній групі величину ознаки «г», ми постійно одержуємо зміни однієї ознаки «д», то «г» можна розглядати за причину «д».

3. Метод єдиної подібності.

(а, б, в, г) (г, д)

(і, к, л, г) (м, д)

(н, о, р, г) (п, д)

(с, т, у, г) (ф, д)

Якщо при різноманітних варіаціях ознак залишається єдина подібність (у цьому разі «г»-«д»), то «г» також розглядається як причина «д».

Для того, щоб результати, одержувані в експериментальній і контрольній групах, були порівнянними, необхідно, щоб за істотними ознаками ці групи були еквівалентними. Основна функція контрольної групи в експерименті полягає в перевірці на ній правомірності альтернативних запропонованим гіпотез.

Плани експериментів. 1. Експеримент типу «тільки після». У дослідженнях цього виду експериментальні і контрольні групи оцінюються тільки після закінчення експерименту. Тут за альтернативу залишається і потребує спеціального доведення гіпотеза про те, що із самого початку експериментальна і контрольна групи не різнилися між собою.

2. Експеримент типу «до і після». Тут оцінка гаданого наслідку провадиться до і після зміни ймовірної його причини. В експерименті такого типу достатньо мати одну контрольну групу.

На закінчення нам залишилося намітити деякі загальні вимоги, яким повинні відповідати публіковані в наукових журналах статті, що містять експеримент:

1. У таких статтях, крім опису експерименту (указівки на те, із ким і як він проводився), бажано наводити гіпотези, давати визначення використовуваним у них поняттям.

2. Повинні бути точно зазначені логіка організації і процедура проведення експерименту, його експериментальні і контрольні групи, засоби їхнього добору.

3. Необхідно також указувати методи збору й оброблення інформації, наводити відомості про їх валідність і надійність, прийоми і засоби кількісного (статистичного) оброблення даних (якщо вони застосовувалися).

4. З тексту, що містить опис експерименту, для читача повинна бути ясною логіка доказу, аргументи і факти, використані автором для доведення справедливості зроблених висновків.

5. Якщо обсяг публікації не дозволяє докладно висвітлити все зазначене вище, то її автор повинний назвати інші письмові або документальні джерела, звернувшись до яких читач міг би особисто упевнитися в обґрунтованості зроблених у результаті експерименту висновків і рекомендацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Здобувачу наукового ступеня: Метод. рекомендації / Упоряд. С.В.Сьомін. – К.: МАУП, 2002. – 184 с.

2. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: Навч. пос. – К.: „Центр навчальної літератури”, 2006. – 312 с.

3. Основы научной речи: Учеб. пособие для студ. нефилол. высш. учеб. заведений / Н.А.Буре, М.В.Быстрых, С.А.Вишнякова и др.; Под ред. В.В.Химика, Л.Б.Волковой. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 272 с.

4. Черній А.М. Дисертація як кваліфікаційна наукова праця: Посібник / За заг. ред. І.І.Бадуліна. – К.: Арістей, 2004. – 232 с.

5. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – С.91-96.

*Володимир ФЕДЧИК,
старший викладач Донецького державного
університету управління*

УЗГОДЖЕННЯ СИСТЕМНОГО І ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДІВ ПРИ МОДЕЛЮВАННІ МОВИ В НАВЧАЛЬНИХ ЦІЛЯХ

Навчальний принцип активної комунікативності стосується всіх боків процесу навчання української мови і оволодіння нею, у тому числі і лінгвістичного опису української мови як іноземної. При моделюванні мови в навчальних цілях виникають ті самі труднощі, що і при створенні сучасних підручників іноземних мов. Головна з цих труднощів – узгодження системного і функціонального підходів. Адже в межах системно-структурної парадигми вивчення мови тривалий час ізолювалося від учасників спілкування та умов її функціонування [5, 4]. Для навчальної ж практики необхідний такий лінгвістичний опис, у якому поєднувалися б структурно-семантичний підхід (системний аспект) і методи лінгвістики тексту (діяльнісний аспект). У розробці основ такого опису значну роль можуть відіграти функціонально-семантичні дослідження мови (зокрема, основоположні праці О.В. Бондарка, І.Р. Вихованця) [9; 10–12].

Оскільки функціонально-семантичний опис орієнтований і на систему мови, і на мовленнєву діяльність, то він особливо мірою повинний відповідати вимогам принципу комунікативності. Метою цієї статті є дослідження питання відповідності функціонально-семантичного опису української мови в навчальних цілях принципу комунікативності.

Семантичні функції, що лежать в основі функціонально-семантичних полів (ФСП), характеризуються значною різноманітністю. Виходячи із широкого розуміння ФСП, виділяють поля, які позначають денотативні ситуації, їх елементи (наприклад, наявність чи відсутність предмета, якість предмета), а також відношення між ними (місцеві, причинні, порівняльні тощо); поля, що позначають мовленнєві інтенції (спонукання, питання і т. д.); «службові» поля (наприклад, аспектуальність,

нумеральність) (див. [6–7]). Як відомо, опис, побудований на виділенні ФСП, носить комплексний характер і тому приводить до перерозподілу елементів мовної системи. Структурна специфіка ФСП, зокрема розмежування центральних і периферійних засобів, що входять до їх складу, іноді так привертає до себе увагу дослідників, що опис обмежується інвентаризацією мовних одиниць, які формують певне поле. Але інвентарних списків мовних засобів недостатньо для забезпечення комунікативної діяльності, чого в остаточному підсумку автори навчальних посібників і ті, хто вивчає українську мову, вправі чекати від функціонально-семантичного опису мови. Для того щоб більшою мірою бути «керівництвом до дії», лінгвістичний опис, мабуть, повинний пройти декілька ступенів (докладніше див. [1]). Презентація елементів ФСП, наприклад, окремих лексем або морфологічних форм, а також опис їх взаємодії повинні бути здійснені в таких синтаксичних одиницях (речення, словосполучення, синтаксеми), які внаслідок взаємодії різнорідних елементів спеціалізуються на вираження певної семантичної функції. Вищим ступенем опису є синонімічні ряди (у ФСП вираження умови, наприклад, такі варіанти, як *Якби він прочитав цю книгу...*, *Прочитай він цю книгу...*) (пор. [3]). Для розмежування таких варіантів необхідне звернення до чинників комунікативного порядку (писемне або усне мовлення, сфера мовленнєвої діяльності, відносини між учасниками комунікації), а звідси випливає необхідність у коментуванні умов вживання цих синтаксичних одиниць. Таким чином, важливо не тільки сказати, з яких елементів складається ФСП, але і як функціонують певні елементи в мовленні – в комунікативному відношенні це не менш важливе.

Функціонально-семантичний опис мови має прямий вихід в практику. Подібно до широко відомих праць Я. Радевича-Винницького та С.К. Богдан з мовного етикету українців [8; 13] посібник, який би містив форми вираження семантичних функцій ФСП, приніс би велику практичну користь учнівській і студентській молоді. Такий посібник повинний був би включити набір виділюваних синтаксичних одиниць (речень, словосполучень, синтаксем) з коментарем умов вживання, приклади їх функціонування в текстах, а також систему вправ на автоматизацію навичок використання цих одиниць, які, таким

чином, отримували б статус мовленнєвих зразків. При складанні набору таких мовленнєвих зразків можна було б спиратися не тільки на лінгвістичні дослідження, але і на багатий матеріал створених на функціонально-семантичній основі підручників і посібників. Немає сумніву, що подібне практичне застосування функціонально-семантичного опису української мови особливою мірою відповідало б принципу комунікативності.

Практичні ціленастанови у свою чергу справляють вплив на теорію і методи лінгвістичних досліджень. В цьому разі думка про створення набору мовленнєвих реалізацій семантичних функцій ФСП примушує глибше замислитися, наприклад, над двома питаннями, що мають важливе значення для теоретичного обґрунтування такого посібника:

1. Комунікативна вага функціонально-семантичних засобів. Порівняймо приклади з ФСП локативності: *На березі човен – Човен на березі; Поряд з метро знаходиться кінотеатр – Кінотеатр знаходиться поряд з метро*. Тільки у другому прикладі кожної пари локативний зворот комунікативно акцентований, актуалізований, є ремою висловлення. На наш погляд, актуалізація комунікативно найважливішої частини висловлення є неодмінною умовою віднесення того або іншого звороту до мовленнєвих зразків. Той функціонально-семантичний зміст, заради якого презентується певний зразок, повинний розкриватися в позиції реми. Було б неправильним, якби розумова енергія учня чи студента, його прагнення запам'ятати певну структуру були б спрямовані на елемент, який не має головної комунікативної ваги. Те, що пропонується за головне для запам'ятовування, повинне бути акцентоване і в комунікативному відношенні. Ще один приклад: у реченні *Чому він кричить, наче ведмідь реве?* підрядне способу дії (порівняльне) з повним правом включають до ФСП компаративності. Але головна мовленнєва інтенція автора цього висловлення – про це свідчить актуальне членування певного речення – це не порівняння, а запитання. Тому таке речення може виступати лише як мовленнєвий зразок, що належить до ФСП питальності. Для того щоб це речення могло бути мовленнєвим зразком, у якому була б реалізована інтенція порівняння, його необхідно перетворити: *Він кричить, наче ведмідь реве*.

З прикладів випливає висновок про те, що для виявлення мовленнєвих зразків, відповідних певним інтенціям, слід враховувати актуальне членування речення. Це означає, що необхідно вийти за межі певного ФСП і розглянути взаємодію цього поля із засобами актуального членування. У функціонально-семантичних дослідженнях такий підхід зустрічається поки що рідко.

2. Зв'язок функціонування інтенціональних функціонально-семантичних засобів із засобами предикативних ФСП. При описі засобів інтенціональних ФСП (спонука, запитання, обгрунтування, порівняння тощо), крім актуального членування речення, необхідно врахувати ще один чинник: залежність їх функціонування від засобів предикативних ФСП (модальність, персональність, темпоральність). Чинник цей визначає дію перформативних дієслів (*попросити, запитати, обгрунтувати, порівняти* і т. д.) (див. [4]). Перформативні дієслова тільки тоді виконують свої функції індикаторів мовленнєвих дій, коли в них, хоча б імпліцитно, виражені в незаперечній формі значення теперішнього часу дійсного способу і напрям «від першої особи до другої» [2, 506–507]; порівняйте: *Я тебе питаю, що ти сам-то про це думаєш*. Тільки за таких умов перформативні дієслова перетворюються на «перформативні формули» – найбільш експліцитний засіб вираження мовленнєвих дій. Достатньо зміни хоча б одного з названих чинників, щоб висловлення набуло іншого комунікативного смислу. Речення *Я тебе завтра питаю, що ти про це думаєш* за типом мовленнєвої дії вже є не запитанням, а попередженням.

Показово, що цими ж ознаками характеризується вживання форм теперішнього – майбутнього доконаного деяких дієслів мовлення, яке отримало в науковій літературі назву «випадок коїнциденції»: *Відмічу тільки, що...; Скажу це, що...; Додам, що...; Попрошу вас прийти до мене о восьмій годині*. Відбувається збіг (коїнциденція) слова і дії: мовлене слово якраз і є самою позначуваною дією. Ці звороти входять до складу перформативних формул, у загальному вигляді позначаючи початок мовлення, часто з відтінком додаткового повідомлення або прохання. Коло дієслів мови, які допускають таке вживання, обмежене, але може бути розширене за допомогою форм дієслова *хотіти*: *Я хотів би подякувати вам. Мені хотілося б вибачитися*

перед вами. Поза зв'язком із семантичними функціями першої/другої особи і теперішнього часу коїнцидентне значення зникає і зворот втрачає характер перформативної формули; порівняйте: *Якщо у нього нічого не доможуся, то попрошу іншого* (значення теперішнього замінене значенням майбутнього, і зв'язок з другою особою відсутній). Звідси лише один крок до перформативних формул некоїнцидентного типу: *Хочу обґрунтувати свій погляд так, Мені хотілося б провести таке порівняння.* Різниця лише в тому, що вимовлення формули і здійснення мовленнєвої дії не збігаються, оскільки вони «розведені» в різні речення. Разом з тим, відіграючи роль мовленнєво-мисленнєвого сигналу, перформативна формула «готує» наступний за нею текст і подає його як продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності самого мовця саме в тому інтенціональному смислі, який позначений перформативною формулою. Вплив модальних, персональних і темпоральних чинників вже отримав переконливе висвітлення щодо комунікативних дій у рамках мовного етикету. Що ж до інших типових мовленнєвих дій, то, мабуть, щоб на матеріалі української мови конкретно показати вплив названих чинників, треба здійснити численні дослідження. Маємо на увазі такі випадки:

(а) За формою тутешню гору часто *порівнюють* з хижим птахом.

(б) Учений *уподібнював* материки айсбергам.

(в) Звичайна зала *була схожа* тепер на театр.

У всіх прикладах виражаються порівняльні відношення. Але в прикладах (а) і (б), на відміну від (в), маємо справу з перформативними дієсловами, причому з таким їх вживанням, при якому розглянуті умови перформативних формул (перша → друга особа, теперішній час) не виконані. Автор висловлення каже про порівняння, але це порівняння не виступає як мовленнєво-мисленнєва дія мовця. Підкреслимо, що необхідно розрізняти випадки, коли йдеться про порівняльні, причинно-наслідкові і т.д. відношення, і випадки, коли мовець сам здійснює відповідну мовленнєву дію. Якщо ж у реченні не використовуються перформативні дієслова, то згадані умови відпадають. Тому в прикладі (в), незважаючи на минулий час, виражене порівняння як мовленнєва дія мовця.

Таким чином, засоби таких ФСП, як порівняння, причина, наслідок, мають різні комунікативні функції: позначення порівняльних, причинних, наслідкових відношень, з одного боку, і вираження мовленнєвих дій порівняння, обґрунтування, умовиводу (висновку), з другого. Друга функція розвивається на основі першої тільки за специфічних умов.

Достатньо різка зміна комунікативної спрямованості залежно від характеру використання засобів предикативних ФСП може стосуватися й інших полів. Так, засоби ФСП фізичного і психічного стану істоти, що групуються навколо синтаксичної структури *Йому (було, буде) холодно, страшно*, в найбільш чистому вигляді виражають властиву їм семантичну функцію в описових текстах з персональним значенням третьої особи. Якщо в цих структурах замінити третю особу на першу, а минулий або майбутній час – на теперішній, то при збереженні значення фізичного або психічного стану мовленнєва дія опису перетвориться на мовленнєву дію скарги як складової частини мовного етикету: *Мені зле, Мене морозить, Я хворий, Я погано себе почувую* (див. [8; 13]).

Отже, аналіз основної труднощі при моделюванні мови в навчальних цілях – узгодження системного і функціонального підходів – дає змогу зробити такі висновки.

1. Застосування принципу комунікативності до функціонально-семантичного опису української мови висуває вимогу не зупинятися на механічній інвентаризації засобів ФСП, а, відштовхуючись від неї, розглянути питання про те, як при незмінному функціонально-семантичному змісті (функціонально-семантичний інваріант) можуть мінятися комунікативна вага і комунікативні функції певних засобів.

2. Передумовою для аналізу і розв'язання таких питань є вихід за межі розгляду ФСП. Необхідно детально дослідити взаємодію функціонально-семантичних засобів з тими засобами, використання яких пов'язане з актом комунікації: а) із засобами актуального членування речення, б) із засобами предикативних ФСП. Адже комунікативні функції мовних засобів не можна розглядати у відриві від основних категорій предикуювання.

3. Розширення комунікативного аспекту функціонально-семантичних досліджень дає можливість лінгвістично точніше обґрунтувати відбір мовленнєвих зразків – практичного

«концентрату» аналізу кожного ФСП. А це вельми бажано в інтересах все більш послідовного здійснення в навчальному процесі принципу комунікативності, як бажане і саме написання посібника, який би був створений на основі функціонально-семантичного принципу в його широкому розумінні і містив набір мовленнєвих зразків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Boeck W. Kommunikativitätsstufen bei der Darstellung der Sprachmittel funktional-semantischer Felder des Russischen. // «Arbeitsberichte und wissenschaftliche Studien» des Forschungskollektivs Kommunikativ – funktionale Sprachbetrachtung und Fremdsprachenunterricht. Nr. 106. – Halle, 1985.
2. Kleine Enzyklopädie Deutsche Sprache. – Leipzig, 1983.
3. Mühlner W., Radtke D. Zur Synonymie einfacher russischer Sätze. – Leipzig, 1984.
4. Wilske L. Performative Verben im Russischen. // Zeitschrift für Slawistik 27 (1982).
5. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
6. Бек В. К вопросу о семантической классификации функционально-семантических полей // Potsdamer Forschungen, Reihe A, Heft 50, – Potsdam, 1982.
7. Бек В. Коммуникативно-функциональный подход к языку как средство интенсификации обучения русскому языку. // Русский язык за рубежом. – 1984. – № 6.
8. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
9. Бондарко А. В. Функциональная грамматика. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1984. – 136 с.
10. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
11. Вихованець І.Р. Прийменикова система української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
12. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 231 с.
13. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – К.: Знання, 2006. – 291 с.
14. Тищенко К. Метатеорія мовознавства. – К.: Основи, 2000. – 350 с.

Розділ III

РЕЦЕНЗІЇ

*Феня ПУСТОВА,
кандидат філологічних наук, доцент
Донецького національного університету*

ЛІТЕРАТУРНА ХВИЛЯ ПІВНІЧНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ

**(Рецензія на посібник-хрестоматію Оліфіренка В.В.
й Оліфіренко С.М. “Слобожанська хвиля”:
Навчальний посібник-хрестоматія з української
літератури Північної Слобожанщини. - Донецьк,
2005. - 208 с.)**

Це виняткове видання вміщує твори письменників Північної Слобожанщини - українських земель, що зараз входять до складу Білгородської, Курської, Воронезької областей. Книжка вийшла за сприяння товариства “Україна – Світ” (голова І.Драч і донецької філії товариства “Україна – Світ” - директор доктор Білецький В.С.) і Донецької обласної держадміністрації. Поява саме такого посібника зумовлена тим, що і в Україні, і в Російській Федерації вивчається письменство рідного краю.

Головним організатором і творцем цього видання, автором методичної концепції є кандидат педагогічних наук, доцент Донецького національного університету Вадим Оліфіренко. У попередньому його науковому доробку - праці з методики вивчення фольклору, літератури й народознавства в школі. Крім того, вчений видав посібники-хрестоматії з українського письменства для шкіл Донеччини та Луганщини. Такі джерела не лише поглиблюють знання вчителів та учнів з літератури й історії малої батьківщини, вони підказують словесникам, які форми роботи можна застосовувати, спонукають усіх учасників

навчального процесу стати своєрідними дослідниками і пропагандистами здобутків регіональної культури. А така праця збагачує й духовно.

Невтомний науковець В.Оліфіренко не обмежився рідним краєм - Донбасом, його зацікавила й література на українських етнічних теренах поза сучасними кордонами нашої держави. У 1998 р. спільно з професором Краснодарського державного університету культури і мистецтв В.Чумаченком він підготував книжку “Козак Мамай: Посібник-хрестоматія з української літератури Кубані”, видану знову ж таки в Донецьку “Українським культурологічним центром” (директор – В.С. Білецький).

До створення “Слобожанської хвилі” В.Оліфіренко залучив учених-філологів з Донецька, Білгорода, Курська, Воронежа, Києва, Одеси, Краснодара, а також краєзнавців, учителів, журналістів. Важливим чинником, який сприяв успішному виконанню такого масштабного проекту, була подорож укладачів посібника, подружжя Оліфіренків, Північною Слобожанщиною, до місць народження чи праці українських письменників. Під час експедиції з’ясувалося, кого із земляків пам’ятають слобожани, чий творчий спадок досліджується, пропагується, а про кого забули. Пошукова робота збагачувала авторів хрестоматії відкриттям нових фактів, важливих деталей із біографії місцевих митців слова, супроводилася зустрічами з сучасними письменниками Росії, записуванням фольклорного матеріалу. Результатом поїздок є і фотоілюстрації пам’ятних місць у книжці.

Хрестоматія відкривається зверненням І.Драча до старшокласників, у якому, зокрема, підкреслюється вагомість внеску їхніх земляків у світову літературу. Знайомству з персоналіями письменників передують три заняття з української граматики: учням пропонується засвоїти українську абетку та орфоепію в зіставленні з російською, що сприятиме адекватному сприйманню змісту творів, особливостей їхньої художньої форми. Тут слід було б укладачам коротко пояснити, що обидва алфавіти походять з однієї основи - кирилиці, а не хтось у когось запозичував.

Після уроків граматики окреслені духовні портрети одинадцятьох майстрів слова, які жили чи працювали на Північній Слобожанщині у XVIII-XX ст. Про кожного письменника подаються два коротких нариси російською мовою: один біографічний – від укладачів хрестоматії, другий містить характеристику творчості, оцінку літературної спадщини й діяльності кожного митця. Працювали над нарисами багато авторів, але кожен з них - дослідник конкретної постаті. Це засвідчує високий науковий рівень видання. До кожного розділу додаються запитання та завдання учням, що не лише допомагають осмислити зміст прочитаного, а й спонукають проєціювати його на сучасність, викликають бажання долучитися до пошукової роботи, до збирання усної народної творчості. Для допитливих пропонується допоміжна література й адреса інтернет-сторінки.

XVIII ст. представлено в посібнику релігійним діячем, письменником Й. Горленком та видатним філософом Г. Сковородою. Й. Горленко пройшов усі ступені церковної кар'єри від ченця до єпископа Белгородського. Його творчість, на думку відомої дослідниці В. Соболев, мала б стати окрасою світового письменства. У своїх творах, зокрема і в надрукованій у хрестоматії драмі “Бран семи добродійництв з сімома гріхами в людині – мандрівцю”, цей письменник виступає проповідником, просвітителем і вихователем - сіячем духовності. Вражає така деталь: моці Й.Горленка виявилися нетлінними, впродовж півтора століття зцілювали людей, поки їх не забрали зі Свято-Троїцького собору (Білгород) до Москви, а потім Ленінграда.

Уміщені в посібнику твори Г. Сковороди (дві пісні, байка, величальний вірш Василю Томарі) дають достатнє уявлення про жанрове багатство та ідейно-тематичну спрямованість його спадщини. Письменник прославляє мужів “добротливих”, діяльних, таких, які вирощують “плід духа: любов, радість, мир”, обирають споріднену працю. Актуально звучить і заклик до читачів філософа-митця: “науки і всякої праці берись, не цурайся”.

Північна Слобожанщина - мала батьківщина двох українських поетів-романтиків. У хрестоматії розкриті деякі невідомі, але дуже важливі грані діяльності Л.Боровиковського: він укладав словник української мови, систематизував фольклорні твори й дуже наполегливо пропагував в усній і письмовій формах просвітницькі, гуманістичні ідеї, зокрема обстоював рівноправність людей у суспільстві, доступність освіти для всіх.

Сучасник Л.Боровиковського, видатний історик М. Костомаров представлений не лише як талановитий поет (у хрестоматії вміщено три твори з образами народного слівця), а й як автор славетної “Книги буття українського народу”. Школярі, вивчаючи творчість ТШевченка на уроках української літератури, не отримують конкретних відомостей (програма не передбачає) про цей історичний документ, про те, як був наляканий російський царат заключною фразою “Книги буття...”:

“...Украина сделается Речью Посполитой в союзе славянском”. Отже, не використовується важливий чинник виховного впливу.

Також посібник знайомить із плеядою слобожанців, які віддано, до самозречення служили українському народові, жертвуючи своє здоров'я і мізерні статки. Це видатний етнограф і фольклорист М.Дикарев (його записи народної творчості опублікував І.Франко), який розповсюджував серед простолюду книжки, передусім “Кобзар”, придбані на власні кошти. Таким же патріотом був і П.Барвінський – актор, режисер, драматург. У своїй слободі Борисівка і в Білгороді він організовував театральні трупи, ставив п'єси українських, російських авторів і власні, а також інсценізував поему “Гайдамаки” Шевченка. Це задовго до Л.Курбаса! Двотомник драм П.Барвінського побачив світ у 1907-1908 рр. у Полтаві, а в 2001-2002 рр. в Білгороді було видано вибрані твори письменника в перекладі російською мовою і проведено науково-практичну конференцію. А ми, як не прикро, знаємо про цього видатного діяча дуже мало.

Із різножанрового спадку мало відомого нам письменника І.Череватенка, який прожив лише 28 років, зберігся водевіль

“Чорноморець” та одне оповідання. Сутність цієї людини віддзеркалюється в його передсмертній записці: “...не хотелось бы оставлять мир, ничего стоящего в нем не сделал для бедного темного люда, для народа й для Украины, которую более всего на свете люблю”. Глибокий слід по собі він залишив, заповівши тисячу рублів на видання українських книжок. Фонд І.Череватенка допоміг Б.Грінченку заснувати видавництво і передати аналогічну суму грошей львівській “Просвіті”. Таким же палким бажанням прислужитися Україні й рідній культурі було сповнене життя О. Коваленка. Він писав поетичні твори (його помітив І.Франко), перекладав з російської, італійської, англійської, заснував видавництво “Ранок”, самотужки упорядкував і видав антологію “Українська муза” (134 автори).

Бурхливим, офірованим на оltар України було й життя К.Буревія - драматурга, літературного й театрального критика, який, вдаючись до езопівської мови, критикував диктатуру більшовиків, за що був репресований 1934. р. У хрестоматії подається скорочено його історична драма “Павло Полуботок”, що побачила світ лише 1991 р.

На радянський період припадає діяльність Є.Плужника, теж закатованого чекістами на 38-му році життя. Його поезії в посібнику надруковані в оригіналі і в перекладі російською. Поступово складається традиція проведення фестивалів Слобідської української культури, в яких беруть участь діти й дорослі і на яких вручають призи місцевої газети ім. М. Костомарова, історика зі Слобожанщини Д.Багалія та Є.Плужника. Чому б не запозичити цей досвід, скажімо, харківській “Просвіті” чи й іншим культурно-освітнім товариствам? Література рідного краю ставала б доступнішою для всіх земляків та й виховний ефект був би великий.

Галерею портретів слобожан завершує В.Єрошенко, відомий на увесь світ своєю незвичайною долею, громадською діяльністю, літературним спадком. Його творчість пройнята ідеєю гуманізму й утвердження загальнолюдських цінностей. Цей український письменник став класиком японської літератури. Вражає багатогранність його суспільно-корисної

праці, подвижництво. Наприклад, В.Єрошенко самотужки відкрив у Туркменії школу для сліпих дітей, готував з учнями концерти українських пісень та оперу “Коза-дереза” М.Лисенка для мешканців сусіднього села, переселенців з України. На Білгородщині глибоко шанують письменника.

Але цим хрестоматія не вичерпується. Її укладачі дібрали матеріал ще для трьох своєрідних розділів. По-перше, вони висвітлили в посібнику українську грань творчості двох російських авторів з Воронежчини: поета О.Кольцова (перша половина XIX ст.) і прозаїк новітнього часу І.Буніна, які зазнали впливу української культури і розробляли українську тематику. Так, у посібнику вміщено уривки з роману “Жизнь Арсеньєва”, відзначеного Нобелівською премією. Твір сповнений зворушливою любов’ю І.Буніна до нашого історичного минулого, до народної пісні, до титанів художнього слова – Шевченка і Гоголя. Але прозаїк вживає назви “Русь”, “Малоросія”. Тут доречно було б пояснити, коли виникли назви Русь, Україна, Росія, Малоросія, який зміст вкладався у них. Адже учні зі зросійщених регіонів можуть заплутатися в сутності цих понять.

Другим доцільним і дуже корисним доповненням до літератури Північної Слобожанщини є сторінки, присвячені А. Залишку й О.Довженку. Багато українських письменників 1942 р. працювали у прифронтовій зоні на Воронезькій землі. А.Малишко представлений написаною у цей час поемою “Україно моя”, а видатний кінорежисер - уривками зі щоденника. Провідна ідейно-емоційна спрямованість записів О.Довженка приголомшує. Він глибоко страждає від того, що у державної верхівки і в керівництва фронту мало “любові до нашої людини”, до тієї, яка залишилася на окупованій території, і до тієї, яку бездарні, тупі генерали нерозсудливо кидають на марну загибель.

Завершується посібник цікавим матеріалом про двох сучасних письменників: українського поета з Білгорода, члена НСП Росії В.Череватенка та російського прозаїка й поета В.Будакова, який сформувався під впливом двох сусідніх культур. Це теж унікальні постаті.

Змістовний, з патріотичним емоційним зарядом посібник-хрестоматію “Слобожанська хвиля” слід рекомендувати для шкіл сходу України, скоротивши для цього елементи граматики й переклади українських текстів російською мовою. Це підсилить інтерес учнів до нашого минулого, до художньої літератури, розширить систему засобів виховання національної свідомості школярів, бо ще дуже мало оброблена ця нива.

*Зенон ГУЗАР,
професор кафедри теорії та історії української
літератури Дрогобицького університету*

*Леся РЯЗАНОВА,
вчитель-методист НВК середньої загальноосвітньої
школи №2 - гімназії міста Трускавця*

ВДАЛИЙ СИНТЕЗ ЛІТЕРАТУРНОЇ НАУКИ І ОСВІТЯНСЬКОЇ ПРАКТИКИ

Творення підручників, та ще й досвідченими і знаними літературознавцями – справа вельми почесна і вдячна. У нашому випадку йдеться про підручник, що має титул “Валентина Соболев. До джерел. Історія української літератури ХІХ-початку ХХ ст.” для другого класу загальноосвітнього ліцею (Варшава, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna 2006, 360 с.), рекомендований Міністерством освіти Польщі для ліцеїв з українською мовою навчання. Декілька слів про авторку. Професор, доктор філологічних наук. Ім’я її як вдумливого дослідника давньої української літератури (і не лише давньої), автора семи книжкових видань та понад 200 наукових розвідок широко знане і в Україні і поза її межами, зокрема в Польщі, де вона працює на Кафедрі Україністики поряд з такими відомими вченими, як Василь Назарук, Степан Козак (керівник кафедри), Володимир Александрович, Ірина Кононенко, Орест Співак, Ліда Стефанівська та ін. Саме на цій кафедрі і створено рецензований підручник, який є логічним

продовженням попереднього, що побачив світ роком раніше, в 2005-му: До джерел. Історія української літератури ІХ-ХVІІІ ст. (Варшава, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna 2005, 346 с., для І класу ліцею).

Рецензований тут підручник з історії української літератури кінця ХІХ- поч. ХХ ст. (для ІІ класу ліцею) охоплює період від українського класицизму через сентименталізм, романтизм, реалізм, модернізм – від Івана Котляревського до Василя Стефаника. Підручник має надзвичайно цікаву структуру. Він починається словом від авторки, в якому викладено основні постулати, взяті до уваги щодо змісту і щодо форми. Ми маємо спочатку вступні шкідливі, в яких намальоване європейське тло різних літературних типів творчості, напрямів, стилів. Далі йдуть завдання для ліцеїстів, бесіди за планом, вікторини, а на берегах пояснюються терміни і специфічні слова з огляду на те, що підручник призначений для українців, які проживають і навчаються в Польщі. Хочеться подискутувати з авторкою (дивись вступне слово) з приводу твердження, що письменники 70-90-х років ХІХ ст. І.Франко, І.Нечуй-Левицький, І.Білик закладали фундамент національної літератури (с.7). Думаємо, що такий фундамент закладав ще митрополит Іларіон, літописець Нестор, автор “Слова о полку Ігоревім”, а далі на цьому фундаменті поставали наші Відродження аж до наших днів. В підручнику цікаво розв’язуються проблеми українського класицизму, що, як твердить авторка, вийшло з низового бароко. Слушною є думка, що “Енеїда” І.Котляревського синтезувала в собі досягнення бароко і водночас накреслила потужні перспективи нового українського слова. На берегах згадаємо тезу Ігоря Костецького про те, що стару книжну мову варто було залишити (?). В “Енеїді”, а це дало їй безсмертя, маємо могутній синтез сміху раблезіанського, вольтеріанського і героїчного. Невипадково в підручнику згадується Рабле і його “Гаргантюа і Пантагрюель”. Наведемо тут слушну тезу М.Бахтіна про те, що нація, становлячись, може дати вираз своїм духовним устремлінням тільки через сміх....Тому невинно ми маємо бурлескно-трагестійну, епічну і значною мірою героїчну поему.

Авторка називає з добрий десяток травестованих “Енеїд”, однак тільки Котляревському судилося створити безсмертний твір. “І вогник ним запалений не згас, а розгорівсь, щоб всіх нас зігрівати”, - прийшли на думку рядки з раннього вірша Івана Франка. До кожного розділу додаються важливі рубрики “Контексти. Проблеми. Питання” та додатки, в яких містяться цікавинки й маловідомі факти як із життя письменників, так і щодо їхніх творів. І ще скажемо, що в підручнику маємо чимало ілюстрацій відомих митців пензля –Тараса Шевченка, Іллі Рєпіна, Сергія Васильківського, Олекси Новаківського, Олександра Мурашка, Івана Труша, Едварда Мунка, Клода Моне та ін.

Знаходимо чимало слухних спостережень щодо художнього мовлення Івана Котляревського. Як не дивно, і в так званому “суржику” є не лише негативи. По суті, авторка поділяє думку Юрія Шереха про суржик. Вона виписує також цікаві мистецькі знахідки, а також афоризми з творів кожного письменника, про якого йдеться. До кожного розділу вказуються джерела, подається наукова література (джерел багато, навіть забагато як для ліцеїстів, оскільки віднайти і осягнути рекомендовані наукові праці непросто, до того ж, навряд чи всі вони є легкодоступними для учнів). На берегах маємо відомості про різних українських діячів науки, культури, літератури, історії, мистецтва.

Розгорнутим є в підручнику і розділ про сентименталізм. Ми скажемо, що не всі дослідники (Д.Чижевський) поділяли думку Миколи Зерова про те, що “з Квітки був сентименталіст у повному розумінні слова”, з чим ми цілковито погоджуємося. Коли йдеться про повість “Маруся”, то авторка визначає і доносить до ліцеїстів всі її основні прикмети. Однак хочеться звернути увагу на фінал повісті Квітки-Основ’яненка “Маруся”, де піднято вагомі екзистенційні проблеми – проблеми неоправданих конвенансів та алієнації. Пригадаймо, що розповідає Наумові Дротові чернець у Києво-Печерській лаврі: Василь, наречений Марусі, “... чах, чах та неділь зо дві як і помер. Та ще таки від сусти не збавивсь: вмираючи, просив якомога, щоб йому у труну положили якоїсь землі, що у нього в платку була

зав'язана, а платок шовковий, красний, хороший платок, просив пожити йому під голови. То як закон запереча монахові такі примхи, то його і не послухали". Не буде перебільшенням твердити, що в цій деталі сфокусовано значною мірою весь антропологічний сенс знаменитої повісті "Маруся" Квітки-Основ'яненка. Згадаємо ще відомий лист до Плетньова.

Використовуючи праці знаних вчених, авторка пропонує учням розглянути дискусійні або ж складні питання в рубриці "Контексти. Проблеми. Питання", відповіді на питання, дає ряд завдань, у тому числі й завдання для допитливих. Дуже добре, що авторка належним чином уводить творчість Миколи Гоголя в історію української духовності, беручи водночас до уваги різні твердження, часто протилежні – Івана Франка, Євгена Маланюка, Юрія Липи, а також Володимира Звиняцьковського, Юрія Барабаша та ін. Йдучи за такими дослідниками, як Павло Зайцев, Юрій Шерех, Дмитро Чижевський, Сергій Єфремов, Валерія Смілянська, Валерій Шевчук, Григорій Клочек та ін., авторка створила повнокровний розділ про Т.Шевченка, зосереджуючи увагу ліцеїстів на романтичній баладі "Тополя", історичній поемі "Іван Підкова", комедії "Сон". До речі кажучи, у світовій літературі є ще один грандіозний твір, який називається комедією, хоча такою не є, коли брати суто термінологічне значення слова. Можна знайти точки дотику між "Божественною комедією" Данте та комедією "Сон" Шевченка. Так, наприклад, італійський літературознавець де Губерналіс писав про сублимат кантівського комізму, який досягає враження жаху й відрази. Гнів Данте вбиває комізм, з'являється сарказм. І він діє як "полум'я, що очищує". Чи не так у Шевченка? Окрім цього, обидва твори споріднює наявність елементів фантастики, інвективна спрямованість. Та й чи нема "інфернальних" моментів у "комедії" Кобзаря? Так розмова про жанр "Сну" виходить у дуже цікаві світи... А епітет "божественна" ("La divina comedia") додали вже шанувальники генія.

Далі в підручнику розглянуто поему "Гайдамаки", проблему національних філософсько-поетичних традицій у світі Шевченка, проблему "Шевченко і релігія" тощо. З усіма

положеннями можемо цілком погодитися. Признаємось, що в книжці Валентини Соболя ми вперше побачили (на сторінці 118), як виглядає пам'ятник Шевченкові у Варшаві (скульптори Анатолій Куш і Бальтазар Брукальський, поставлений зусиллями посла України в Польщі Дмитра Павличка у 2002 році).

Сучасний літературознавець Костянтин Москалець назвав Івана Нечуя-Левицького “унікумом”. З контексту його праці виникає дещо негативний момент такого визначення. Валентина Соболя у розділі про автора “Хмар” по справедливості оцінює виключно позитивне його місце в українській духовності. Хочеться пригадати роман І.Нечуя-Левицького “Князь Ярема Вишневецький”. Воїн, який не щадив нікого і нічого, який перемагає, сам був переможений синіми очима української селянки Тодосі.

Далі в підручнику йде мова про позитивізм, реалістичний тип творчості і його породження – веризм та неореалізм. Малюючи європейське тло, авторка веде мову про Іполита Тена, міметизм, модернізм, Хосе Ортегу-і-Гасета, А.Шопенгауера, Т.С.Еліота та ін. Треба підкреслити, що багатство імен у підручнику розширює початки наукового світогляду ліцеїстів і є цілком на місці.

“Іван Франко: погляд з ХХІ століття” – так вдало в заголовку поставлено основну тезу. У час нашої незалежності ми почали фундаментально переосмислювати світ Івана Франка як людини, митця, вченого, мислителя, громадського та політичного діяча. У франкознавство влилися молоді свіжі вдумливі сили, які можуть досліджувати творчість Франка на світовому теоретичному рівні. Ось прізвища деякого з них: Ярослава Мельник, Валерій Корнійчук, Роман Голод, Микола Ткачук, Микола Легкий, Василь Микитюк, Богдан Якимович, Наталя і Богдан Тихолози та ін. Добре, що фрагменти із нових праць подані ліцеїстам як інформація до осмислення. Цікавими в підручнику є назви підрозділів: “Іван Франко і книга”, “Франко і національна філософсько-поетична традиція” та ін. Маємо переклади творів Франка польською мовою, а також додатки про цікаві факти й події з життя Івана Франка. Однак ми звернемося

ще до таких проблем. Перше: йдеться про так звану революційність світогляду Івана Франка. У листі Франка до Ольги Рошкевич від 20.09.1878 року він формулює “саму суть моїх переконань, головну пружину моєї теперішньої і майбутньої діяльності”¹. Іван Франко пише: “Я переконаний, що велика, всесвітня революція поволі рознесе теперішній порядок, а настановить новий. Під словом “всесвітня революція” я не розумію всесвітній бунт бідних проти багатих, всесвітню різанину: се можуть під революцією розуміти тільки всесвітні рутенці, плосколоби та поліцаї, котрі не знають, що н[а]пр. винаходка парових машин, телеграфів, фонографів, мікрофонів, електричних машин і т.д. спроваджує в світ, хто знає, чи не більшу революцію ніж ціла кривава французька революція”². Друге: у підрадянській літературі, мистецтві утверджувалось теоретичне поняття методи. Ніде більше в світі такий термін не використовувався щодо явищ мистецької сфери. Ми будемо говорити про кредо письменника, його творчу позицію, яку він сформулював у листі до М.Павлика від 12 листопада 1882 року. Розповідаючи другові про працю над “Захаром Беркутом”, Франко пише, порівнюючи свою творчість із творчістю Золя, Флобера, Шпільгагена. Про себе Франко пише так: “Се є реалізм ідеальний, котрий приймає реалізм як методу, а ідеалізм (не ідеалізування людей, але представлення людей з їх добрим і злим боками, а головне – представлення типів, котрі б пособляли в собі думи і змагання давньої доби, - представлення розвитку суспільності) – як зміст, як ціль”³. Цього кредо ідеального реалізму Франко дотримувався упродовж усього життя.

---

¹ Франко Іван. Зібрання творів у п’ятдесяти томах. – Київ, 1986. – Т. 48.- С.109.

² Франко Іван. Зібрання творів у п’ятдесяти томах. – Київ, 1986. – Т. 48. – С.111.

³ Франко Іван. Зібрання творів у п’ятдесяти томах. – Київ, 1986. – Т. 48. – С.331.

У підручнику подано розгляд творів Франка, спогади про нього, але ліцеїстам слід підкреслити огром його спадщини, універсалізм Франка, його глибоко хтонічну вкоріненість в рідну землю, в той час як верховіттям своїм він сягав до неба вселюдського. Іван Франко досліджував і перекладав слово давнього Вавилону і мав глибокий вгляд у слово античності, Середньовіччя, Ренесансу і в сучасний йому культурний світ! Як перекладач, він майже не має рівних собі.

У підручнику особливу увагу привертає розділ про Лесю Українку зі свіжими поглядами на її твори, адже один із підрозділів носить назву “Любов Лесі Українки в епістолярному і життєвому вимірах”. Дуже добре, що маємо також зразки перекладів “Лісової пісні” польською мовою (автор перекладу - знаний перекладач Єжи Літвінюк). Несподівано, але слушно авторка використовує в розділі про Лесю Українку розвідку Віктора Петрова. Серед наведених афоризмів Лесі Українки (с.207) хочеться відзначити, зокрема, такі: “Хто не був високо, той не збагне, як страшно впасти”. Визначимо перегуки, які дають імпульс до роздумів. У Лесі Українки: “Хто всього зрікся, а себе не зрікся, не любив той”. У Франциска Асизького: “Зректися світу і бути присутнім у ньому”. У Івана Франка: “Зректися себе і бути самим собою”...

У наступному розділі авторка звертається також до проблем національної і філософсько-поетичної традиції Ольги Кобилянської. Ольга Кобилянська, її “ніцшеанізм” (про нього можна говорити тільки в лапках), фемінізм, за її словами “затісний для неї”. Дуже докладно розглядається повість-балада “У неділю рано зілля копала”, яку можна вважати прикладом того, що називається симфонічною прозою. За Павлом Филиповичем подається матеріал про різні обробки пісні про Гриця. Знову ж таки несподівано, але доречно в додатках до розділу подається матеріал про зовнішність письменниці (с.261). У розділі про імпресіонізм слушно згадується і Володимир Винниченко (поряд з іншими).Є підстави твердити, що на творчому шляху С.Васильченка можна простежити все буття імпресіонізму в українському письменстві. Про імпресіоніста

Михайла Коцюбинського говорилося вже багато, однак авторка не повторює вже сказаного. Імпресіонізм Коцюбинського поєднується з філософською глибиною його творів, із його сонячним світосприйманням. Корисними для ліцеїстів є етнографічно-фольклорні додатки із праці В.Гнатюка “Засоби до української демонології” (с.285-287). Останній розділ підручника присвячений Василеві Стефаникові, і знову подається погляд із ХХІ століття на творчу постать видатного українського письменника. Не будемо підкреслювати велич цього митця слова, однак нагадаємо слова Івана Драча, який указував, що покутянин в сенсі новелістичної змістоформи випередив американця Гемінгвея. Доречним у розділі бачиться вірш Богдана Лепкого про автора “Камінного хреста”, як і вірш Дмитра Павличка “У Стефаника”.

Крок за кроком Валентина Соболь розглядає основні твори письменників, рекомендованих Міністерством освіти Польщі для вивчення в ліцеї з українською мовою навчання. Як відомо, Олександра Черненко першою заговорила про експресіонізм Василя Стефаника. Авторка підручника іде за цією основоположною тезою, розкриваючи основні прикмети експресіонізму у творчості Василя Стефаника. До речі, у підручнику використано фрагмент оповідання Івана Франка “Хлопська комісія”. Як відомо, сам Франко у розлогіму відгукові на статтю Софії Русової “Старе і нове в українській літературі” порівнював Стефаниковаго “Злодія” зі своєю “Хлопською комісією” і підкреслював перевагу першого.

Рецензований підручник завершує таблиця-літопис найважливіших подій культурного життя в Україні, підрозділ із відповідями на запитання десяти вікторин, над якими пропонується поміркувати ліцеїстові в ході засвоєння історії українського письменства ХІХ- початку ХХ ст., а на останній сторінці - інтернетові адреси бібліотек української літератури. Залишається побажати п. Соболь нових творчих здобутків, а вони, ми переконані, будуть, бо вона вражає своєю працьовитістю і виключною любов'ю до філологічної науки.